

MAGYARORSZÁG T Ö R T É N E T E

A R Á K Ó C Z I - S Z A B A D S Á G H A R C
1703-1711

Gebei Sándor

GEBEI SÁNDOR

A Rákóczi- szabadságharc 1703-1711

Főszerkesztő Romsics Ignác

KOSSUTH KIADÓ

Írta: Gebei Sándor

Főszerkesztő: Romsics Ignác

Sorozatszerkesztő: Nagy Mézes Rita

Képszerkesztő: Demeter Zsuzsanna

A térképeket készítette: Nagy Béla

A kötetet tervezte: Badics Ilona

Kiadói programvezető: Szuba Jolanta

Kiadói programkoordinátor: Winter Angéla

A fotók válogatásában részt vett: Vajda László

Közreműködő intézmények:

Budapesti Történeti Múzeum, Magyar Nemzeti Múzeum,
Magyar Országos Levéltár, Országos Széchényi Könyvtár,
amelyek a sorozat képanyagát a rendelkezésünkre bocsátották.

Egyéb források: Civertan, Cultiris, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye,
Magyar Képek Archívum, MNM Rákóczi Múzeuma (Sárospatak), MTI

Fotók: Bagyinszki Zoltán, Dabasi András, Faragó György, Hegyi Gábor, Jászai Csaba,
Kocsis András Sándor, Kovács S. Tibor, Mudrák Attila, Sebestyén József, Soós Ferenc,
Szalatnyay Judit, Szelényi Károly

Külföldi intézmények: Louvre (Párizs)

ISBN 978-963-09-5689-5

Minden jog fenntartva

© Kossuth Kiadó 2009

© Gebei Sándor 2009

Felelős kiadó Kocsis András Sándor
a Kossuth Kiadó zRt. elnök-vezérigazgatója
A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
Műszaki vezető Badics Ilona

Nyomdai előkészítés Veres Ildikó
Korrektor Török Mária
Képkidolgozás GMN Repró Stúdió

A nyomtatás és a kötés a debreceni nyomdászat
több mint négy évszázados hagyományait őrző
Alföldi Nyomda zRt. munkája
Felelős vezető György Géza vezérigazgató

www.kossuth.hu / e-mail: kiado@kossuth.hu

Tartalom

FELSZABADÍTÓ HÁBORÚ MAGYARORSZÁGON

Katonai sikerek, politikai következmények • 8

A „második tizenöt éves háború” lezárása Karlócán • 14

AZ ORSZÁG HÁBORÚJA A KIRÁLY ELLEN

Újabb főúri összeesküvés (1700-1701) • 18

Rákóczi lengyelországi bujdosása (1701-1703) • 26

A hazatérés - a „megbántódott nemzet” sikerei (1703) • 33

Európa és Magyarország (1704) • 41

AZ „ÚJ ÁLLAM”

A szécsényi konföderáció (1705) • 54

A konföderáció végzései • 61

A *dux* („vezérlő fejedelem”) hadserege • 64

Kísérlet a megegyezésre - a nagyszombati tárgyalások • 68

A VÉGLEGES SZAKÍTÁS

A marosvásárhelyi országgyűlés (1707) • 74

Conventus generalis Onodiensis (1707) • 77

Rákóczi mint lengyel király? • 81

A döntő év (1708) • 86

A konföderáció felbomlása • 90

A KIRÁLY ÉS AZ ORSZÁG KIEGYEZÉSE

A debreceni és a nagykárolyi tárgyalások • 98

A kompromisszum • 104

Ajánlott irodalom • 108

Felszabadító háború Magyarországon

Katonai sikerek, politikai következmények • 8

A „második tizenöt éves háború” lezárása Karlócán • 14

Katonai sikerek, politikai következmények

Miután az oszmán haderő csúfos kudarcot szenvedett Bécs falainál, a Magyarországra menekülő törököket derekasan üldözte a császár és a lengyel király egyesített hada. A keresztények párkányi (1683. október 9.) és esztergomi (október 27.) diadala a törökszüvetés Thököly Imre kuruc fejedelmet jobb belátásra bírhatta volna, ám ő csak halogatta, halogatta a Portával való szakítást. Még mindig arra spekulált, hogy Sobieski János (Jan Sobieski) lengyel király közvetítésével és garanciájával stabil béke terem-

hető Magyarországon. Ebben alaposan tévedett! Az 1684-ben életre hívott Szent Liga az Oszmán Birodalom elleni, európai összefogással vívott háborúja a kis, végvári harcoktól és nagy háborúktól (1593-1606, 1658-1660) sokat szenvedő Magyarországon teljesedett ki.

1684-ben a Szent Liga csapatai még sikertelenül rohamozták meg a „török” Buda falait, 1685-ben viszont Thököly Imre „országát” már eredményesen kiiktatták az ellenség soraiból. Érsekújvár elfoglalása (augusztus 19.) után a felföldi thökölyánus városok - Eperjes (szeptember 11.), Tokaj, Szerencs, Kassa (október 25.), Sárospatak (október 31.), Regéc - egymás után kapituláltak a császári-királyi katonaság előtt, az „egy Munkács várába szorult a szabadság”. A „szultán kutyája” - ahogyan Thökölyt egy török futár nevezte - Buda visszafoglalásából (1686. szeptember 2.) sem okult, kitartott a török oldalán. Néhány ezer főre olvadt maradék seregével már Munkács várának a felmentésére, családjának kimenekítésére sem volt képes. Munkács és Eperjes városának „titkos kapcsolatát” feltárva Antonio Caraffa tábornok az eperjesi véres leszámolással adta tudtára mindenkinek, hogy a Thökölyt pártolók útja csak a vérpadra vezethet. Caraffa dicsekedve jelentette I. Lipótnak: „Széleskörű összeküvést lepleztem le [itt Eperjesen] Thököly támogatói között, akik méltatlanok az öfelségétől kapott kegyelemre, továbbra is ezt a fekélyt [Thökölyt] támogatták ... Ez egy hydra, amelynek mindig több feje nőtt ki, mint amennyit levágtunk. ... Titokban fegyveres felkelést akartak kirobbantani és uralomra juttatni itt a török szídtánt.”

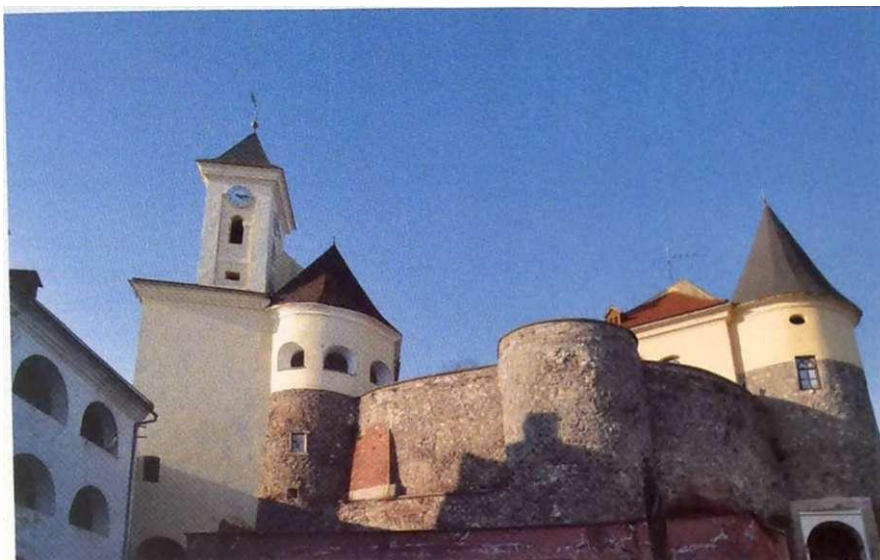
Thököly Imre (1657-1705)

Thököly Imre képmása

Az eperjesi Evangélikus Kollégiumban tanult, de a hűtlenség vádjával letartóztatott apja kimenekítette Erdélybe. Rokona, Teleki Mihály erdélyi kancellár gondjaira bízta. A Lipót-i abszolutizmus ellen tiltakozó bujdosók mozgalmát az 1670-es években az Erdélyi Fejedelemség nem hivatalosan, de támogatta. így került kapcsolatba Thököly Imre a magyarországi elégedetlenkedőkkel, egyre aktívabban bekapcsolódott portyáikba. 1680-ban (Hajdú-

szoboszlón a bujdosók fővezérékké választották. Politikai pályája üstökössre emlékeztetően, gyorsan felemelkedett és ugyanolyan gyorsan aláhanyatlott. 1682-1685 között a töröktől elismerve Felső-Magyarország fejedelme volt, 1685-1699 között a török oldalán harcolt a Magyarországot felszabadító Szent Liga csapatai ellen. Az 1699-es karlócai béke értelmében törökországi száműzetés várt rá. Még megelőzte mostohafiának, II. Rákóczi Ferencnek sikereit, 1705. szeptember 13-án Nikomédiában (Izmit) érte a halál. 1906-ban földi maradványait a Rákóczi-emigráció többi tagjaival együtt hazaszállították, a készmárki evangélikus templomban helyezték örök nyugalomra.

Munkács vára

1687 első felében Caraffa „eperjesi vésztörvényszéke” 24 emberen hajtatta végre a halálos ítéletet. 1687. március 5-én végezte először munkáját az eperjesi evangélikus kollégium előtti főtéren az eperjesi és az iderendelt kassai, lőcsei hóhér, március 22-én öt ember életét oltotta ki a hóhérbárdja. Az eperjesiek április 27-én, május 16-án is elszörnyülködtek a hóhérok munkáján, mígnem az eperjesi főtér szeptember 12-én vált utoljára a kivégzések színhelyévé.

Nem Caraffán múltott, hogy a véres megtorlás nem folytatódott, hiszen még mintegy hatvan ember sínylődött az eperjesi tömlőcben, köztük az az Ottlyk György ezredes is, aki Thökölytől elpártolva császári katonaként Buda ostromában kitűntette magát. Minden kétséget kizáróan Caraffa Felső-Magyarországon a törvények felett állt. Tartani lehetett attól, hogy Eperjes után vagy mellett, Kassa következik. Netán itt is, ott is folytatja majd a munkáját a Caraffa-féle bíróság? A tiltakozás hulláma 1687 őszére már a királyi udvart is elérte. Azt nem állíthatjuk, hogy a magyar főméltóságok (nádor, országbíró) tiltakozására tért jobb belátásra I. Lipót király (1657-1705) és függesztette fel a vérbíróság működését, de azt feltételezhetjük,

hogy a Magyarországon elért katonai sikerek - a törökök felett aratott nagyharsányi győzelem (1687. augusztus 12.), Thököly „országának” megbüntetése - érlelték meg a helyzetet a magyar viszonyok tárgyalásos rendezésére.

I. Habsburg Lipót (1640-1705)

Német-római császár, magyar, cseh király (1640-1705)- már apja III. Ferdinánd életében magyar (1655) és cseh (1656) királynak megkoronázták, német-római császárnak (1658) csak Lengyelország svédektől történő megmentése után választották és koronázták meg. A hatalomra nevelt testvérének, IV. Ferdinándnak váratlan halála után a „hatalomra nem született” Lipót közel öt évtizedes uralkodása alatt a Habsburg-dinasztia fénykorát élte. Annak ellenére, hogy Lipót uralkodását végigkísérte a háborúskodás - a Bourbonokkal az európai, az oszmánokkal a közép-európai hegemoniáért folytatott háborúk, Magyarországon mintegy negyvenéves polgárháború (1670-1711) -, a barokk világhatalmává fejlesztette birodalmát. Az öt nyelven (német, spanyol, olasz, latin, francia) beszélő császár-király udvarai a művészetek és tudományok centrumai voltak, ő maga nemcsak zenészerető és zeneértő, hanem zenészerző is volt. Oratóriumokat, requiemeket írt. Feljegyezték róla: gyűlölte a protestánsokat, a törökökkel inkább volt türelmes, mint a nem katolikusokkal szemben.

I. Lipót arcképe

A magyar rendek lemondanak a királyválasztás jogáról - 1687

1687. évi I. törvénycikk: 1. §....Ő legszentségesebb felségének felettük való szerencsés uralkodása s kormányzása, késő elhunytá után is, felséges örököseiben folytatást nyerjen és a midőn e miatt azon van, hogy jövőendőbeli királyuk és uruk felavatásáról (a veszélyes uralkodási szünetek megelőzése okából is) idejekorán gondoskodás történjék, bámulatos vigasztalódással vetik tekintetüket a fenséges fejedelemre, József ausztriai főherczeg stb. úrra, az atyai erények élő példaképére s Ő legszentségesebb felségének az atya útján igen kedvelt elsőszülött fiára, a kit nekik erre az égi gondviselés rendelt. 2. § Ki után vágyakozva (mihelyt őt meglátták) a karok és rendek ..a jóságos hitlevelébe beigtatott czikkek elfogadása s az alábbirt alakban letett eskü után, hozzájárulván Ő császári és királyi felségének jóváhagyása s atyai áldása is, az isteni gondviselés segélyül hívásával, egyértelműleg s üdvözlő felkiáltások közt jövőendő királyukká s legkegyelmesebb urukká ünnepélyesen megkoronázták, biztosan reménykedve, hogy a most megkoronázott felség, legkegyelmesebb atyjának legkegyelmesebb fia, hű karaitól és rendéitől jóságát és kegyességét soha és sehol el nem vonja.”

Az uralkodó kényének-kedvének kiszolgáltatott ország képviselői Pozsonyban gyülekeztek, hogy a királyi előterjesztéseket törvényi keretbe foglalják. Az 1687. október 18-án megnyílt pozsonyi országgyűlés valójában nem volt más, mint a magyar rendek I. Lipót király akaratára előtti behódolása. A megfélemlített és

A magyar rendek lemondanak az ellenállási jogokról - 1687

1687. évi IV. törvénycikk az 1222. évi Aranybulla 31. cikkelyének „a kijavítását célozza”....a karok és rendek e pontban is, hódolatuknak és mocsoktalan hűségük kötelességének további tanúsítására, s a bizalmatlanságnak, mely a király s az ország és annak kapcsolt részei közt e miatt netalán a jövőendőben felmerülhetne, gyökeres kiirtására alázattal kedveskedő s hódoló lélekkel beleegyeztek, hogy az ellenmondás s ellenállás szabadságáról beigtatott emez előbb mondott záradékot, második Endre király fentebb említett decretuma előbb idézett 31 -ik cikkelyének tartalmából s értelméből, következőleg az előbb leirt módon letett koronázási esküből is, e jelen törvényes rendelettel kizárják s eltávolítsák.”

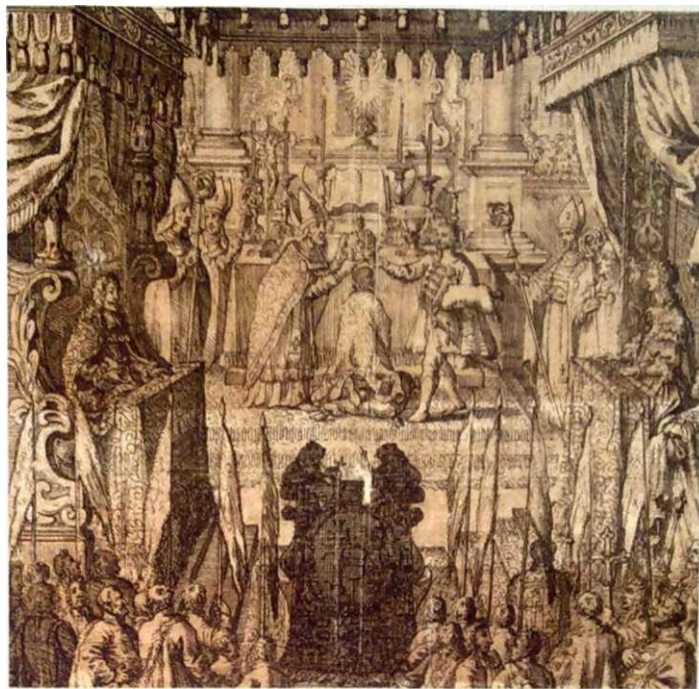
elbizonytalanított főurak, képviselők az általános (az elhaltak örököseire és utódaikra kiterjesztett) amnesztia fejében lemondtak legfontosabb kiváltságaikról, az 1298 óta gyakorolt szabad királyválasztás és az 1222-es Aranybullába foglalt ellenállás jogáról.

I. Lipót azonnal kihasználta a kínálkozó lehetőséget és kilencéves fiának, Józsefnek a megkoronázását kérte a rendektől. Első fordulóban a magyar országgyűlés elutasította a királyi óhaj teljesítését, mondván, hogy a kiskorú főherceg egyházi értelemben nem nagykorú, s így az esküt nem tehet. A király ezt az akadályt is háritotta. Buonvisi pápai nuncius bérmálta meg Józsefet, tehát az egyházi értelemben vett nagykorúság mint a koronázási ceremónia egyik feltétele teljesült. De egy másik kritériumnak is meg kellett felelnie a trónvárományosnak. Lovagi cím nélkül nem avathatta lovagokká az arra érdemes ifjakat az új koronás fő. Ezt a zavaró körülményt maga I. Lipót iktatta ki azzal, hogy saját kezűleg ütötte fiát az Aranygyapjas rend lovagjává. A rendeknek koronázniuk kellett! A kilencéves fiúcska, Józsefvolt az első magyar király, aki a koronázási szertartáson díszmagyart viselt. Először történt meg az is, hogy a primásérsek és a nádor közösen koronázott, de utoljára fordult elő a koronázások történetében az a mozzanat, hogy a nádor megkérdezte a jelenlévőktől: akarják-e Magyarország királyául a jelen lévő Józsefet?

A ceremónia ezek után minden zökkenő nélkül lezajlott. 1687. december 9-én a pozsonyi koronázótemplomban a kilencvenöt éves Széchényi György primásérsek és Esterházy Pál nádor együtt helyezték a Szent István-i koronát József fejére. (Esterházy Pál nádor a pozsonyi országgyűlésen mutatott elévülhetetlen érdemeiért hallatlan nagy kegyben részesült. I. Lipót császár a magyar főnemeselek közül elsőként a Német-római Szent Birodalom hercege rangját adományozta neki. A hercegi rang elsőszülöttségi jognal öröklődött.)

Az Erdélyi Fejedelemségnek is színt kellett vallania 1687-ben. Vagy alkudozik a császár és király képében cselekedő Lotharingiai Károly főparancsnokkal, vagy öngyilkos módon kitart a váradi és a temesvári pasák jelentéktelen hadereje mellett. Apafi Mihály fejedelem választott - s alkut kötött Lotharingiai Károllyal. Az Erdélyi Fejedelemség megmentése érdekében vállalta Szamosújvár, Kolozsvár, Szeben átengedését, a császári sereg elszállását, élelmezését. A császári főparancsnok ellenszolgáltatásként a fejedelemség önállóságát, az erdélyi országgyűlések, intézmények fennmaradását, a fejedelmi jövedelmek érintetlenségét, a vallási és a kereskedelmi szabadságot garantálta. Alighogy berendezkedett Lotharingiai Károly Szebenben, az erdélyi szászok központjában, „Capta Transylvania” feliratú emlékérmét bocsátott ki Erdély megszállásának megőrkítésére.

Természetesen a bécsi udvar nem hivatalosította a Lotharingiai Károly-Apafi Mihály-egyezményt, csak az alkalmat várta ahhoz, hogy a 17. században királyellenességet (Habsburg-ellenességet) reprezentáló Erdélyi Fejedelemséget végérvé-

I. József megkoronázása.
Rézkarc

nyesen a királyhű részsorszárok sorába illessze. Ez az alkalom Apafi Mihály erdélyi fejedelem halálával be is következett. Az 1690-ben kiadott, majd 1691. december 4-én megerősített *Diploma Leopoldinum*

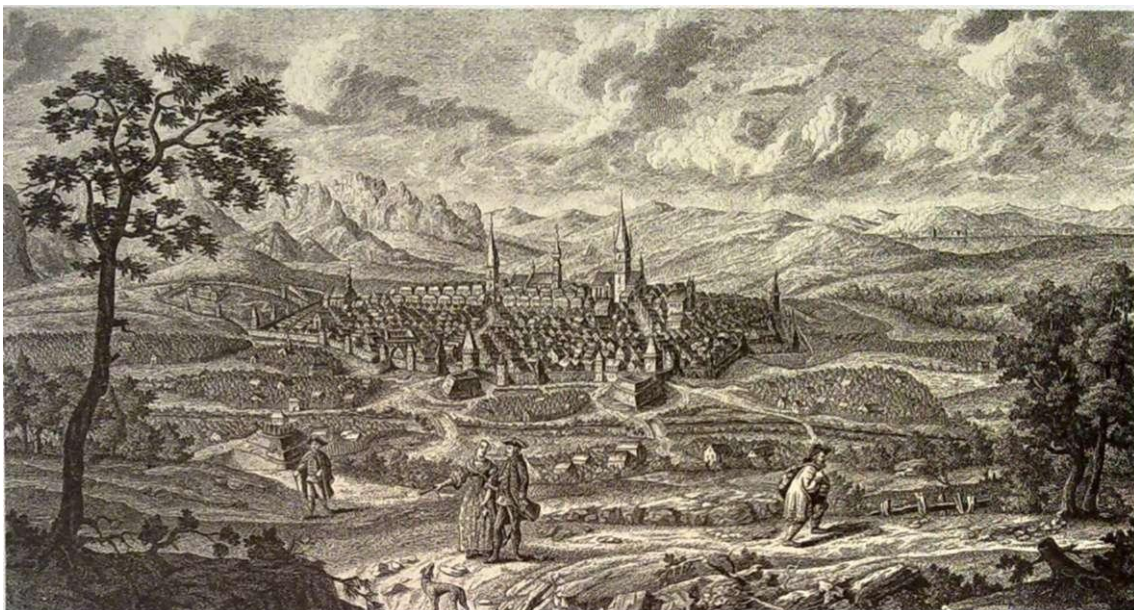

Esterházy Pál (1635-1713)

*Esterházy Pál
arcképe*

Esterházy Miklós nádor és Nyáry Krisztina Kismartonban született fiuknak kitűnő nevelést adtak. A grazi és a nagyszombati jezsuitáknál szerzett ismereteket a nagyszombati egyetemen mélyítette el. Itt a bölcséletet és a jogi tanulmányait végezte, miközben a művészetekkel (zene, festészet, irodalom, színjátszás) való foglalatosságról sem mondott le. Fiatalon csöppent bele a politikai életbe. Sopron vármegye örökös főispánja lett 1652-ben, Zrínyi Miklós, Raimondo Montecuccoli törökellenes hadjárataiban is részt vett. Az 1681. évi soproni országgyűlésen a magyar rendek nádorrá választották. 1682-ben kötött házasságot Thököly Imre húgával, Évával, éppen akkor, amikor Thököly Imre nőül vette I. Rákóczi Fe-

renc özvegyét, Zrínyi Ilonát. Az 1687-es pozsonyi országgyűlésen szószólója volt annak, hogy a Habsburgok férfi ága elnyerje Magyarországon az örökös királyságot. Ezen érdemeiért a Német-római Szent Birodalom hercegi rangját nyerte el 1687-ben. Nagyszabású reformtervet készített elő 1688-1689-ben az ország „átrendezésére”, de a királyi udvar - a háború miatt - nem tartotta aktuálisnak. Az 1690-es években birtokainak ügyeivel foglalkozott és a művészeteknek hódolt. Magyar és latin nyelvű verseket, prédikációkat írt, zenét szerzett, ill. gyűjtött. Rákóczi mozgalmát, szabadságharcát mélyen elítélte, I. József királyságát a leg határozottabban törvényes uralomnak fogadta el. Ilyen szellemben küldöztette a vármegyékhez felhívásait, körleveleit. 1711-ben jelentette meg az 55 egyházi énekből álló zenei gyűjteményét, a *Harmónia caelestis* 1713-ban halt meg, a kismartoni ferencesek templomában temették el.

Nagyszeben látképe.
Adam Ludwig Wirsing
rézmetszete, 18. század

guberniummá „fokozta le” az 1657 előtt még Béccsel dacoló Erdélyt. Formálisan az erdélyiekből kiválasztott, de a király által kinevezett gubernátor irányította Erdély közéletét, a tényleges hatalom viszont a megszálló csapatok Szebenben tartózkodó parancsnokának a kezében összpontosult.

Kollonich Lipót képmása.
Rézmetszet és rézkarc.
1691-1695

A Magyar Királyság jelene és háború utáni jövője

A Magyar Királyság két nagy részországának (Magyarország, Erdély) különválasztása a török kiűzése utáni jövő tervezésekor is megmaradt. Három bizottság is foglalkozott az oszmán uralomtól felszabadított Magyar Királyság jövőjével. Többek között Kollonich Lipót (1631-1707) győri püspök (1685-1695) bíboros (1686-1707), kalocsai (1688-1695), majd esztergomi érsek (1695-1707) kapott felhatalmazást I. Lipót királytól arra, hogy vesse papírra a háború befejezése utáni Magyarország képét. Ez a program az *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn* (A Magyar Királyság berendezkedése) címet viselte. A katolikus megújulás élharcosa, a jezsuiták nagy tisztelője csakis az egységes Habsburg Birodalomban (*Gesamtmonarchie*) tudta elképzelni Magyarország jövőjét. Mint a királyi hatalom és tekintély elkötelezett híve, a magyar rendiséget megvetette, az évszázados nemesi alkotmányt semmibe vette. Európa szemszögéből tekintett a világra, Anglia, Franciaország, Hollandia gazdagsága vonzotta.

A francia abszolutizmust és gazdaságpolitikát kívánta átültetni a Habsburg Birodalomba, hogy erőt és egységet sugározzon, mint a Bourbonok országa. Magyarországnak sem szánt egyéb feladatot a háborút követő békeidőben, mint azt, hogy adottságainak megfelelően szolgálja az összbirodalmi érdekeket.

Az *Einrichtungswerk* átgondoltsága, racionalitása ellenére mégsem került végrehajtásra. A tervezetet a királyi udvar (az abszolutizmus képviselője) túl mérsékeltenek, a magyar nemesek pozsonyi konferenciája (a rendi kiváltságok képviselője) pedig jog- és törvényellenesnek minősítette. De a legfontosabb! A háború még nem zárult le, sőt 1697-ig kétfrontos háborúra kényszerült I. Lipót birodalma. Az oszmánok elleni hadműveletekhez a rajnai frontesemények párosultak. A háború eszkárlódása a civil társadalomtól még több katonát, még több pénzt követelt. Jogilag Magyarország nem volt hadviselő fél, nem volt a Szent Liga tagállama, de a háború minden keserve rázúdult. Területét pusztították a szövetséges és ellenséges katonák, nem kímélték a városokat, falvakat. Raboltak, fosztogattak, élelmet rekviráltak. A Magyar Kamara pedig oda se figyelt a „háborútól felszántott” ország helyzetére, óriási adóval terhelte. 1685-ben 4 789 062 magyar (= 100 dénáros) forintot préselt ki a Kamara az adófizetőkől, 1686-ban 3 568 677 forintot. Az 1697. évi dicalis összeírás alapján Magyarország évi adóját ismét 4 millió forintban szabta meg a pénzügyi főhatóság.

A készpénzadó mellé a vármegyéktől és a városoktól meghatározott számú porciót is követeltek. Felső-Magyarországon Antonio Caraffa 1691. február 16-i parancsa alapján egy katona napi élelmezési normáját - 1 font hús, 2 font kenyér, 0,5 pint (körülbelül 0,8 liter) bor vagy 1 pint sör adagban állapították meg. Egy katonáló taktarmányozására napi 6 font (körülbelül 3 kilogramm) zabot, 8 font szénát és heti 3 köteg szalmát írt elő a parancs.

Az adónagyság érzékeltetésére szolgáljon egy-két példa. Egy dicának számított: 1 tizenöt év feletti jobbágy férfi, vagy 1 kifejlett élő állat (ökör, ló, fejőstehén), vagy az előbbiekkal egyenértékben 2 fiatal élőállat (ökör, bika, tehén, igásló), vagy 10 juh, kecske (= 20 bárány, sertés) vagy 20 kila búza, vagy 20 kila borsó, lencse, vagy 30 kila árpa, köles. (1 kila = 1 pozsonyi mérő = 62,081 = 46,56 kg; 1 dica pénzben kifejezett értéke 2 forint 20 dénár volt.)

Az adótervezés és a tényleges teljesítés között egyre mélyebb szakadék húzódott. A kalkulált adóösszegek behajtására a Kamara az adott térségben állomásozó katonaságot vette igénybe. Minden elmaradásban lévő vármegye fűt-fát ígért, csak hogy elkerülje az adóvégrehajtó szerepére kiharcolt katonaság önkényeskedését. Ilyen okok miatt Heves, Borsod, Zemplén vármegyében rettegett személy volt Octavio Nigrelli kassai generális. Az 1697-es hegyaljai felkelés közvetlen okaként éppen a Schlick-regiment Tarcalon és a „Hegyaljai processusban” (járásban) „*nagy törőrákkal való executio*”-t említhetjük. Alighogy a „Tokaj körüli lázadásról és pusztításról” - amely áterjedt (Sáros)Patakra és (Sátorlaj)Újhelyre is - szóló hír befutott Bécsbe július első napjaiban, Lipót császár és magyar király a „Thökölyhívek” újabb zendülésének bélyegezte az ottani eseményeket. I. Lipót a veszély nagyságát eltúlozva drasztikus intézkedéseket foganatosított. Felhatalmazta a Magyarországon állomásozó hadsereg valamennyi parancsnokát, hogy az „*istentelen rebellekkel szemben tűzzel-vassal*” lépjenek fel. Egy Nyitra megyei piarista szerzetes úgy tájékoztatta a varsói nunciust, hogy a „*kaszával és dorongokkal felfegyverzett*” ötezernyi zendülő ellen hat császári ezredet indítottak a Hegyaljára a török háborúba készülődő magyarországi táborhelyekről. Három hétbe telt, amíg Tokajt és Patakot visszaszerezték a császáriak, a Hegyalja pacifikálását a nemesi felkelők, illetve Bercsényi Miklós egységei végezték el.

A „második tizenöt éves háború” lezárása Karlócán

Ez a váratlan és kellemetlen zempléni „incidens” egy pillanatra sem hátráltatta Savoyai Jenő (Eugen von Savoyen) nagyszabású hadműveletét, aki szeptember 11-én Zentánál világra (Európára) szóló győzelmet aratott a török felett. A Szent Liga egyesült haderejének a főparancsnoka az 1698. évi hadjáratot olyan döntő hadműveletnek gondolta, amely a Portát egyszer s mindenkorra „jó békére” kényszeríti. I. Lipót császár, konkrétan, a dinasztia és a birodalom érdeke viszont áthúzta Savoyai elképzelését.

Miután I. Lipót császár és XIV. Lajos francia király a közel tízéves ellenségeskedésüket békekötéssel zárták le Ryswyckben

(Rijswijkben - Hollandiában) 1697. október 31-én, I. Lipót császár az Oszmán Birodalommal vívott háború befejezésére adott parancsot. A béketárgyalások megkezdése nem jelentett kevesebbet, mint a Szent Liga alapokmányának a megsértését, a szövetséges fegyvertársaknak a cserbenhagyását. A lengyel, orosz, velencei érdekekkel ellenkezett a „*ki mit birtokol, azzal rendelkezen*” elv, mégis révbe jutottak a tárgyalások a Szerem megyei Karlócán. Hangsúlyoznunk kell, hogy Karlócán nem a Szent Liga mint koalíció állapodott meg a békéről az Oszmán Birodalommal, hanem a Szent Ligába tömörült országok külön-külön, bilaterális tárgyalásokon egyezkedtek az angol,

Savoyai (Szavojai) Jenő - Eugen von Savoyen (1663-1736)

Savoyai Jenő képmása

A Savoyai-dinasztia sarját, Carignan hercegét, XIV. Lajos francia király alattvalóját alacsony termete miatt katonai szolgálatra alkalmatlannak nyilvánították. Erre a „kis csuklyás barát” a Bourbonok örök ellenségének, Bécsnek ajánlotta fel katonai ismereteit. 1683-ban Bécsnél, Esztergomonál, 1686-ban Budánál, 1687-ben Nagyharsányánál mutatta meg rendkívüli képességeit. 1688-ban már az altábornagyi rangot érdemelte ki. Katonai pályája töretlenül ívelt fölfelé. 1689-1696 között a rajnai, a dél-franciaországi, észak-italiai frontokon vezette a hadműveleteket, 1696-1699 között a Magyarországon harcoló Szent Liga hadainak a főparancsnoka. 1702-től a Haditanács elnökeként a „nagy háború” (a spanyol örökösödési háború) irányításával foglalkozott, 1704-1709 között mint a császári haderő főparancsnoka is. (Jelentős győzelmei: 1704 Höchstádt, 1706 Torino, 1708 Oudenaarde [Hollandia], Lille, 1709 Malplaquet [Belgium], 1716 Temesvár.) Pompakerülő, puritán életvitelű, céltudatos, a protekciót megvető ember volt. Családi örömeiben nem volt része, agglegény maradt. A tudományokat szerette és művelte, a művészeteket pártfogolta. Gazdag könyvtárral és képtárral rendelkezett. Magyarország honfiúsított nemese, a Csepel-sziget egy része Ráckevével együtt az ő birtokában volt. A Budai várban a királyi palota előtti téren látható lovas szobra Róna József alkotása (1900).

holland közvetítők révén a Porta meghatalmazottaival. A Duna menti, a háborúban teljesen elpusztult Karlócán végül is három, egymástól független békeszerződés (császári-szultáni, lengyel-török, velencei-török) és egy fegyverszüneti szerződés (orosz-török) született. 1699 januárjában tulajdonképpen egy olyan békerendszer jött létre, amelynek jelentősége a vesztfáliaihoz mérhető, hiszen mintegy másfél évszázadra megszabta a hatalmi viszonyokat Közép- és Kelet-Európában. A Magyar Királyság mind a nyugati (1618-1648), mind a „keleti” (közép-európai, 1683-1699) háború aktív részese volt, de a háborúkat lezáró békékből nemigen profitált. Amíg a vesztfáliai békéket aláírók és hitelesítők között ott találjuk az Erdélyi Fejedelemség képviselőjének aláírásait, addig Karlócán a Magyar Királyság képviseletében, se Magyarország, se Erdély részéről, senki nem jelenhetett meg. Az Oszmán Birodalom lemondott Szulejmán szultán magyarországi örökségéről, feladta a Magyar Királyságban érvényesülő

direkt (Szultáni Magyarország) és indirekt (Erdélyi Fejedelemség) „jogát”, S mindezt azért tette, hogy makacsul ragaszkodhason a fekete- és azóvi-tengeri pozícióinak a megőrzéséhez, az iszlám világ érinthetlenségéhez.

Karlócán megszületett a béke, a nagyhatalmak kibékültek egymással. Vajon Magyarországon is beköszöntött a béke? Magyarország (benne Erdély is) háborús erőfeszítései a feledés homályába merültek, a hivatalos körlevelek azt sulykolták a fejekbe, hogy I. Lipót császár a magyarországi lakosságot „a Pogány ottománnak az igája alól kiszabadította és azokat az ő örökös és kegyelmes urának tartozott engedelemességére diadalmasan visszahozta.” Egyértelmű a gondolat! A Magyar Királyság minden lakosa, nemes és nem nemes hálával tartozik az uralkodójának azért, mert az kiszabadította a török rabságból.

A zentai csata látképe.
Rézkarc, 1697

A karlócai békekötés emlékérmé (a hátoldala a 6. oldalon látható.
Felirata: Lipót leghíresebb győzelmeinek emlékére), 1699

Az ország háborúja a király ellen

Újabb főúri összeesküvés (1700-1701) • 18

Rákóczi lengyelországi bujdosása (1701-1703) • 26

A hazatérés - a „megbántódott nemzet” sikerei (1703) • 33

Európa és Magyarország (1704) • 41

Újabb főúri összeesküvés (1700-1701)

A Temesvidék kivételével megszabadult ország egyáltalán nem érezhette magát felszabadultnak. Pozsega, Valkó, Verőce és Szerem megyéket leválasztották az ország testéből, s azokból a magyar alkotmánytól idegen katonai tartományt, a Határőrvidéket szervezték meg. A „felszabadított” megyékben a Neoacquistica Commissio (Újszerzeményi Bizottság) tetszése szerint döntött a nemesi birtokok sorsa felett, az udvari ellenőrzéssel működött Magyar Kamara maximálisan igyekezett megfelelni az adóbehajtó szerepének. A megkisebbitett országból nagyobb jövedelmeket próbált kisajtolni a magyar király. Az országra kirótt 4 millió adóforint mellett Erdély adóját 1700-ban 800 000-ben, 1701-ben 600 000-ben határozták meg Bécsben.

Az ország további anyagi megterhelését fokozta például a Jász-Kun kerület 500 000

II. Rákóczi Ferenc képmása. Rézkarc

Sarolta Amália hesseni hercegnő, II. Rákóczi Ferenc felesége. Rézmetszet, 1694

forinton történő elzálogosítása a német lovagrendnek (1702), vagy a magyar rézkitermelésre lekötött holland kölcsön, 400 000 birodalmi tallér értékben. Ötszörösére emelték a só árát, a monopolizált sóbányászatot az erdélyi fejedelem máramarosi sóbányáinak lefoglalásával növelték. Bécs érzéketlen és süket volt a hivatalokat elárasztó panaszokra. Rendszeressé vált a hátralékok megfizettetése a kollektív felelősség elve alapján, de széleskörűen alkalmazták azt az embertelen módszert is, hogy az adóhátralékosok letartóztatásával kényszerítették ki a rokonságtól az elmaradt adók kiegyenlítését.

Az egyre súlyosabb gazdasági, társadalmi elnyomás egyre nagyobb elkeseredést szült az országban. Ezek a hatalmi túlkapások a kiváltságosokat sem kímélték, közöt-

tük az 1694 végén feleségével, Hessen-Rheinfelsi Sarolta Amáliával együtt hazatérő Rákóczi Ferencet sem.

„Munkács, Makovica hercege, Patak, Tokaj, Regéc, Ecsed, Somlyó, Lednice, Szerencs, Ónod örökös ura”, a dúsgazdag Rákóczi-család utolsó férfi tagja hatévi távollét után térhetett csak haza, a birtokaira. Őt 1688-ban, 12 évesen szakították el családjától: anyjától, Zrínyi Ilonától, Munkács hős védelmezőjétől és nővérétől, Juliannától (Juliankától). Jezsuiták nevelték és tanították Neuhausban, 1691-től a prágai egyetem hallgatója volt. Testvérével csak 1692-ben találkozhatott újra, amikor Julianka már férjes asszonyként, Aspremont-Reckheim Ferdinánd Gobert altábornagy feleségeként az udvarnál kieszközölte számára a Bécsbe költözését. Ez a találkozás, de a bécsi társasági élet is komoly hatást gyakorolt életfelfogására, életszemléletére. Testvére és az udvari életben járatos katona sógora világosította fel az utolsó Rákóczi-sarjat arról, hogy a magyarországi birtokok

jövedelmével a kincstár rendelkezik, amíg be nem tölti a 21. életévét. A Rákóczi-örökség visszaszerzésének első lépését – mind vagyoni, mind szellemi, politikai értelemben – a nagykorúsítási folyamodványával tette meg Rákóczi. I. Lipót király kancelláriája busás pénzösszeg lefizetése ellenében a nagykorúságot jelentő 21. életév betöltése előtt három évvel felnőtt jogúvá nyilvánította az ifjú herceget. Házasságkötése a bécsi udvar éberségét kijátszva zajlott, bizonyára nem nélkülözte a politikai számításokat. A 15 éves Sarolta Amália hesseni-rheinfelsi hercegnőre a mainzi választófejedelem bécsi követe hívta fel Rákóczi figyelmét. Az ifjú pár sietősen, már a házassági szerződés aláírásának másnapján, 1694. szeptember 25-én a kölni dómban, az érsek (választófejedelem) előtt ki-mondta a boldogító igent.

A mainzi érseket/választófejedelmet, aki egyben birodalmi főkancellár is volt, nemcsak a házasságkötés környékén, de Rákóczi német-római szent birodalom hercegi

Zrínyi Ilona arcképe.
Olajfestmény, 18. század

Sárospatak vára.
Légi felvétel

Rákóczi-birtokok

cím visszaszerzésére indított akciójánál is ott találjuk, ugyancsak 1694-ben! Az udvar ekkor még mereven elzárkózott a kérés teljesítése elől, de 1697-ben már nem gördített akadályt a birodalmi hercegi cím adományozása elé.

Az 1695-1697 közötti esztendőket Rákóczi életében az otthonteremtés évei voltak. Ez jelentette a birtokok átvételét, a gazdasági életükkel való ismerkedést, elsősorban a hegyaljai szőlőművelés, bortermelés körülményeinek a számbavételét. Nem lehetett könnyű feladat a Rákóczi-birtokoknak a végiglátogatása. Az egész Északkelet-Magyarországot beborító uradalmak közül a munkácsi és a lengyel határig felnyúló makovikai uradalmak voltak a legnagyobbak. Értéktelítő erejük

mögött alig maradtak el a pataki, tokaji, szerencsi és az ehhez kapcsolódó ónodi birtoktestek. A Báthori-ágon Rákóczi-javadalommá lett ecsedi birtok azért volt különleges, mert négy vármegyére (Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ugocsa) terült szét. Jutott a Rákóczi-földekből Nógrád, Heves, Gömör, Abaúj-Torna vármegyékbe is. A Thököly Imrétől konfiskált, majd Rákóczihoz került ingatlanjóságok Trencsénben, Árvában, Szepesben reprezentálták a Rákóczi nevet. Az Erdélyi Fejedelemségben „rekedt” birtokainak (tasnádi, somlyó-krasznai, sólyomkő-élesdi, székelyhídi-diószegi) a sorsát a kincstárral kellett rendeznie.

A sárospataki rezidencia kialakítására is ezekben az években került sor. Felesége

közvetlen udvartartásában harmincan, Rákóczi körül nyolcvan szorgoskodtak. Ha ehhez a szolgáló személyzethez hozzá-számítjuk a közel ötvenfős testőrséget is, úgy megállapíthatjuk, hogy a Rákóczi-házaspár napi életvitelét mintegy 160 ember biztosította. Furcsa érzések kavarghattak Rákócziban nap mint nap, hiszen kastélyait, várait császári katonák lakták, ellenőrizték. Beszállásuk, ételmezésük pedig Rákóczi földesúri jövedelmeit apasztotta. Hogy mennyire kiszolgáltatott helyzetbe került nemes és jobbágy egyaránt a katonai megszállás következtében, azt Sáros vármegye főispánjaként, illetve zempléni földesúrként is megtapasztalhatta. A katonai zaklatásokat, rekvirálásokat, áron aluli kényszervásárlásokat tiltó főispáni rendeleteknek semmi foganatjuk nem volt, mert a helyi szintű végrehajtás-ítélkezés a császári katonák parancsnokainak a kezében volt.

1697-ben azt híresztelték Rákócziról a hegyaljai zendülők ellen felvonuló császáriak, hogy Tokaj és Patak várát a lázadók Rákóczi tudtával és beleegyezésével foglalták el. Lám az 1670. évi, I. Rákóczi Ferenc által kirobbantott fegyveres felkelés megismétlődik. A vér nem válik vízzé, II. Rákóczi Ferenc biztosan követi apja példáját és fegyvert fog az uralkodójára. Az igaztalan vádaktól csak úgy szabadulhattott meg a felségsértés gyanújába kevert Rákóczi, hogy személyesen tisztázta magát Bécsben. Ártatlanságát igazolandó, azt kérte I. Lipóttól, hogy magyarországi birtokait birodalmi birtokkal válthassa meg. A magyar király kegyesen fogadta Rákóczi megalázkodását, és megbocsátotta a földesúrnak jobbágysági lázadását. Attól függetlenül, hogy Rákóczi ártatlansága kiderült, egyáltalán nem nyugodhatott meg. Az udvari pletykák arról suttogtak, hogy Franz Ulrich Kinsky cseh kancellár, akkoriban a külügyekért felelős első miniszter jóvoltából a bécsi udvarban létezett egy olyan forgatókönyv is, amely a Rákóczi-ház „kiirtását” célozta meg. Eszerint:

a hegyaljai „zenebona” miatt, a fegyveres lázadás szításának és felségsértésnek a vádjával letartóztatták volna Rákóczit, majd anyai nagyapjának, Zrínyi Péternek a sorsát szánták volna neki is. Idegen bíróság előtti felelősségre vonás, ítélet, vagyonek Kobzás, fővesztés. I. Lipót király bocsánata mind-össze a „Kinsky-megoldás” drasztikus változatát szüntette meg, de az enyhébb elbá-nástól is óvakodnia kellett. Ez utóbbi lényegében az ifjú Apa Mihály erdélyi fejedelemre kiszabott bánásmódot jelentette, aki királyi kegyben Bécsben élhetett. Valójában rabként (túszként) tartották távol Erdélytől, fejedelmi méltóságától.

Talán ideiglenesen, talán véglegesen, a „Rákóczi-ház” megbüntetésének gondolata aktualitását veszítette, miután a Hegyalján rövid idő alatt újra csend lett. Egy hónapba sem tellett, a „német” katonaság már zavartalanul folytatta a jobbágyság és a városiak sarcolását. A katonák anyagi ellátásáért felelős hadbiztosok jártak a lakosság kifosztásának az élén. Ők szemet hunytak a tábornokok pénzügyi csalásai, sikkasztásai felett, a tábornokok a tisztekkel szemben, a tisztek a közkatonákkal szemben voltak elnézőek. Végsősoron nem létezett olyan intézmény, ahol a panaszokat érdem-

A Rákóczi-család címere

II. Rákóczi Ferenc arcképe.
Olajfestmény

II. Rákóczi Ferenc (1676 Borsi [Borsa] - 1735 Rodostó [Tekirdag])

I. Rákóczi Ferenc választott erdélyi fejedelem és Zrínyi Ilona fia. Apja korai halála után mostohaapja, Thököly Imre oldalán ismerkedett meg a katonai élettel már kisgyerekként, 1685-1688-ban a munkácsi ostromot szenvedte

át nővérével, Juliannával és anyjával. A kapituláció után elszakították anyjától és testvérétől, a dél-csehországi Neuhausba (ma: Jindřichův Hradec), a jezsuita kollégiumba került. Tanulmányait a prágai egyetemen (filozófiai fakultáson) folytatta, 1694-ben I. Lipót király nagykorúsította. Bécsben telepedett le Aspremont grófhoz feleségül ment nővérének hatására. Szintén Julianna és Aspremont gróf befolyására kötött házasságot már 18 évesen Hessen-Rheinfelsi Sarolta Amália hercegnővel. A kölni dómban került sor a házasságkötésre 1694. szeptember 26-án. Hatéves távollét után az ifjú pár végiglátogatta a családi birtokokat, 1696-ban hazaköltöztek. Sáros

vármegye örökös főispánjaként az Ung vármegyei főispánnal, Bercsényi Miklóssal együtt egyre jobban eltávolodott a hivatalos politikai kurzustól. Rákóczi XIV. Lajos francia királyhoz fordult segítségért, de leveleit futára bemutatta Bécsben. 1701. április 18-án éjjel tartóztatták le nagysárosi kastélyában és a bécsújhelyi börtönbe szállították. Oda, ahol anyai nagyapját, Zrínyi Pétert is fogva tartották és kivégezték. Rákóczi a biztos haláltól november 7-én felesége és Lehmann kapitány örparancsnok segítségével megmenekült. Megszökött a börtönből és Lengyelországba ment. Adam Sieniawski lengyel főúr birtokain húzta meg magát Bercsényi Miklóssal együtt egészen addig, amíg a magyarországi bujdosók véletlenül rá nem találtak Brezánban (Brzezany, ma: Berezsanyi, Ukrajna) 1703 tavaszán. Június 16-án lépett Magyarországra földjére, 1704-ben az erdélyi natiók *princepsnek* (fejedelemnek), 1705-ben a magyarországi szövetséget rendek duxnak (vezérnek) választották. 1711. február 21-én Lengyelországba távozott orosz segítség reményében. Többé nem tért haza, visszatámasztotta a felkínált amnesztiát. 1712-től Franciaországban, 1717-től haláláig törökországi száműzetésben élt. Az 1906-ban hazaszállított földi maradványainak - ahogy anyja, illetve József fia földi maradványainak - végső nyughelye a kassai dóm lett.

ben kezelték volna, a főispáni és alispáni tiltakozások pusztába kiáltott szavak maradtak. De a főnemesek sem érezhették magukat biztonságban, mert a király - az ország törvényeit megsértve - magához, Bécsbe rendelte a grófokat, bárókat, ahol a háború költségeihez való hozzájárulásra szólította fel őket. Ez az úgynevezett hadiségély formájában tett felajánlás jogilag a nemesi adómentességet nem csorbította.

Ne hallgassuk el azt a tényt sem, hogy voltak szép számmal magyar kedvezményezettjei is az ország romlásának. Rákóczi kifejezetten elítélően szólt „*Magyarország alkirályáról vagy nádoráról*”, Esterházy Pálról, mert ő „*sok kitüntetéssel lekenyerezve*” nem az ország, hanem a király oldalán jeleskedett.

A magántermészetű és országos problémákról Rákóczi azzal a Bercsényi Miklós-

sal (ungi főispánnal, Felső-Magyarország tartományi főbiztosával) folytatott eszmecserét, aki a hegyaljai zendülés elfojtásában személyesen is részt vett. Sáros és Ung vármegyék főispánjai hol Eperjesen, hol Ungvárott keresték egymás társaságát. Az ismerkedés csakhamar barátsággá mélyült, az alig huszonnégy éves Rákóczi és a tizennégy évvel idősebb Bercsényi megnyíltak egymás előtt, az ország és a nemzet sanyarú helyzetéről beszélgettek, jövőjéről elmélkedtek. Amikor kiderült, hogy Rákóczi „*a német köntös ... magyar és igazán honfi szívet takar*” és erről Bercsényi révén a megyei nemesség is tudomást szerzett, az azonosan gondolkodók egymásra találtak. Ung, Bereg, Zemplén, Sáros nemessége éppen ilyen vezetőről álmodott, aki hazai és külföldi tekintélyével, ismeretségével

képes lesz összefogni a haza sorsáért aggódókat.

Rákóczi „*a mi felölünk, mi nálunk nélkül végeztetett*” 1699-es karlócai béke után eldöntötte, hogy a kezdeményezést saját kezébe veszi. Hogyan is írja a *Vallomások (Első könyv)* című önéletírásában? „*Ugyanis csupán az én személyem volt alkalmas a Háram és az őseim iránti tisztelet okán arra, hogy egyesítse az egy akaraton levők terveit, és barátságot hozzon létre a külföldi keresztényfejedelmek között.*”

Már 1700 tavaszán Rákóczi, Bercsényi és elvbarátai közös álláspontra jutottak. Miután megtapasztalták, hogy az ország sorsát tiltakozó beadványokkal, panasztételekkel nem lehet jobbítani, a „német iga” lerázásának mikéntjéről kezdtek el gondolkodni. A megvalósítás módja mind a belső, mind a külső körülményeket figyelembe véve nagyon problematikusnak tűnt. Az ország megrakva császári katonasággal, a várakban császári őrségek vigyázták a „csendet”. Nem zaklatták a bécsi udvart az ősi ellenségek, a Bourbonokkal is (1697), az oszmánokkal is (1699) érvényes béke létezett. A külső szövetségest kereső magyar elégedetlenkedők mégis reménykedtek a nemzetközi viszonyok kedvező változásában.

Az utód nélküli, súlyosan beteg II. Károly spanyol király birodalmára szemet vető Bourbonok és Habsburgok közötti - a ryswicki békeokmányon alig száradt meg a tinta - rivalizálásból Magyarország előnyt húzhatna. Ugyancsak ebbe az irányba mutatott a német választófejedelmek császárellenes rosszállása, amit I. Lipót császár azzal váltott ki, hogy a megkérdésük és beleegyezésük nélkül választófejedelmi (*elector*) címet adományozott a hannoveri fejedelemnek. Rákóczi úgy értékelte az érlelődő válságot, hogy a Habsburgok ellen a külső támogatás megszerezhető. Több tanácskozást követően elvbarátaival megállapodott abban, hogy XIV. Lajos francia király pártfogásába ajánlják a magyar ügyet. Rákóczinak megvolt a diplomáciai alapja is

Bercsényi Miklós (1665-1725)

Felföldi nagybirtokos család sarja. Nagyszombatban, a jezsuitáknál tanult, majd katonai pályára lépett. 1686-ban, Buda ostrománál már ezredesként harcolt, Szeged várának főkapitánya, majd bányavidéki helyettes főkapitány lett (1688-1693). 1687-től grófi címmel büszkélkedhetett, 1691-től pedig Ung vármegye örökös főispánjának nevezték ki. 1696-ra datálható Rákóczival kezdődő barátsága, 1701-1703-ban együtt bujdosnak Lengyelországban. A szabadságharc második embereként - főgenerálisként,

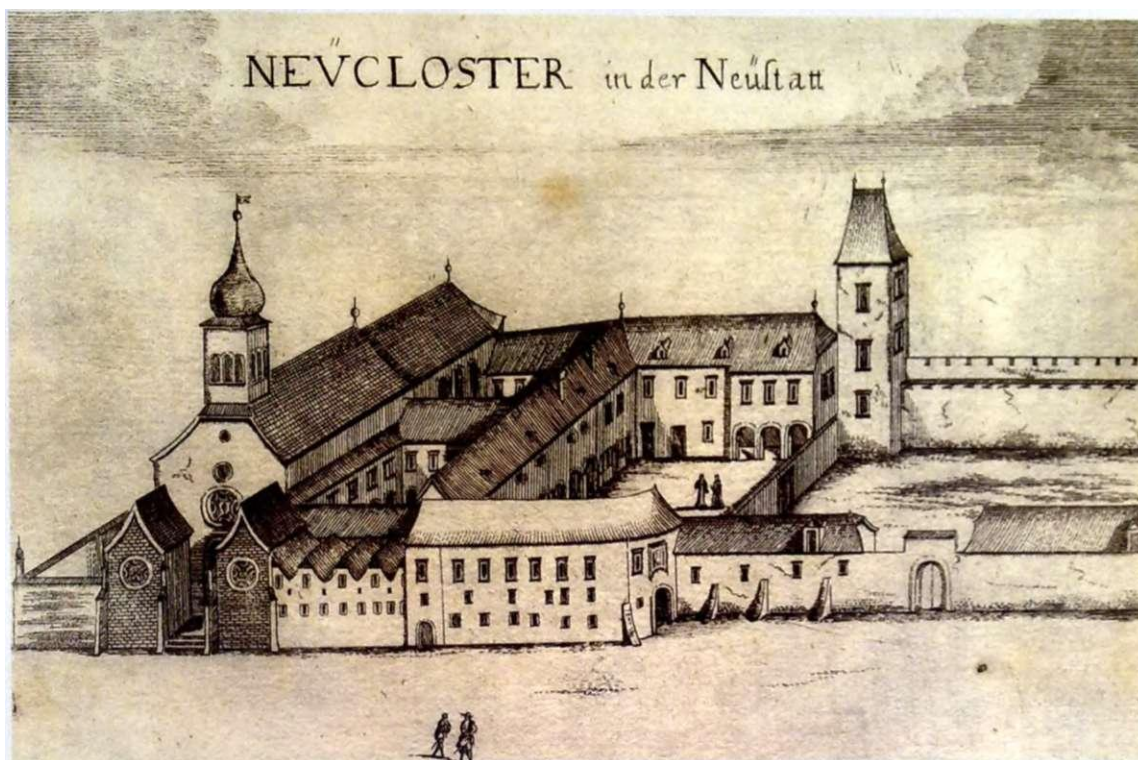

Bercsényi Miklós arcképe.
Olajfestmény

első szenátorként - küzdötte végig az 1703-1711. éveket. A szatmári társadalmi békében garantált amnesztiát nem fogadta el, Lengyelországban, többnyire Brzezanyban (Brezánban, ma: Ukrajna) élt. Az 1716-ban kirobbant osztrák-török háború hírére a Törökföldön gyülekezett emigránsok élén Orsova környékén harcolt. Az 1718-as pozsareváci béke végérvényesen az emigrációt jelentette számára. 1720-tól Rodostóban, élete végéig Rákóczi mellett tartózkodott. 1725. november 6-án hunyt el. Második feleségével, Csáky Krisztínával együtt a kassai dómban temették el 1906. október 29-én.

ahhoz, hogy a francia királyt megszólíthassa. A dédapja, I. Rákóczi György idejében kötött erdélyi-francia szövetség alapján - de nem kizárva az 1677. évi erdélyi (Apafi Mihály) - „magyar” (Thököly Imre) - francia szerződés tényét sem - teljes joggal folyamodhatott Versailles segítségéért.

A kapcsolatfelvétel viszont nem volt egyszerű dolog. Kézenfekvő megoldásnak látszott, ha Franciaország bécsi vagy varsói követeinek a szolgálatait kéri, de ezt az ötletet különböző okok miatt el kellett vetni. A Versailles-ba vezető útra másképpen találtak rá. Rákóczi pataki udvarában gyakran vendégeskedett egy Francois Longueval nevű belga (vagy lotharingiai) származású kapitány is, aki széles körű érdeklődésével és műveltségével elnyerte Rákóczi szimpátiáját, később bizalmát.

A bécsújhelyi vár látképe

Ez a badeni gyalogezredben szolgáló kapitány vállalta Rákóczi levelének továbbítását a francia udvarhoz.

A véletlen úgy hozta, hogy Rákóczi - aki Bécsben időzött ekkortájt - 1700. november 1-jén írta meg első levelét Franciaországba maga és társai nevében, éppen azon a napon, amikor a spanyol király meghalt. Részleteket nem tartalmazó levelében az elnyomás alóli harc megkezdéséhez XIV. Lajos király támogatását kérte, a konkrétumokat Longuevalnak szóban kellett előadnia. A francia udvar leghatékonyabb segítsége az lenne - tolmácsolta a tervet Longueval -, ha Lengyelországban toborzott zsoldos katonák felfogadására pénzügyi keretet biztosítana a király, mert ehhez a Magyarországra benyomuló katonasághoz tudnának csatlakozni a magyarországi felkelők. A felkelés kirobbantására igen alkalmas a helyzet, mert a császár figyelmét a spanyol események kötik le, a Ma-

gyarországon állomásozó csapatokat átcsoportosítják. Az országban óriási az elkészenléttség, mindenki kész a „németek” ellen fegyvert fogni - ecsetelte a közhangulatot a Magyarországon szolgálatot teljesítő kapitány.

A reményt keltő kezdetnek igen hamar vége szakadt. Longueval császári kapitány Rákóczi november 1-jei leveléről már másnap informálta az udvart, és természetesen a folytatásról is pontosan beszámolt a bécsi illetékeseknek. Longueval megrendezett le-tartóztatásának a híre április közepén jutott el Rákóczihoz, őt magát április 18-án éjjel két óra körül vették őrizetbe hálósobájában a Bécsből speciálisan ezzel a céllal Nagysárosra levezényelt katonák. Rákóczi-val egyidejűleg lefoglalták még Szirmay István ítélőmestert, utóbb a Vay család férfitagjait: Ádámot, Mihályt és Lászlót is. Keresték Bercsényit is, de ő idejében értesült a bajról s a lengyel határ felé vette útját.

Rákóczi látszólagos nyugalommal tűrte sorsát. Kassán, Miskolcon, Gyöngyösön, Budán keresztül Bécs felé kísérték hintóját a császári katonák. Még a magyar-osztrák határon innen értesült a birodalmi és „munkácsi és makovicai herceg” arról, hogy nem Bécsbe, hanem a bécsújhelyi várbörtönbe szállítják. Oda, ahol 1671-ben Zrínyi Pétert, Rákóczi anyai nagyapját fogségsértés és hűtlenség miatt lenyakazta a hóhér. Hiába apelláltak akkor Zrínyi Péter és perbe fogott társai, Nádasdy Ferenc, Frangepán Ferenc a magyar alkotmányra, törvényekre, I. Lipót király bírósága visszatartott minden tiltakozást. A magyar bíróságok illetékessége fogségsértési és hűtlenségi perekben nem érvényes - hangzott a jogi érvelés -, mert az ilyen ügyek tárgyalását a király tetszése szerint bárhová (tehát Magyarországon kívülre is), bármilyen bíróság (akár állandó, akár ideiglenes) elé utalhatja.

Rákóczi Berzeviczi Ádám nevű apródjával és egy komornyikjával osztotta meg börtönét. Az ebédjénél mindig megjelent Gottfried Lehmann várparancsnok is. Személyesen darabolta fel az ebédre feltálat húst, kenyeret, nehogy tilalmas dolgot csempésszenek be a fogolynak. Amikor a porosz Lehmann kapitánytól maga a porosz király is érdeklődött az őrzésére bízott Rákóczi fogylétéről, a bécsújhelyi várparancsnok szigorúsága is megengyhült. Lehmann először csak részvétéről biztosította Rákóczit, majd Rákócziné küldeményei is eljutottak Rákóczihoz. Rákóczitól, Rákóczinétől és a fejedelemhez bejáró jezsuita atyáktól szerzett értesülések nyomán Lehmann kapitány meghozta a maga ítéletét: Rákóczi nem bűnös, a Friedrich Buccellini osztrák kancellár elnökletével összeülő bíróságtól meg kell menteni a politikai foglyot. A kihallgatások megkezdődtek, Buccellinit főleg a francia célzatú levelezés és a magyar főurak összeesküvésének a részletei érdekelték. Rákóczi hiába tiltakozott a bíróság illetéktelensége és a peres eljárás törvénysértő volta miatt,

a bíróság folytatta az összeesküvés élőké születeit bizonyító eljárást. A kihallgatások kai párhuzamosan Rákócziné, Lehmann kapitány és a börtönt látogató jezsuita atyái beavatásával egy merész szöktetési terv született.

A biztos haláltól Rákóczi úgy meneküli meg, hogy 1701. november 7-én este, eg hétfői napon, a várőrséget adó Castelli ezred dragonyosának öltözve „kisélt” a bécsújhelyi várból. Apródjának, Berzeviczi Ádámnak és a várparancsnok Lehmann öccsének a segítségével a Fertő tó irányába menekült. A Csallóközön átvágva, Cseklész, Bajmóc érintésével Podolinba érkezett szerencsésen. Az ottani piarista atyák segítségével pedig a hegyeken át lengyel földre lépett.

Amikor Rákóczi szökését felfedezték, Lehmann kapitány minden felelősséget magára vállalt, bátran nézett szembe a halállal. Rákóczinét a gyermekeivel együtt tartóztatták le, a Rákóczi-vagyont zár alá vették. November 10-én indult meg Rákóczi országos köröztetése, 24-én vérdíjat tűztek ki a fejére. 10 000 (élve) vagy 6000 (halva) forint ütötte markát annak, aki Rákóczit kézre keríti.

II. Rákóczi Ferenc szökése a bécsújhelyi várbörtönből

Rákóczi lengyelországi bujdosása (1701-1703)

De milyen országban is talált menedéket Rákóczi, Bercsényi? Lengyelország [hivatalosan: Rzeczpospolita (respublica) = a Lengyel-Litván Nemesi Köztársaság] 1701 őszén már több mint egy éve háborút viselt Svédország ellen Oroszországgal koalícióban. A szász-lengyel perszónálunió erejétől elvakított II. (Erős) Ágost lengyel király (1697-1733) optimálisnak ítélte a körülményeket a hadakozáshoz 1700 februárjában (!), mert - úgy gondolta - a svéd „gyerek-királytól”, XII. Károlytól (1697-1718) könnyű lesz visszahódítani a 17. században elvesztett, baltikumi lengyeltartományokat.

1700 februárjában II. Ágost hadüzenet nélküli támadásával kezdődött meg az a két évtizedes küzdelemsorozat a Baltikumban, amelyet a német és a lengyel történetírások eltérő módon neveznek. Hol a harmadik (1621-1629, 1655-1660, 1700-1721) észa-

ki háború, hol a nagy északi háború kifejezéssel jelölik az 1700-1721-ben zajlott eseményeket. A háború híre egész Lengyelországban megrökönyödést és döbbenetet váltott ki, hiszen a király a Rzeczpospolita hozzájárulása nélkül robbantotta ki azt. Alkotmánysértés volt ez a javából! A Rzeczpospolita - és itt elsősorban a szenátusra kell gondolni - sietett deklarálni, hogy a Lengyel-Litván Nemesi Köztársaság nem tekinti magát hadviselő félnek, a Svédország elleni támadás a szász választófejedelemség, csakis a választófejedelem és nem a lengyel király akciója volt.

A király és a Rzeczpospolita hatalmi dualitására Európa ügyet sem vetett, hiszen az egykori Hanza-kikötővárosnak, Rigának az ágyúzása visszavonhatatlanul a háború nyitányát jelezte. A közvetlenül megtámadott fél, Svédország mellett Anglia, Hollandia és Franciaország is fenyegetőleg lépett fel.

Oroszország viszont nem hagyta cserben szövetségését, 1700 júliusában hadat üzent Svédországnak. Azért ilyen későn, mert a karlócai fegyverszünetet csak ekkorra sikerült békére változtatni Isztambulban. Alighogy az orosz-török béke aláírásának a híre befutott Moszkvába, megindult az orosz haderő átcsoportosítása északra. II. (Erős) Ágost - Nagy Péterrel nem egyeztetett - akciója, a gyors sikerekre építő haditerve totálisan csődöt mondott, ám 1700 őszén felcsillant a remény a kudarc feledtetésére. Narva falainál fordulhatt volna meg a hadiszerencse. A Narvához vezényelt orosz erők már szeptember 9-19-én blokád alá vették a mintegy 2000 katona által védett, kiválóan felszerelt erődvárost, de a lenézett svéd „gyerek-király” bravúros győzelmet aratott a rosszul

II. Wettin (Erős) Ágost (1670-1733)

Szász választófejedelem, lengyel király. A szász Wettin-dinasztiabeli Frederick August (Frigyes Ágost) fia, Drezdában született. 1694-től szász választófejedelem. Miután áttért a katolicizmusra, I. Lipót császár és I. Péter orosz cár hathatós támogatásával lengyel királynak és litván nagyfejedelemnek választották meg a lengyel, litván képviselők. 1697-1706 és 1709-1733 között uralkodott a Rzeczpospolitában. Az Erős melléknevet nagy testi ereje miatt kapta.

II. Wettin (Erős) Ágost lengyel király arcképe. Olajfestmény

Sieniawskiné, született Lubomirska Elzbieta Heléna (1669-1729)

Elzbieta Heléna alig volt hatéves, amikor édesanyja meghalt, apja viszont a korona legmagasabb rangú minisztere, korona főmarsallja lett. (Huszonhat éven át viselte a tisztségét.) A félárva kislány előbb a nagybátyjánál, Hieronim Augustyn Lubomirskinnél, majd egy varsói zárdában nevelkedett. Apját nagyon szerette, de az apa rosszállása ellenére is Sieniawski Adamot választotta férjéül. Házasságába óriási hozománnyal érkezett (100 000 arany készpénzben, 10 000 aranyértékben ingatlan). A házastársak közötti viszony hamar megromlott, a férj a csendes, ukrainai Brzezanyban, a feleség a mozgalmas fővárosban, Varsóban szeretett élni. Sobieski János király felesége, a francia kultúráért és mentalitásért rajongó Maria Kazimiera királyné udvarhöl-

gyeként beleártotta magát az országos politikába. A francia befolyás erősítésének a szándékával került bizalmas viszonyba több vezetőpolitikussal is. Sobieski király halála után a francia párt lelkes támogatója, de a szász II. Ágost megkoronázása után háttérbe vonult. Rákóczi és Bercsényi biztonságának a szavatolására du Héron francia követ kérte fel Sieniawskinét. Ő nemcsak a menekültek elrejtéséről gondoskodott, hanem a menekültek tervének, egy magyarországi felszabadító háború előkészítésében is közreműködött. II. Rákóczi Ferenc és az „Asszony” - ahogy a fejedelem nevezte lengyel főnemesi kedvesét -, Sieniawskiné kapcsolata a későbbiekben sem szakadt meg, sőt gyermekeik összeházását is tervezték.

vezetett, katonailag képzetlen oroszok felett. Ez a vereség Lengyelországra kiszámíthatatlan, katasztrofális következményeket zúdított.

1701 júliusában már a Rzeczpospolita területén folytak a harcok, decemberre Litvánia északi részét hódoltatták az egy évvel korábban kigúnyolt XII. Károly király csapatai. A svédek megjelenése Lengyelországban, Litvániában a Nemesi Köztársaság valamennyi ellentétét a felszínre hozta. A lengyel-litván realuniós érdekszövetség máris bomladozott, Litvánia legbefolyásosabb mánáscsaládjának a vezetésével svéd párt alakult, amely a Rzeczpospolita alkotmányát megsértő II. (Erős) Ágost trónfosztását követelte.

Egy ilyen külső és belső válsággal küszködő országba menekült 1701 júliusában Bercsényi Miklós, majd novemberben II. Rákóczi Ferenc. Sorsukat a lengyelországi belharcok, a királypártiak és a II. Ágost-i politika ellenségeinek, s azon belül is, a svéd- vagy a franciapártiak küzdelme határozta meg. Az egész ország a ki-

rály támogatása vagy a nemesi alkotmány védelmének a dilemmájában őrlődött. Amíg a király támogatói a svéd háború folytatását, addig az alkotmányvédők az országgyűlés háború és béke ügyéhez kapcsolódó jogának a helyreállítását követelték. 1701 végén a királyára felzúdult Rzeczpospolitaiban Bercsényi és Rákóczi lengyelországi tartózkodása nem kívánatos bonyodalmakhoz vezethetett. Mivel Bercsényi és Rákóczi Lengyelországban is körözött személyek voltak, Franciaország varsói nagykövete, du

XII. Károly svéd király címere

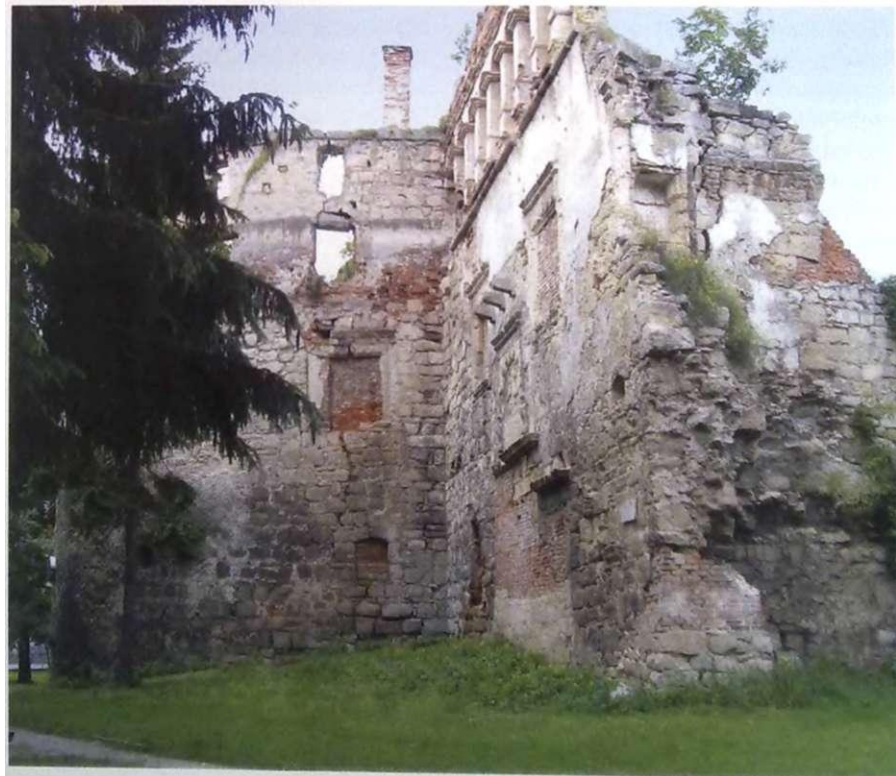
Stanisław Jabłonowski
főhetman képmása.
Olajfestmény

Héron márki a Rzeczpospolita leggazdagabb és legbefolyásosabb méltóságviselőihez „közvetítette ki” a magyar bujdosókat. Du Héron és a varsói francia kamalduliak (fehér bencések) révén Rákócziék kapcsolatba léphettek Michal Radziejowski gnieźnói prímásérsekkel, Stanisław Jabłonowski korona főhetmannal, Adam Sieniawski belzi, Józef Potocki kijevi, Marcin K[^]tski (Kontski) podóliai vajdával és nem utolsósorban, Sieniawskinéval, leánykori nevén, Elżbieta Heléna Lubomirskával és annak férjével.

Elkezdődtek a francia-lengyel-magyar vonal kiépítésével foglalkozó tervezetsek. Rákóczi és Radziejowski prímásérsek lowiczi titkos tárgyalásán az egyik Sobieski fiú, Aleksander vagy Konstanty magyar királyságba való juttatásának az esélyeit taglalták, 1702 januárjában magyar királyjelöltként már Jabłonowski főhetmant emlegették.

A francia befolyás elhalványulása miatt Rákócziék további rejtegetése Varsó közelében nagy kockázattal járt. 1702. február 10-én sorsukról megszületett a döntés. A politikai centrumoktól távol, mind Varsótól, mind Krakkótól messze eső Sieniawski-birtokra, a brzezanyi (ma: Berezani ukrainai kisváros) kastélyba költözött „a francia” és „a német” mérnöknek álcázott Rákóczi és Bercecsényi. Ez a Jarosław-Lwów úton fekvő uradalmi központ, a Sieniawski család ősi fészke adott menedéket Rákóczinak 1702 márciusa és 1703 júniusa között. Ide, a fő politikai eseményektől elzárt vidékre, messze a hadszínterek mögötti zugba, a nagy hatalmú Adam Sieniawski birtokára igencsak megszűrve jutottak el a hírek, de a politikai hálók szövögetése tovább folytatódott.

Du Héron a magyarországiak ügyét a szívéen viselte. XIV. Lajoshoz írt, 1702. április 8-án kelt levelében például azt hang-

A brzezáni vár romjai

súlyozta: „Fölséged valamennyi híve meg van itt gyűződve, hogy Fölséged az ausztriai ház hatalmát semmivel sem korlátozhatja gyökeresebben, mint hogyha a magyaroknak segédelmet nyújt.” XIV. Lajos kedvezően fogadta a magyar főurak elképzelését, a hadi előkészületek finanszírozására két-három hónap leforgása alatt 300 000-400 000 livre (24 livre = 1 arany) kiutalását helyezte kilátásba.

A biztató kezdetek váratlanul megtor-
pantak, mert du Héron követet kiutasították Lengyelországból arra hivatkozva, hogy a lengyelek ellenségével, a svédekkel folytatott titkos tárgyalásokat. Ezzel Rákóczi - ahogyan ő nevezte - „*elvesztette oda-
adó barátját*”. Ezután a francia udvarral a danzigi (gdariski) francia megbízotton keresztül, Jean Louis d'Usson, ismerteb-
ben, Bonnac márkí útján bonyolíthatta a postáját. Ő továbbította a francia király segélyét Rákóczinak és Bercesényinek. A fe-
jedelem 12 000, „helyettese” 8000 livre/év támogatásban részesült Párizsból. Viszont nem a személyes kiadások, megélhetési költségek fedezése volt itt a kulcskérdés, hanem az a több százezer livre hiányzott, amelyből Rákóczi 4000 lovas és 4000 gya-
logot fogadhatott volna zsoldjába lengyel területeken. Ezenfelül francia hadmérnökökre, tüzérekre, katonai kiképzőkre szá-
mított még Rákóczi. Egy igazi katonákból álló sereg élén kívánt visszatérni Magyar-
országra, felszabadítóként szeretett volna megjelenni hazájában.

Az események egészen másképpen ala-
kultak. Miután a Rákóczi-jobbágok képvi-
seletében Pap Mihály, egy elszegényedett benei nemes és Bige György, Thököly egy-
kori nemes hadnagya 1703 márciusában rá-
talált a Brezánban (Brzezanyban) rejtőzkö-
dő Rákóczira, felgyorsultak az események.
1703 áprilisában és májusában újabb Ma-
gyarországról érkezett küldöttség sürgette
Rákóczi hazatérését. A döntést alapvetően
befolyásolta az a tény, hogy „Rákóczi jóte-
vője”, Sieniawski vajda és nagyhetman igen
rossz szemmel nézte Rákóczi francia, svéd

Kuruc

Mind a mai napig vitatott a szó eredete. Van olyan feltételezés, hogy a latin *crux* = kereszt (cruciatus, crucifer = keresztes, keresztet [mint jelvényt] viselő] szavunkat rejtí a kuruc elnevezés. E magyarázat szeg-
rint, a kuruc az a társadalomból kitaszított személy, aki életében
számtalan csapást és üldöztetést szenvedett, ezért fegyverrel védi
életét, fegyverrel küzd a társadalmi keretekbe történő visszaillesz-
kedéséért. Egy korabeli (18. századi) gúnyos értelmezés a kurucot a „kuruttyolóval” azonosítja, mert ha nincs veszély, akkor szabadon
„kuruttyol” = a szegénylegények, bujdosók életét éli, de az útonálló, haramiák elfogására kiküldött katonák elől menekül, szalad. Létezik olyan magyarázat is, amely a német kurz, azaz rövid, kurta jelentésű szóval hozza összefüggésbe a kurucot, aki nem más, mint a társadal-
mi ranglétra legalján elhelyezkedő, jelentéktelen személy. A legvaló-
színűbbnek a török eredet látszik: 'k(h)urudzsi' = nem reguláris har-
cos, felkelő. Fölbukkan még a latin-német-török kombináción alapuló, „németek” által használt szóösszetétel is: crucitürk, kruzitürk (kiejtve: krucitürk) olyan keresztény, aki a törökökkel tart, cimborál. Tény, hogy Rákócziék - a törökkötség vádjának még a látszatától is elhatárolódva - tudatosan kerülték a kuruc kifejezés használatát.

szimpátiáját. A Rákóczi iránt gyengéd érzel-
meket tápláló feleségétől üzent: legyen óva-
tos a herceg, „*ne kapdosson a svédért*”, mert
éppúgy megjárhatja, mint nagyapja (II. Rá-
kóczi György), aki a svédok miatt szenved-
ett vereséget, életét is alig tudta kimenteni
1657-ben Lengyelországból.

Mind a lengyelországi, mind a magyar-
országi körülmények felgyorsították a ve-
zető és a vezetettek találkozását. Rákóczi
itt, Brezánban Esze Tamással, a tiszaháti
szervezkedők vezetőjével, a sókereskedésé-
ből kiforgatott tarpai jobbággal formális
szerződést kötött, aminek eredményekép-
pen Rákóczi „katonaságot”, a tiszaháti ku-
rucok pedig vezért nyertek. A fegyveres fel-
kelésre készülődő tömeg a legkülönbözőbb
társadalmi rétegekből verődött össze. Az
egykori, elbocsátott végváriak, a császá-
riaktól megszökött katonák és a régi thö-
kölyánusok mellett az adóbehajtók elől
menekülő jobbágyság alkották a „katonasá-
got”. Károlyi Sándor (Rákóczi generálisá-
nak) naplójából tudjuk, hogy az ilyen tár-

Károlyi Sándor (1669-1743)

Tiszántúli nagybirtokos családban született. Apjától, Lászlótól 18 évesen átvette Szatmár vármegye örökös főispánságát, egészen 1722-ig ebben a funkcióban maradt, amikor is fia, Ferenc javára lemondott. 1697-ben a hegyaljai, 1703-ban a tiszaháti felkelés leverésében szerzett érdemeket, de 1703. október 9-én Rákóczihoz csatlakozott. A katonai ranglétrán gyorsan haladt előre: 1703-ban mezei generális, 1704-ben altábornagy, 1705-ben tábornagy. Különböző beosztásokban szolgált: volt a dunántúli mezei hadak főgenerálisa, erdélyi főparancsnok, tiszántúli, kassai főkapitány. A szatmári társadalmi béke megszületésében döntő szerepe volt, a békeokmányt Magyarország részéről az első helyen írta alá. Érdemeit a magyar király címmel, ranggal honorálta. 1712-től gróf, illetve a császári hadsereg altábornagya, 1723-ban lovassági tábornok, 1741-ben tábornagy lett. 1723-1743 között, egészen haláláig a Magyar Királyi Helytartótanács állandó tanácsosaként működött. 1743. szeptember 8-án érte a halál erdői kastélyában.

Károlyi Sándor arcképe

sadalomból kiszakadt, bujdosó életmódot folytató egyének önmagukat kurucoknak hívták - hivatalosan, „gonosztevőknek”, „rablóknak” nevezték őket.

Kuruc katonák. Olajfestmény

A megélhetésük miatt valóban fosztogató csoportok száma különösen Zemplén, Szatmár, Bereg, Ugocsa vármegyékben sokasodott meg, ám az Esze Tamás-Kis Albert vezette tiszahátiak az előbbiektől élesen különböztek. Ha kezdetlegesnek is mondható, de mégis szervezethez hasonlóan működtek. Rákóczi elvállalta, hogy „vezérük” lesz. Megígérte nekik, hogy segélyhaddal jön be az országba, de amíg az országba be nem érkezik, addig csupán a Brezánban kelt pátensét hirdessék a falvakban, városokban és terjessék közeli hazatérésének hírért. Május 12-én Rákóczi és Bercsényi néhány zászlót nyújtott át a küldöttségnek, egyik oldalára a fejedelem címerét és neve kezdőbetűit, a másik oldalára pedig a közismert jelmondatot hímezték: „Cum Deo pro Patria et Libertate” (Istennel a hazáért és a szabadságért). Meghagyta, hogy a zászlókat parancsáig ne bontsák ki, a nyílt toborzást egyelőre még ne kezdjék el, a nemesség birtokait pedig ne háborgassák. Inkább törekedjenek egy-egy németek által gyengén őrzött várat meglepetésszerűen elfoglalni.

Rákóczi gyűrűspecsjével ellátott és a május 6-án és 12-én kelt „Fejedelem Rákóczi Ferenc” és „Gróf Bercsényi Miklós” másolt aláírásával terjesztett kiáltvány az ország valamennyi lakosát, az „egyházi és világi, nemes és nemtelen, fegyver viselő és otthon lakos, egy szóval minden rendű” magyart mozgósította a küszöbön álló harcra. Közérthető nyelven fogalmazta meg a hadrakelés okait és céljait. Egy olyan „kegyetlenkedő birodalom ellen” indul meg a küzdelem, amely a magyar törvényeket semmibe veszi, az ország lakóit kíméletlenül adóztatja, porcióztatja, sójától, kenyérétől megfosztja, a nemesi szabadságot lábbal tiporja, a birtokokat erőszakosan elfoglalja, a nemzet becsületét elveszi.

Alighogy befutott Brezánból a Tiszahátra Rákóczi pátense, zászlója és üzenete, május 21-én Tarpán és Váriban, 22-én

A brezáni (brzezany-i) kiáltvány - Részlet

„Mi Felső-Vadászi Rákóczi Ferenc Fejedelem és Gróff Székesi Bercsényi Miklós. Minden igaz magyar, hazaszerető és édes országunk régi dicsőséges szabadságát óhajtó, egyházi és világi, nemes és nemtelen, fegyverviselő és otthon lakos igaz magyaroknak Istentűi minden jót kívánunk.

Nem lehet oly magyar, hogy az eddig Magyarországon törvénytelenül, Isten és igazság ellen hatalmaskodó és minden rendet képtelenül sanyargató idegen nemzetnek kegyetlenkedését, portiózó s képtelen adóztató zaklatásait, szabados törvényeinknek szakgatását, nemzetünknek és szabadságunknak megvetését és már láb alá vetetteknek csufolását elégségesen nem érzette s nem értette volna; elannyira, hogy már országunknak, régi szabadságunknak gyűkeres veszedelménél egyebet senkisé ismételhet vala, ha az minden birodalmakkal bíró kegyelmes Isten csudálatos és váratlan háborúkkal az országunkat eddig sanyargató német nemzetet mindenfelől meg nem környékezte volna és azáltal az mi régi szabadságát keservesen óhajtó s igaz hazaszeretetéért gerjedező magyar nemzetünknek is utat és alkalmazhatóságot az kívánt szabadulásra nem mutatott vala. Látván azért a nagy iga alul való szabadulásnak ideit s módját most egyszer oly alkalmazhatónak lenni, kinél is sem jobb, sem több, sem bizonyosabb alkalmazhatóságot országunk soha nem remélhet; [...] most lévén még egyszer ideje országunkat ily törvénytelen és szenvedhetetlen iga alul felszabadítani; országunkhoz s hazánkhoz való szeretetünkül és kötelességünkül viseltetvén, minden igaz, hazaszerető s országunk régi dicsőséges szabad-

ságát óhajtó egyházi és világi, nemes és nemtelen, fegyverviselő és otthon lakos, egy szóval minden rendű igaz magyarokat hazafiuságokra intjük, kényszerítjük s kérjük, hogy az mint már Isten némelyeknek szíveket az hazáért felgerjesztette s egybenhozta: úgy ki-ki édes hazája s nemzete, szabadsága mellett az Isten s törvényünk ellen képtelenül hatalmaskodó, zaklató, portióztató, adóztató, nemesi szabadságunkat rongáló, igaz régi törvényeinket, jussainkat megvető, jószágainkat hatalmasan foglaló és fogyasztó, becsületünket tapodó, sónkat, kenyerünket elvevő s életünkön uralkodó s kegyetlenkedő birodalom ellen fogjon fegyvert, és [Lengyelországból való] kimenetelünk előtt is azon előjáróknak s tiszteknek csoportjaival, kikre ezen dolognak megindítását bíztuk, egyezzenek minden fegyverfogók, igaz hazafiak, és kimenetelünkig is azon előjáróknak s általok teendő tiszteknek alattokvalói engedelmeskedjenek, mások pedig közönséges jó értelemmel éljenek; [...]

Azt mindazonáltal előre is nagy tilalommal tilalmazzuk, hogy [...] senki, sem külön, sem csoporttal, sem sereggel, akármely vallású egyházi személyt, templomot, cintermet, klostromokat, nemesi lakos személyeket, nemesi házakat, kastélyokat, utonjárókat, kereskedőket ne háborgasson, falut, várost, malmot ne égessen, prédáljon; hanem az előjáróknak eleikben adott s vélek közlött mód szerint keresvén az ellenséget, mindenképpen csendes istenes egyértelemmel legyenek, magok s hazájok javára.

Költ Lengyelországban Brezán várában, 12. May. 1703.

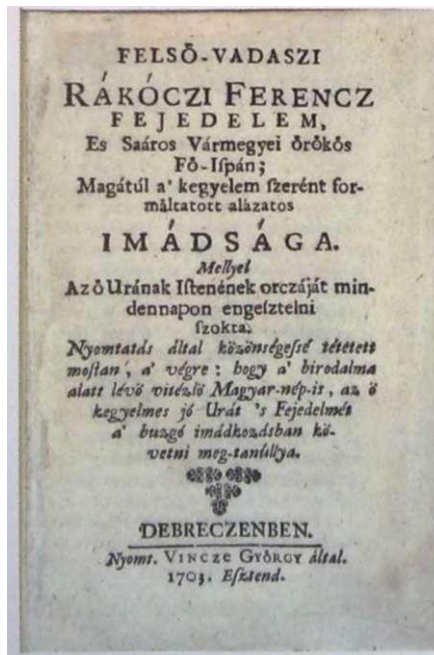
Beregszászon olvasták fel a Rákóczi-kiáltványt és tüzték ki Rákóczi zászlóit. Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szatmár falvaiból tömegesen tódultak az emberek a zászlók alá. Állítólag tíz nap alatt már több ezer ember engedelmeskedett Esze Tamás, Kis Albert, Pap Mihály, Majos János („*tisztes nemesi ifjú*”) parancsainak. A lelkesedés leírhatatlan volt. Rákóczit Messiásként várták a harcot nyíltan felvállalók, de az egyelőre még nem csatlakozó, csupán reménykedő emberek is. Az elégedetlenkedők ellenőrizték egész Bereg és Ugocsa

vármegyét, a munkácsi vár kivételével. Május utolsó napjaiban a mozgalom Szatmárban is szétterjedt. Károlyi Sándor szatmári és Csáky István bereg-ugocsai főispán nemesi felkeléssel próbálta útját állni a népi mozgolódásnak. Június 7-én a Máramaros megyei Dolhánál Károlyi Sándor a szatmári császári századdal megerősített nemesi csapata rajtaütött a „*rendezetlen, borba és álomba merült fegyveres népségen*”, rövid csatában megfutamtította őket. Az Esze Tamás és Kis Albert vezette sereg vesztesége 150 halott volt, a támadók vesz-

Zászló II. Rákóczi Ferenc címerével, 1703

teségét mindössze egy halottban, három sebesültben adta meg a győztes főispán a Bécsbe szánt jelentésében.

Rákóczi imádsága. Debrecen, 1703

Éppen a dolhai vereség napján döntött arról Rákóczi, hogy a lengyel-magyar határ közelébe teszi át szálláshelyét, és amint a Varsóba küldött Bercsényi a támogató egységekkel visszatér hozzá, késlekedés nélkül átlépi a határt. Június 7-én Rákóczi mégis a hazatérésről határozott „a józan ész” ellenére, hiszen a háborúnak „tiszték, fegyverek és pénz nélkül” vágott neki. A „fölbiztatott nép” hívó szavát erősebbnek ítélte a fegyvereknél. Egyébként a magyarországi helyzetet reálisan értékelte Rákóczi: „veszélyes [lehet] a késlekedés”, mert „ha egyszer az első láng kialszik, a második már nem olyan erős”. Miután június 11-én értesült a dolhai kudarcáról, még inkább sürgetőbbnek érezte a hazatérését.

Rákóczi az emigrációban írt *Emlékirataiban* június 13-át jelölte meg annak a napnak, amikor átlépte Magyarország határát, „mint Caesar a Rubicon”. Nagy a valószínűsége annak, hogy az említett június 13-i Rubicon egy valószínűségi folyócska. Ez a lengyel-magyar határ közvetlen közelében, a Vereckei-hágó szomszédságában eredő Sztrij (Stryj) folyócska lehet. Igaz, hogy a folyócskán való átkelésével földrajzilag még nem lépett magyar földre Rákóczi, de a fegyveres harc melletti elkötelezettségét szimbolizálhatta a Rubiconon (Sztrijen) való áthaladás. Június 14-én Klimecben (Klimciben), a még lengyel területen fekvő falucskában találkozott Rákóczi a túloldaltól menekült, „öt-száz puskával fölfegyverzett, ugyanannyi husággal, kaszával és lándzsával felszerelt” hadseregével. (Emlékirataiban más adatot közöl Rákóczi: „öt-száz ember helyett alig volt kétszáz gyalogos rossz parasztpuskákkal felszerelve, és ötven lovas. Vezérük Esze Tamás volt, egy paraszt, tarpai jobbágyom és Kis Albert, bűneiért körözött tolvaj és gonosztevő.”)

Június 15-én még Klimecből levelet postázott Rákóczi a francia ügyvivőnek Danzigba (Gdanskba), 16-án pedig ténylegesen is magyar földre lépett.

A hazatérés - a „megbántódott nemzet” sikerei (1703)

Néhány nap alatt - Rákóczi munkácsi uradalmának jobbágyait is ide számítva - 3000 gyalogosra és 300 lovasra duzzadt a felkelők serege. Az északeleti vármegyék nemessége egyelőre ki-várt, annál is inkább, mert itt, a veszélyző-nában tartózkodott a császáriak egyetlen mobil katonai egysége, a Montecuccoli-ez-

red 1200 vérése. Miután Munkács várának meglepetésszerű elfoglalása nem sikerült, Rákóczi kénytelen volt a lengyel határhoz közeli birtokára, Zavadkára visszahúzódn. Ez a falu lett az első olyan „főhadiszállás”, ahol a seregszervezés, a mindennapos ka-tonaelet alapnormáival ismerkedett a Rá-kóczihoz sereglett tömeg. A „megbántódott

A Magyar Királyság
1703-ban

Ocskay László (1680 v. 1683-1710)

Az Ocskay család Nyitra vármegye köznemességéhez tartozott. László a nagyszombati jezsuita gimnáziumban tanult, de a katonáskodás vonzotta. Huszárként szolgált a Pálffy-, majd az Ebergényi-ezredben. Megjárta a spanyol örökösödési háború nyugati frontjait, de botrányos viselkedése miatt csak a káplár rangig jutott. 1703 júniusában kis lovascsapatát Rákóczihoz Zavadvára vezette. Vakmerőségével, bátorságával olyannyira kitüntette magát, hogy 1703 szeptemberében már ezereskapitány volt, felső- és alsó-magyarországi haditetteiért 1705-ben Rákóczi már brigadérossá léptette elő. Meglepetésszerű portyáival az osztrák és morva településeket rettegésben tartotta, hol „a tűz fejedelmének”, hol „Rákóczi villámának” titulálták. A trencsényi csatavesztés után elárulta a szabadságharc ügyét, mint császári ezredes fordult szembe volt katonatársaival. Jávorka Ádám érsekújvári főhadnagynak sikerült 1710. január 1-jén elfogni az árulót. A rögtönítélő haditörvényszék kegyelemből nem karóba húzásra, hanem pallos általi kivégzésre ítélte. Január 3-án Érsekújvárott az ítéletet végrehajtották.

II. Rákóczi Ferenc aranyozott díszkupája, 17. század vége

nemzet” élére hazatért Rákóczi világosan látta, hogy rendezetlen fegyvereseivel a hegyekben sokáig nem maradhat, késedelmessége miatt a népi lelkesedés ellobbanhat. Minél gyorsabban ki kellett jutnia az Alföldre, hogy a Tiszántúlon a szabócsi és a bihari hajdúkat csatlakozásra bírja, hogy a fegyveres küzdelmet az egész országra minél hamarabb kiterjeszthesse. A siker vagy a kudarc a Tiszán való átkeléstől függött. A vártnál sokkal egyszerűbben valósult meg a Tisza bal partjára való átjutás július 14-én Tisza-becsnél. Csáky István, Bereg-Ugocsa vármegyék főispánjának vezetésével felsorakozott nemesi felkelők, akiket 100 német gyalogos és ugyanennyi német lovas is támogatott, megfutamodtak Rákóczi lovassága előtt. Igen, már indokoltan beszélhetünk lovasságról, mivel a szabadságharc első katonai sikerében a június végén

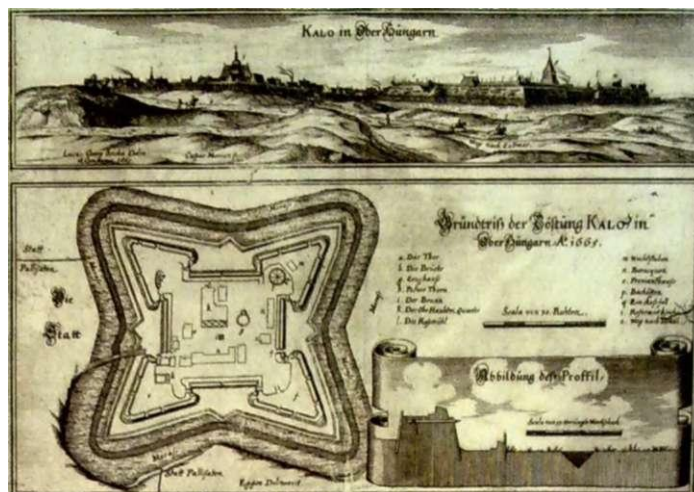
Rákóczihoz csatlakozott Ocskay László huszárai és a Bercsényi által Lengyelországból hozott Potocki-, Wiśniowiecki-dragonosok játszották a főszerepet. Ez volt az első, katonailag még jelentéktelen, de erkölcsileg annál jelentősebb összecsapás. A Csáky főispán mellé rendelt német katonák Szatmárra húzódtak vissza, a nemesek visszatértek házaikba. A pánikszerű menekülést igazából egy rémhír okozta, miszerint 40 000 svéd és lengyel közeledik egyenesen Szatmár felé.

Július 18-án Rákóczi már Naménynál táborozott, „nyolcezer emberből álló sereg látszatát” keltve. Hogyan is emlékezett Rákóczi vissza ezekre a napokra? „Ez a hirtelen és lelkes parasztfelkelés megdöbbenette a nemességet. Visszavonultak váraikba és védett házaikba. A parasztokat mélyszégyen harag fűtötte uraik ellen, és elhajtották nyájait és gulyáikat azzal az ürüggyel, hogy a nemesek csupán azért húzódtak vissza váraikba, mert a németekhez szítnak. Így hát a megyei nemesség nem tudta, melyik pártra álljon, mert egyformán félt a néptől és a németektől.”

Rákóczi naményi pátense a nemesség dilemmáját igencsak kiélezte. Ha csatlakoznak Rákóczihoz, úgy birtokaikat, vagyonukat megmenthetik, ellenkező esetben javaikat elvesztik, földönfutókká válnak. Állásfoglalásukat erősen befolyásolták a következő hónap eseményei. A felkelés hullámai szétáradtak a Tisza mindkét oldalán: Bercsényi portyázó egységei Tokaj térségében, Rákóczi lovasai Nagykároly, Debrecen, Diószeg, Várad környékén nyargalásztak. Megnyílt az út ahhoz, hogy a bihari elégedetlenkedők Boné András, Thököly egykori lovas főhadnagyának a vezérletével felsorakozzanak a nemzeti ügy mellett. Lovasságuk 4000 emberre, gyalogságuk 3000-re rúgott. Debrecen július 26-án nyilvánította ki hódolatát, a szabócsi hajdúvárosok is készen álltak Rákóczi támogatására. Nyílt színvallásukat azonban (Nagy)Kálló várának az elfoglalásához kötötték. Ezt a négy-

bástyájú váracskát alig negyven ember és négy ágyú védelmezte. Elfoglalása kívánatos volt, mert a szabolcsi település a salétromfőzés központjának számított. Alig egy napi „ostromzár” után, július 29-én a helyőrség megadta magát és hűséget fogadott Rákóczinak.

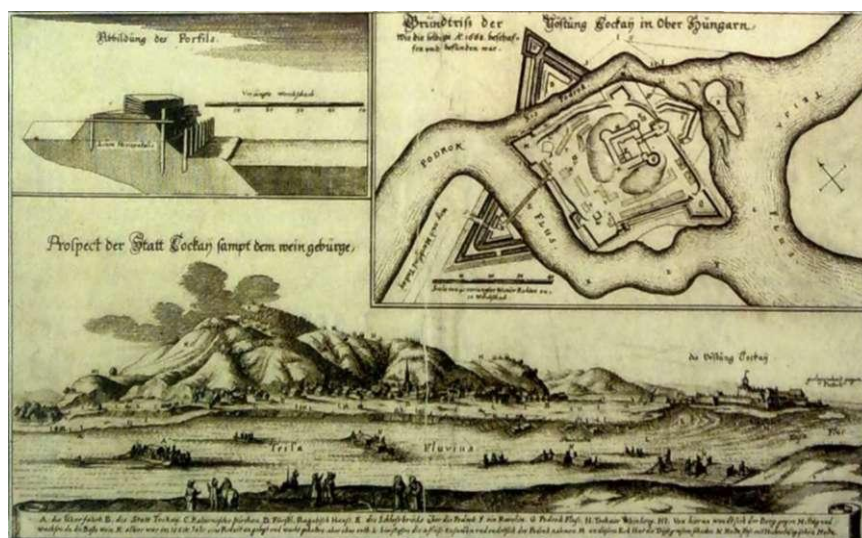
Nagykárolyt, a dolhai győzelmével Bécsben dicsekedő Károlyi Sándor helyett az otthonmaradt felesége adta fel (augusztus 13.). Pár nappal később a Felső-Szamos (Nagybánya, Kapnikbánya) és a Felső-Tisza vidéke (Huszt) is a felkelők ellenőrzése alá került. Augusztus végén már Vetés falu közelében, Szatmártól egy mérföldre, működött Rákóczi főhadiszállása. Rákóczi személyesen irányította Szatmár várának ostromát, pontosabban, blokád alá vonását. Vetésen keltezett (augusztus 28.) pátenisével a felkelés népi jellegét megerősítette, a harcoló jobbágyok, zsellérek és közvetlen hozzátartozóik felmentést nyertek a közterhek és a földesúri szolgáltatások alól. A vármegyékben köröztetett, minden „*egyházi s világi, úri s nemesi és fegyverviselő vagy fegyverviselhető, egyszóval minden rendű embereknek*” szóló felhívás elérte a célját. Mozgósította azokat, akik „*magyar igaz véreből*” érezték

és szerették szabadságukat, szabadulásukat óhajtották.

Az első támogató főurak is ez idő tájt jelentkeztek a szabadság ügyének szolgálatára, közöttük a Sennyey család férfitagjai. A Sennyey testvérek - István, Pongrácz, Ferenc - közül a legidősebb, István katonai tapasztalata volt pillanatnyilag a leghasznosabb. Szatmár ostromának a folytatását a török felszabadító háborúban ezredesi rangot kiérdemlő Istvánra bízta Rákóczi, ő maga pedig 4000 embere élén a Tokaj be-

Nagykálló vára és alaprajza, 17. század

Tokaj látképe a vár metszetével és alaprajzával

Ráday Pál (1677-1733)

A református család sarja iskoláit a felföldi tanintézetekben végezte (Losonc, Selmec-, Körmöcbánya), jogi ismereteit későbbi apósa, Kajali Pál Nógrád, majd Hont vármegyei jegyző mellett tökéletesítette. A nógrádi jegyzőséget éppen Kajalitól vette át 1699-ben.

1703 októberétől Rákóczi

„személyi titkára” (*secretarius intimus*), 1704-től bizalmas

diplomataja lett. A svéd, len-

gyel, porosz, orosz kapcsola-

tok kiépítésén munkálkodott.

Belpolitikai feladatai a jog terü-

letére irányultak. Az udvari kancellária, 1707-től az erdélyi kancellária directora volt. Az ő nevéhez köthetjük a szécsényi konföderáció okmányainak (szövetkezett rendek szövetséglevele, esküszövegek) előkészítését, részt vett a detronizációs határozat véglegesítésében. Szatmár után néhány hónappal hazatért, köztisztviselőként álló személyként, a református egyház főgondnokaként élte életét. 1733-ban Pécelen hunyt el, a losonci református temetőben nyugszik.

Ráday Pál képmása. Mányoki Ádám festménye, 1726-1727

vételével foglalatосkodó Bercsényihez szett. Ebben a szárazföldi és vízi kereskedelmi utakat ellenőrző várban legalább 400 német készült a harcra. Tokaj stratégiai jelentőségét az adta, hogy a felső-magyarországi tizenhárom vármegye, illetve a Duna-Tisza köze irányába megindítandó támadásokat innen, a „centrumból” jobban lehetett koordinálni, irányítani.

Szeptemberben már Szolnok sem tudott dacolni Rákóczi seregével, a jász-kun kerületet újra kiváltságos területnek nyilvánították. Főkapitányuk az a Vay Ádám lett, aki a Rákóczi-összeesküvés miatt a bécsújhegyi börtönt is megjárta. Zaránd és Arad vármegyéket Boné András portyái nyugtalanították. Ocskay László felföldi portyája pedig annyira eredményes volt, hogy Rimaszombat, Losonc, Fülek, Léva városai ellenállás nélkül nyitották meg kapuikat az

ezereskapitány előtt. Rákóczi mozgalmának támogatottságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Ocskay szűk másfél hónapos, szeptember-októberi hadivállalkozása alatt Gömör, Nógrád, Hont, Bars, Nyitra vármegyék Rákóczi-pártiak lettek. A Rákóczi hűségére áttért nemesek közül feltétlenül említsük meg név szerint a szabadságharc idején fontos, bizalmi állásokba emelt jogi szakembereket, Ráday Pált (1703-ban Nógrád vármegye jegyzője), valamint apósát, Kajali Pált (1703-ban Hont vármegye jegyzője). De októberben fordított hátat királyának báró Károlyi Sándor szatmári örökös főispán is. Rákóczi október 18-án mezei generálissággal jutalmazta átállását.

Tisztán kell látnunk azt, hogy a csaták nélküli győzelmek mögött nem a szeptember elején kiadott *Edictum Militare* (Katonai Szabályzat) alapján fegyelmezett sereg valóságos ereje állt. Egyéb körülményeket kell itt tekintetbe venni. Például azt, hogy Északkelet-Magyarországon a várak helyőrségein kívül egyetlen mobil császári egység, a vármegyék támogatását nem élvező Montecuccoli-lovasezred állomásozott, portyázgatott. A magára hagyott császári alakulat kitért az összezsapások elől, az egymástól elszigetelt várőrségek pedig vagy a felmentésükben reménykedtek, vagy kapituláltak a blokádot fenntartó felkelők előtt.

A császári hadvezetés kezdetben lebecsülte, majd azután túlbecsülte Rákócziék erejét és elszántságát. Bécs tanácsalanságáról a több mint három hónapig tartó passzivitás árulkodik, katonai fellépésre csak októberben szánta el magát az udvar. Leopold Schlick, a magyarországi csapatok főparancsnokának kinevezett altábornagy olyan utasítást kapott, hogy 5000 fős seregével a lehető leggyorsabban lis/tit.vi meg a Felföldet a lázadóktól, a bányavárosokat tartsa meg a király hűségén. Schlick támadása a fegyelmezetlen Ocskay-féle csapatokat egészen Zólyom és Nógrád vármegyéig visszavetette, de 1701. november

Kurucok és labancok harca.
Vizfestmény, 18. század

15-én, éppen a névnapját ünneplő Schlick altábornaggyal Besztercebányán azt közölte a futár, hogy tábornoktársai Zólyomnál megfutamodtak, mert Bercsényi és Károlyi lovassága meglepte őket. Az erélytelen Schlick azonnal parancsot adott a Felföld kiürítésére. Sorsára hagyta nemcsak a bányavárosokat, hanem kiszolgáltatta Nyitra, Pozsony és Trencsén vármegyéket a támadóknak. December első napjaiban Károlyi Sándor generális birtokba vette Galgócot, a „Kis-Rómának” becézett Nagyszombatot. Karácsony előestéjén az 1683-ban Bécs védelmére emelt külső sáncrendszeren is Rákóczi-zászló lobogott.

I. Lipót király hat hónap alatt meggyőződhetett arról, hogy Magyarországon nem a Thököly-idők tértek vissza, egészen más országgal találta magát szemben, mint húsz évvel korábban. Thököly sikerei, de balsikerei is, a török szövetségből eredtek. Rákóczi mögött Magyarország állt, a nemesek és a nemtelenek egyaránt. Katonáit Rákóczi tudatosan nem nevezte kurucoknak, nehogy a thökölyánus vagy azzal egyenértékű törökösség vádjával illessék őt és követőit, a rabló, haramia, útonálló megbélyegzésekről nem is szólva.

Nézzük, hogy milyen eszközökkel próbált úrrá lenni a válságon I. Lipót király! Hogyan akarta lecsendesíteni országát 1703-ban?

A „tanácskozni-cselekedni” uralkodási elvébe sok minden belefért. A Balkánról menekült, az ország déli területeire befogadott és 1691-ben kiváltságot szerbek (aho-

Délvidéki határőr katonák.
Martin Engelbrecht
színezett rézmetszete.
18. század első fele

H. Rákóczi Ferenc hercegi
pecsénymója

gyan a kortársak emlegették őket, a rá-cok) a király óhajára hűségüket 1703-ban újfent megerősítették, katonai szolgálatukat a pártütő magyarok ellenében is felajánlották. Következésképpen a határőri feladatok mellett a lázadó magyarok elleni küzdelemmel is bővült tevékenységi körük. Ez a zárt, katonai szervezetben élő katonaparaszti tömeg Rákóczi szabadságharcával szemben mindvégig ellenségesen viselkedett. De nemcsak a rácok, a horvátok sem támogatták Rákóczit, akinek kiáltványai hatástalannak maradtak a horvát bánságban.

A fejedelmválasztás jogától megfosztott Erdélyben Jean Louis Rabutin de Bussy tábornok, a közel tízezres megszálló sereg katonai parancsnoka Szebenből vigyázta a királyi akaratot. A Magyar Királyság rebellis országa tehát a szűken értelmezett Magyarország! A rácok, horvátok, erdélyiek leválasztása a magyarországiak oldaláról maximum csak lokalizálta a rebellit. I. Lipót király kézzel fogható eredményekkel igyekezett jobb belátásra bírni lángba borult országát. Mindenre kiterjedő (személyre, anyagi javakra vonatkozó) amnesztiát ajánlgatott a Rákóczit elhagyó nemesnek, jobbgáynak egyaránt. Királyi parancsra az ország 4 millió forintnyi adóját 3 millióra csökkentették, a só árát is mérsékeltek.

Időnyerés céljából még fegyverszüneti tárgyalásokat is kezdeményezett. Először Esterházy Pál nádor próbálkozott Bercsényin keresztül hatni Rákóczira. A királyi kegyelem arról szólt, hogy a béke fejében az uralkodó helyreállítja az ország alkotmányát (nem részletezve!), visszaadja Rákóczi rangját, birtokait, általános királyi bocsánatban részesül mindenki Magyarországon. Ha Bercsényinek sikerül jobb belátásra bírnia Rákóczit, úgy rangemelés és gazdag birtokadomány lesz a jutalma.

Biztos, ami biztos! I. Lipót király hivatalosan is lépett. 1704. január 2-án Széchényi Pál kalocsai érseket bízta meg azzal, hogy

a béke lehetőségéről tárgyaljon Bercsényi Miklóssal és Károlyi Sándorral. Széchényi érsek, illetve Bercsényi és Károlyi a tárgyalások színhelyéül Gyöngyös városát jelölték ki. Rákóczi hangsúlyozta, hogy ő az ország szabadságjogaiért ragadott fegyvert, nem egy „*harcért való harcot*” folytat, ezért több európai ország képviselőjének a jelenlétéhez ragaszkodik. Ők azok, akik egyrészt közvetíthetnek a szemben álló felek között, másrészt ők azok, akik garanciát nyújthatnak a megállapodások betartásáért. Bécsben a külső mediátorok helyett az 1687-ben megkoronázott, hatalmát még nem gyakorló I. József király közvetítésével kalkuláltak. Széchényi érsek az uralkodó tudtával azt javasolta Bercsényiéknek, hogy a magyarok kérjék fel I. Józsefkirályt az I. Lipót és Rákóczi közötti ellentétek elsimítására. Rákóczi következetesen politizált, szilárdan kitartott véleménye mellett: a király és a magyar társadalom konfliktusa csak a külső hatalmak bekapcsolásával oldható meg. Rákóczi 25 pontba sűrítette azokat a problémákat, amelyeket haladéktalanul orvosolni szükséges.

A legfontosabbak: a megegyezés megőrzéséért Anglia, Hollandia, Svéd- és Lengyelország vállaljanak kezességet; az idegen katonaság hagyja el az országot; a magyar király tartsa tiszteletben a szabadságjogokat, különösen a szabad királyválasztás jogát és a nemesi ellenállás jogát; az uralkodó gyakran tartózkodjék Magyarországon; minden harmadik évben hívja össze az országgyűlést; a közügyek tárgyalásába kapcsolja be a magyarokat; a nádor és a bíróságok hatáskörét ne csorbítsák; Magyarországon csak magyarok viselhessenek tisztséget; a katolikus egyházi javadalmak idegenek kezére ne jussanak; a vallásszabadságot biztosító törvényeket hajtsák végre; a Magyar Kamara nyerje vissza önállóságát; a sóval és élelmiszerekkel való kereskedés szabadsága álljon helyre; csak az országgyűlésen elhatározott adó kerüljön beszedésre; a törököktől viszszahódított országrészek kerüljenek vissza az országhoz; a töröktől felszabadított területeken lévő birtokok volt tulajdonosaikat

„A' keresztyén világ minden fejedelmeinek és respublikáinak

Mi felsővadász Rákóczi Ferencz, Istennek kegyelméből fejedelem, Saáros vármegyének főispánnya, munkácsí és makoviczai herceg, Sáros-Pataknak, Tokajnak, Regécnek, Etsednek, Somlyónak, Ledniczének, Szerentsnek, Ónodnak örökös ura.

A' dolognak örök emlékeztetire!

Meg-újúlunk a' ditsőséges magyar nemzetnek régi sebei, és hazánk megsebesült szabadságának mostoha kézzel ennyiszor enyhített sebhelye, minekutánna alattomban el-bádogyadott tagai, az Austriai Háznak Isten ítéletéből való birodalma alatt, féltvén hogy ép részére is reá hat a' végső veszedelem, fegyverrel kíván el-vágattatni. Elámulnak sokaknak elméjük, a' meg-háborodott országnak viszontagságos ujságátul meg-rettenvén, és hogy ez a' meg-nem rontatott, ditsóséggel s szép kies tsendességgel ennyi sok száz esztendőidül fogván virágzó és fenn álló nemzet már idő folyásával gyászos változásban öltözik, midőn a' világ tsudállya, sokan a' király ellen való hitetlenséggel és támadást indító véle született kívánsággal vádolják, vétke vélekedéssel, nem tudván a' dolgokat. Adgyatok engedelmet igaz fájdalomknak és panaszunknak, [...], midőn okát igaz táborozásunknak nyilván valóvá tesszük, legyetek igaz ítélő bírák.

Egynéhány száz esztendeje múlt-el, olvassuk, mióta az uralkodásnak negédes kívánásával és az országnak nagy rendéi sok jó-akarattoknak béhálózásával, magoknak vették az austriai a' királyi felségnek jussát, mindazonáltal meg-forgatván fellyebb az időnek minden folyását, hogy mindenkor az ország ősi szabadságának tsalárd mesterségeket készítettének veszedelmesül, [...] Mi kényszerítette régen a' ditsőséges Báthori famíliát ez ellen a' Ház ellen fegyverfogásra? Mi okot vet-fel Bethlen hazánk oltalmára? Mi indította Botskait a' fel-kelésre? Mitsoda a' mi eleinket, Rákócziakat és Tökölit? Nyilván van a' világ előtt! Nem is lehet semmi álnoksággal elfelejtetni országunknak igaz nehézségeit. Leg-főbb oka most is, mindenkor mászszor is volt, az illy nagy és sok indulásokban, hazánk törvényeinek meg-mondhatatlan rontsolása, szaggatása;...[...]

1. Országunknak arany szabadságát, mely ennyi száz esztendőktől fogva a' királyok szabad választásában maga erejét meg-rontatlan szokással meg-tartotta, örökös uralkodásnak ábrázattára, az ebbe való megedgyezésre rettentéssel élvén, szolgálai változással el-változtatták, és hogy abból felettébb való szabad uralkodásoknak nagyobb eredetű vehessék.

2. Amaz nagy királynak, Jerusalemi Andrásnak nagy törvényt [az 1222. évi Aranybulla ellenállási záradékát], mely minden rendeknek leg-főbb szabadságait ez alább való időnkig nemzetünknek maradandó örök ditsóságára magába foglalta, az' haza törvényei meg-rontásakor, a' királyok ellen való állásra örökös hatalmat engedett, maga uralkodásának különös tetczésével és az országnak főbb rendéinek kényszerített meg-edgyezésével gyalázatosan el-törlötték,...[...]

3. [...]... alig láthat valaki, egy vagy két erősségben magyar főtisztet, és így el-vétettétvén a' fellyebb mehetésnek alkalmatossága, a' maga hazájában számkivetettéért haza fiának, hogy idegen járom vettetik a' nyakában, (s' ki szenvedhetné ezeket-el?) tsak fohászodunk.

4. Mindenek tellyesek ez országban meg-zavarodással, meg-ujtattott az uralkodás ábrázattára, és az ország minden dolgainak tsak intéssel parantsolgatásképen való igazgatását az Udvari Tanács negédessen magának tulajdonította, és végre az ország főrendéinek minden tanácsa ki-rekesztvén,... (a' mint arra bizonyosság a' minapi hírünk nélkül lett károloviczi frigy-kötésnek tractája) mi felölünk, mi nálunk nélkül végeztetnek.

5. [...]... a' töröknek a' hazából való kiűzetéséért, mellyel a király maga hiti szerint tartozott, az igaz földes urak meg-fosztassanak [a birtokaiktól] és attúl a' mellyel magokat s jószágokat az ellenség ellen való jeles szolgálatokkal, vérekkal s' végetlen költségekkel akkoron is oltalmazták, meg-fosztattatván keresztyén király alatt, rút járom alá vettetessenek. [...]

7. [...].... félre tétettétvén az ország rendes törvény széke és bírái, tsak a' királyi fiscus vélekedése szerint íteltettek-meg, ujjabb' s meg ujjabb vendégek érkezvén ottan az országban, nem egyebet kell vala hallanunk amaz szomorú sententiánál: Költözzél-el régi lakos!

8. Fohászodik a' kunok s jászok királyi ditsóséges privilégiumokkal ékesített régi szabadsága, mely lába alá vettetett a' német nemzet szokatlan uralkodásának, és hogy az iga alól kiszabadíttassék, alattomban szüntelenül fohászodik.[...]

14. Tsak egyedül az el-viselhetetlen portio quantumának szedését vevését hozzuk-bé igaz fájdalommal. Oh! melly bő materiája jó ki ebből a' szomorúságnak!

16. Kitsoda az, a' ki előtt titok volna a' religiának (isteni tiszteletnek) meg-háborításának színes fogása. Bizony a' vallás háborgatása, melyet mind az ország' s mind az imperiumi törvények helyben hagytanak, hogy azzal a' meg-rontatott haza szabadságát tsufohassák, a' személy válogatás nélkül meg-nyomorított csehek példájával régi szokott dolga az austriaiaknak a' köz-mondásként: Eloszlatnak a nagy vizek, 's patakokká lesznek,...[...]

18. Rá vetette [Ausztia] azért az országra a' dicasteriumokat az ország gyűlései helyett, melyek által midőn a' haza lakosait maga tettése szerint igazgattya,...

19. [...] Az ország szokott törvény folyása tovább az austriai törvény szokatlan folyására vonattassék, hazánk szabadságának meg-tapodásával ki-mutatták. Be gyönyörű szép szentsége ez a' királyi hit leveleinek!

20. Állj elő annak felette te-is, az országban való örökös-ségnek fel-állítására találtatott út, eperiesi mészárlás! [...]

21. Valamíg az ő uralkodása gonosz kívánságának bétöltésére, a' mi vérünket-is más nyolczvankét hazánk főbb tagjaival, kik nevek szerint regisztráltanak, 's hasonló kegyetlenségre rendeltettek szomjúhozva nem kívánta. Magános külön való életet éltünk az országban, mi, szabad fejedelmek örököse, és édes hazánknak nap nyugotra rohanandó állapotját könyves szemmel gyakorta nézdégtük, és midőn bátorságos lelki ismerettel minden változást tőlünk távúli lenni ítélnék,... vigyázatlanul lévén megfogattunk, és félre tétetvén személyünknek minéműsége, sűrű őrizettel körül-vétettetvén, szoros tömlöczi ocsmányságban rekesztettünk. [...] A királyi fiscus pert

formált ellenünk. [...] Nem akarja az isteni irgalmasság tovább ezt az országot az austriaiaknak tolvajlására ki-tétettnek lenni, midőn meszszeré való maradékinkhoz is példás irgalmasságával bennünket az ellenünk el-gondolt veszedelem alól meg-szabadítván, és már a' külső fejedelmek jó akarattya által az ország belsőbb részeiben bé hozván, igaz, fegyvernek hadi vezérévé lenni akart. Így van a' természettől rendelve, hogy a' magyarok nemes elméjek el-nem szenvedhetik a' bosszúságot, és a' szabadságban született haza szabad tagjai szolgálai állapot alá vetteten nehezebb dolognak tartják azt a' keserű halálnál. Nyilván való legyen azért a' keresztyén világ előtt a' magyar nemzetnek igaz fegyvere és midőn a' mi ősi szabadságunk ellen leselkedő Austriai Házat igaz ítélet tétellel fontollya, jó akarattal és segedelemmel ez szabadságaiul tilalmas és igazságtalan módon megfosztatott nemzetnek óltalmul jelen lenni vegye szívére. Mi (mert a' maga hitit ennyiszor megszegőknek tovább hinnünk nem lehet) édes hazánknak az austriai járom alól való ki-szabadítására, mely mindennek minden szeretetét együvé foglallya, életünket, javainkat 's utolsó csepp vérünket is önként fel-szentellyük, hogy e' fegyver fogágunkban nints semmi negédségünk, nyerekedésünk 's magános ditsősségünk, az Isten előtt, a' szent angyalok előtt és a' keresztyén világ előtt, józan jó lelki-ismérettel közönségesen nyilván valóvá tesszük. [...] Költ munkátsi uraságunkban lévő táborunkban, hetedik napján Szent Iván havának, ezer hét száz három esztendőben."

Részlet - *Európa tájékoztatása a magyarországi eseményekről, 1704.*

illessék; minden rendkívüli törvényszéket és bizottságot oszlassanak fel; a király helyezze hatályon kívül a Rákóczi Ferenc ellen törvénytelenül meghozott ítéleteket; a bécsi Magyar Kancellárián a magyar törvényeket ismerő magyarok dolgozzanak; állítsa helyre a jászok, kunok és más kiváltságos „népek” elvesztett jogait; szerezze vissza az idegen kézre adott koronajavakat; a jezsuiták távozzanak az országból; a király hatalmazza fel Rákóczi Ferencet és Széchényi Pál érseket arra, hogy találják meg a módját annak, hogy miként lehetne Erdély szabadságát biztosítani, nehogy az a Portához csatlakozzon.

A gyöngyösi 25 pont tartalmilag az 1704 februárjában Nagyszombatban kinyomta-

tott latin és magyar nyelvű „*Recrudescunt diutina Inclytae Gentis Hungariae vulnera...*” - „*Meg-újjuinak a Ditsősséges Magyar Nemzetnek régi sebeit...*” kezdetű kiáltványt ismétli. Az 1703 nyarán már megfogalmazott 21 pontból álló „tájékoztatót” Rákóczi Európa valamennyi országába, Európa valamennyi uralkodójához szándékozott eljuttatni. Az Európa „felvilágosítására” szánt röpirat a szabadságharc ki-robbanásának okait, a fegyveres harc jog- és törvényszerűségét indokolja. Rámutat arra, hogy az igazságos harc célja nem egyéb, mint a törvényesség helyreállítása Magyarországon, a magyar király által okozott jogtalanságok kiküszöbölése.

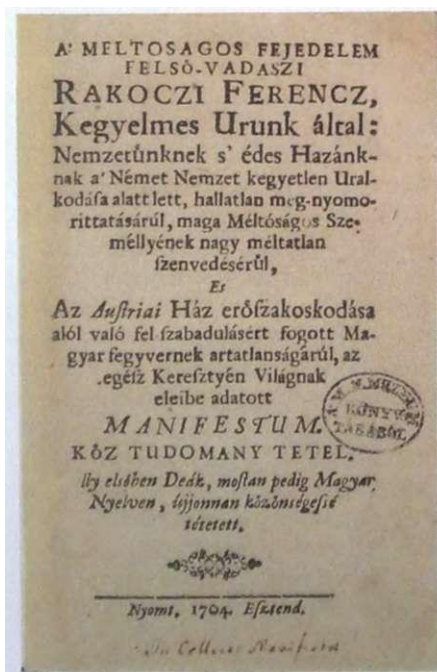
Európa és Magyarország (1704)

Az egész Keresztyén Világnak eleibe adatot
Manifestum legfontosabb üze-
nete Európának az volt, hogy az
Ausztriai-ház erőszakos politikája háború-
ból háborúba taszította saját országát. Ez az
állapot már egy évszázada tart. A magyar
királyok és az ország állandóan ismétlődő
konfliktusai az ország ősi szabadságának
megsértéséből fakadtak és fakadnak. A sza-
badság védelmében keltek hadra a Bá-
thoriak, Bocskai, Bethlen, Thököly, a Rá-
kócziak a király ellenében. A legdurvább
merénylet Magyarország ellen az volt, hogy
elvették tőle a szabad királyválasztás jo-
gát és az eperjesi vésztörvényszékkel meg-
félemlített országban az örökös királyságot
kívánják meghonosítani. Megfosztották
a nemzetet II. András önkényuralmat kor-

látozó törvényétől, az
ellenállás jogától. Ég-
bekiáltó igazságtalan-
ságokat kell elszen-
vednie az országnak,
még a török is job-
ban bánt a lakossággal,
mint saját kirá-
lya. Magyarország egy
évi adóterhe ötvenévi
török adóztatással ér
fel. Az országgyűlést
mellőzi az uralkodó,
helyette a kormányzó-
k intézkednek, a fő-
rendeket az országon
kívüli helyekre pa-
rancsolják. Miután az
országot régi szabad-
ságából és alkotmán-
nyából teljesen kifor-
gatták, a nemzet jogosan tiltakozik. Semmi
különös nem történik Magyarországon,
mint hogy az ország jogosan, a királlyal
szemben fegyverrel védi az alkotmányba és
törvényekbe foglalt jogait.

XIV. Lajos képmása.
Hyacinthe Rigaud
olajfestménye, 1701

Bármennyire is igaz és tényszerű Rákó-
czi kiáltványa, az európai hatalmakat csak
mellékesen foglalkoztatták a magyarorszá-
gi események. A spanyol örökségért vívott
háborúban Franciaországnak óriási segít-
séget jelentett a Rákóczi-szabadságharc,
hiszen a Habsburgok katonai erejét elvon-
ta a nyugati és a déli (Észak-Itália) frontok-
ról. Ennek ellenére a francia pénzügyi és
katonai támogatás alig-alig csordogált Ma-
gyarországra. 1703 novembere és 1705
májusa között például 180 000 tallérnyi se-
gélyben részesítette XIV. Lajos király Rá-
kóczi háborúját, 1703 novemberétől 1707
júniusáig számolva a segélyösszegeket, az

Rákóczi Manifestumának
magyar kiadása.
Nagyszombat, 1704

II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem képmása

419 743 tallérra rúgott. Ha az elszámolás tételes felbontására vetünk egy pillantást, azonnal szembeötlök, hogy a bevételi oldalon szereplő summából 299 879 tallért Rákócziék a diplomáciai kiadások fedezésére fordítottak. Ebből az adatból nemcsak azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a konkrét hadikiadásokra szinte semmi nem maradt a külső forrásból, hanem azt is, hogy Rákóczi az első pillanattól fogva tisztában volt szabadságharcának európai beágyazottságával. Világosan látta, hogy a magyar nemzet ügye Európában dől el, vagyis a magyar szabadságharc sorsa azon áll vagy bukik, sikerül-e Magyarországot beemlíteni az európai háborúk menetébe, sikerül-e például Európában hivatalosan elismert háborús félnek deklaráltni magát.

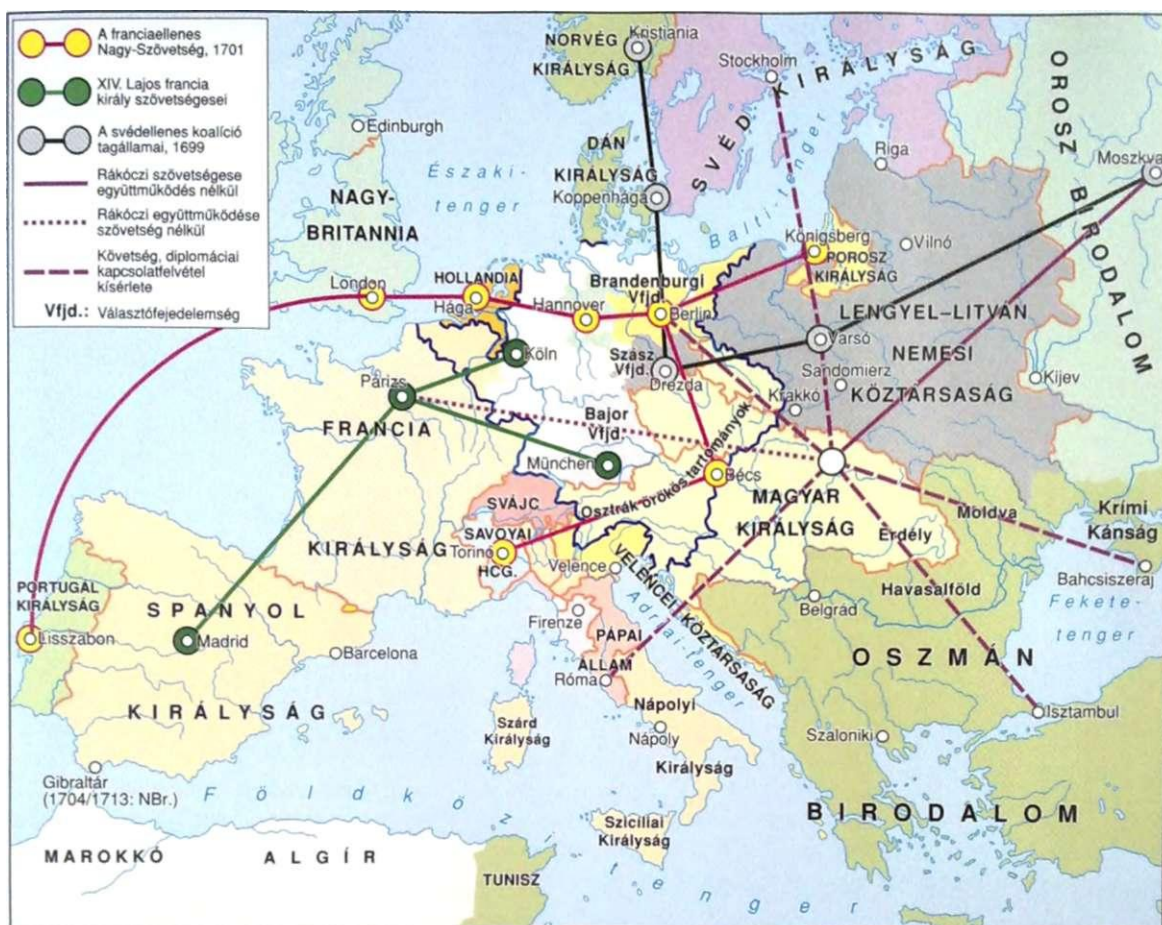
1704-ben a Német-római Császárság területén zajlottak a fő események. A francia-bajor hadak Augsburg és Passau (január 9.) bevételével a felső-ausztriai területeken rendezkedtek be, közvetlenül veszélyeztették Bécsset. Savoyai Jenő tábornagy szövetséges hadvezér társaival, Badeni Lajos őrgróffal és az angol, németalföldi és más szövetséges hadak parancsnokával, John Churchill, Marlborough herceggel megter-

vezték az ellencsapást. Úgy döntöttek, hogy a Lech folyó mentén vonulnak fel, mert így alkalmuk lesz akár a franciákkal, akár az Augsburgnál összevont bajor csapatokkal megütközni, akár Münchent vagy esetleg Ingolstadtot ostromolni. A bajor hadsereget maga II. Miksa Emánuel választófejedelem irányította, a két francia hadsereg parancsnoka Franciaország marsalljai, Vendôme herceg és Villars herceg volt.

A döntő csatára augusztus 13-án, a Duna bal partján fekvő Höchstädt és Blindheim (angolul: Blenheim) térségében került sor. A csata megvívására Savoyai Jenő és Marlborough herceg közvetlen vezetésével 32 000 gyalogos és 20 000 lovas sorakozott fel, a tábori tüzérséget 52 löveg képezte. A 90 (más adat szerint 100) ágyúval rendelkező 56 000 fős francia és bajor sereg súlyos vereséget szenvedett. 5000-6000 halottat (köztük 18 tábornokot), 10 000 sebesültet (köztük 17 tábornoki rangút, Tallard marsallt is ideszámítva), 3000 dezertáltat, továbbá 11 209 (köztük 17 tábornokot) hadifoglyot jegyezhettek fel a veszteséglistájukba. A szövetségesek is nagy árat fizettek a győzelemért. 4724 halott (köztük 4 tábornok) maradt a csatatéren, 7788 katonára megsebesült (köztük 5 tábornok), 273 eltűnt, vagyis a csatába vezényelték emberi vesztesége megközelítette a 25 százalékot. Ez a francia-bajor vereség mélyen megrázta Rákóczit: „*Ez az esemény megfosztott még a reményétől is annak, hogy egyesülhessek a bajor választófejedelemmel. Ez a remény volt az egyetlen alapja annak, hogy belefogtam a háborúba, melynek nehézségeit nagyon is előre láttam.*”

A visszaemlékező Rákóczit némileg pontosítani kell, hiszen Lengyelországra is árgus tekintettel figyelt. Onnan is a magyar szabadság ügyét előmozdító hírekben reménykedett, de a lengyel frontról sem kapott kedvező információkat.

Az északi háború első éveiben elszenvedett vereségek már 1702-re felbomlasztották a Lengyel-Litván Nemesi Köztársaság

külpolitikai sikerekre orientált egységét. Már 1702-re két, egymással viaskodó táborra, konföderációra (békepártra, illetve háborús pártra) szakadt az ország. Végleges kiformalódásuk 1704-re történt meg. Amíg a nagy-lengyelországi (varsói) konföderáció a békekötés útjában álló II. (Erős) Ágost lengyel király eltávolításán munkálkodott, az alkotmányértő király trónfosztása és az új királyválasztás programjával toborozta híveit, addig a kis-lengyelországi (sandomierzi) konföderáció a „cum Deo pro Patria et Rege” (Istennel a Hazáért és a Királyért) jelszavával mozgósította a protestáns svédek ellen harcolni kész erőket. A nemesi szabadság védelmében a lengyel nemes az állandó viszálykodástól sem ret-

tent vissza, életének az értelmét a következő alapelv határozta meg: „*inkább élek békétlen szabadságban, mint békés rabságban*”.

A „*békétlen szabadság*” idejének, azaz a „király ellen” (békekötés a svédekkel) vagy a „király mellett” (a honvédő háború folytatása) szerveződő országos vagy általános konföderációk tanácskozásainak se vége, se hossza nem volt. Ezek a lengyel-litván országgyűlésekkel rokonítható országos konföderációk gyűlései - *conventus generális*, azaz országgyűlésre emlékeztető országos gyűlések, országos tanácskozások - szolgálták Magyarországnak mintául majd 1705-ben és a következő években (1707, 1708).

Az 1704-es varsói és sandomierzi konföderációk között a vízváltást a törvé-

Európa a Rákóczi-szabadságharc idején, 1703-1711

Leopold Schlick császári
főparancsnok arcképe

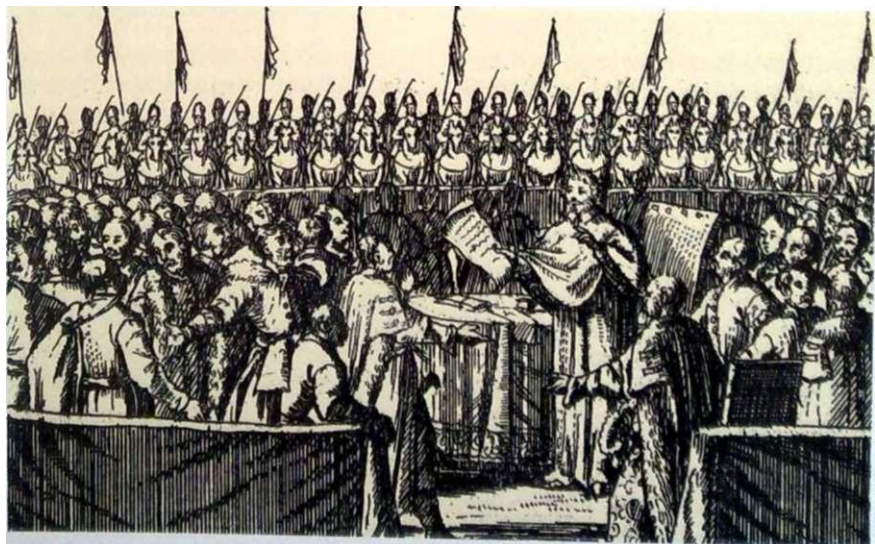

nyesség értelmezésében találjuk meg. A varsóiaktól eltérően a sandomierziek továbbra is legitim uralkodójuknak tekintették II. (Erős) Ágost királyt. Ebből fakadóan a haza ellenségei közé nemcsak a betolakodó svédek, hanem a varsói konföderáció tagjait is odasorolták. Az „Istenért” (a római katolikus vallásért), a „Törvényességért” (a nemesi alkotmányért), a „Királyért” szerveződő konföderációt a konföderáció tagjainak számító király, illetve a konföderáció tagjainak az esküje hitelesítette.

Miután 1704-ben a varsóiak trónvesztettnek mondták ki II. Ágostot, a primás-érsek kompetenciájába tartozott az új királyválasztás előkészítése és lebonyolítása. A királyválasztások alkotmányos feltételeit

úgy biztosította Radziejowski primásérsek, hogy több, királyi koronára méltó jelöltet kért fel a választáson való indulásra. Amikor Rákóczival kapcsolatban szakirodalomunk a lengyel trónra való felkérést emlegeti, az csupán annyit jelentett, hogy Rákóczi is, mint a potenciális lengyel királyok egyikét, számításba vették a lengyel politikai körök. Radziejowski 1704-ben Rákóczihoz intézett, trónra invitáló levele lényegileg nem volt több, mint II. Rákóczi Ferenc felkérése a lengyel trónért „meghirdetett” versengésben való részvételre. A királyválasztás ügyét egyébként - a lengyel alkotmányt, illetve a primásérsek jogkörét megsértve - XII. Károly parancsára egészen másképpen oldották meg. 1704. július 12-én a varsói konföderáció tagjai királlyá választották a lengyel Rákos-mezőn (a Varsó melletti „in Wola”) Stanislaw Leszczyński poznani vajdát, majd 1705. október 4-én XII. Károly jelenlétében, Varsóban - s nem Krakkóban! - királlyá is koronázták.

Mind a nyugat-európai, mind a lengyelországi fejleményekből látszik, hogy Rákóczi érdemi segítséget nem kapott sem XTV. Lajos francia, sem XII. Károly svéd királytól. 1704-ben is csak a saját erőkre támaszkodva folytatódhatott a küzdelem.

Stanislaw Leszczyński
királlyá választása, 1704

Pálffy János (1664-1751)

Pálffy János képmása. Olajfestmény

dését becikelyezzék. A királyi udvar erkölcsi és anyagi elismerések sorával honorálta a szolgálatait. A Magyar Királyi Helytartótanács tanácsosa (1724), országbíró (1731), Pozsony vármegye örökös főispánja, a pozsonyi vár főparancsnoka (1732), az Aranygyapjas-rend lovagja (1740), Magyarország nádora (1741), a magyarországi hadak főparancsnoka (1742). 1751-ben, Pozsonyban halt meg, a pozsonyi Szent Márton-koronázótemplom sírboltjában nyugszik.

Bécsben és Pármában végzett iskolai tanulmányokat, a katonai hivatás mellett kötött ki. 1681 óta katonáskodott, részt vett a legfontosabb törökellenes harcokban. Ott volt Bécs (1683), Buda (1686) ostrománál, Lotharingiai Károly főparancsnok hadsegédje. Apósa, Czobor Ádám lovasezredének parancsnoka 1688-ban. Vezérmagyi (1693), altábornagy (1700) kinevezések után 1704-től már lovassági tábornokként Horvát- és Szlavónország bánja lett. Tábornagyként (1709) a magyarországi császári hadak főparancsnoki beosztását nyerte el I. József császártól-királytól. Ebben a minőségben kapott felhatalmazást az uralkodótól a Károlyi Sándorral folytatott békétárgyalásokra. A Pálffy és Károlyi közötti magán- és hivatalos tárgyalások eredményeképpen született meg a szatmári társadalmi béke. Az 1722-1723-as pozsonyi országgyűlésen nagy energiákat mozgósított annak érdekében, hogy a Habsburg-dinasztia leányági örökösö-

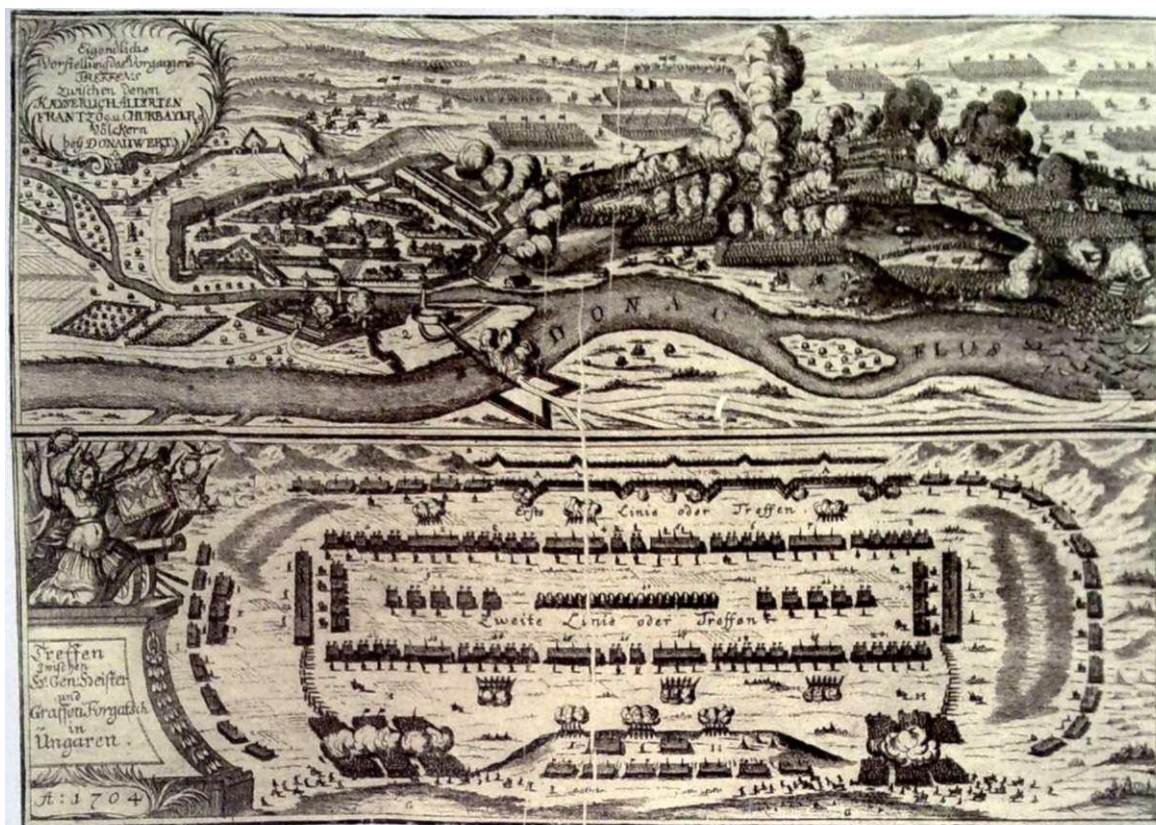
dését becikelyezzék. A királyi udvar erkölcsi és anyagi elismerések sorával honorálta a szolgálatait. A Magyar Királyi Helytartótanács tanácsosa (1724), országbíró (1731), Pozsony vármegye örökös főispánja, a pozsonyi vár főparancsnoka (1732), az Aranygyapjas-rend lovagja (1740), Magyarország nádora (1741), a magyarországi hadak főparancsnoka (1742). 1751-ben, Pozsonyban halt meg, a pozsonyi Szent Márton-koronázótemplom sírboltjában nyugszik.

Labanc

Lobonc = paróka, loboncos = parókás. A császári katonák gúnyneve, de a németérmű, bécsi udvarhű embereket is ezzel a megbélyegzéssel emlegették. Ismerünk még más, korabeli, népies magyarázatokat is: lobancs = gyűjtő, gyűjtogató; Lauf Hans! = fuss, menekülj Hans!; Laub Hans! = hagyj (mindent) Hans!

Változó szerencsével folyt az ország háborúja király ellen Magyarországon. 1704 telén például Tokaj, Munkács, Kővár császári őrsége a mintegy fél éven át tartó blokádot tovább nem szenvedve, megadta magát. Károlyi Sándor generális 1704. január elején 5000 emberrel a Csallóközből átkelt a Dunántúlra és a helyi felkelőkkel gyarapodó serege ideiglenesen elfoglalta az országrészt. A kudarcokat produkáló Schlick helyébe kinevezett új császári főparancsnok, Siegbert Heister tábornagy ellen-csapásával előbb Károlyi Sándor seregét szórta szét Feketevárosnál (Sopron vármegyében), majd 1704 tavaszán az alsó-ma-

gyarországi (Vág, Nyitra völgye) városok visszafoglalására indult meg. Hadivállalkozása kudarccal végződött, mert Károlyi, Ocskay és Bercsényi csapatai a Kis-Kárpátokban, Szomolány (1704. május 28.) térségében szétverték egyik hadoszlopát, ráadásul fogságba ejtették annak parancsnokát is, Adam Ritschan tábornokot. 19 héten át őrizték értékes foglyukat a kurucok, míg nem 3000 forint váltságdíj és 50 kuruc fogoly szabadon bocsátása ellenében szabadult. Ez a szomolányi győzelem - az első komoly hadisiker -, amely megakadályozta Heister, Ritschan és Pálffy János lovassági tábornok egyesült támadását a Felföld visz-

A koroncói csata

szafoglalására. Az első olyan diadal volt, ahol a képzeden és a hadi tapasztalatok nélküli katonák a reguláris csapatokat megfutamították. Komoly anyagi haszonnal járt ez a győztes csata. Nem a katonák egyéni gyarapodására, hanem a hadiszerek gazdag zsákmányára gondolunk, amelyben a kuruc hadsereg mindig is szűkölködött.

Sajnos, a győzelemben rejlő lehetőségek kiaknázását Bercsényi és Károlyi elmulasztotta, a megvert ellenséget nem üldözték. Sőt Károlyi Sándor ahelyett, hogy a Dunántúl elfoglalására küldött, alig néhány hónapja Rákóczihoz pártolt Forgách Simon „németes híru” tábornaggal együttműködött volna Heister körülzárásában, késedelmesen jelent meg a Győr melletti Koroncónál (1704. június 13-án, pénteken). A szabadságharc első nagy, rendezett hadak csatájában Heister császári tábornagy

a négyszeres-ötszörös túlerővel rendelkező Forgáchra szörnyű vereséget mért. Ebben a csatában domborodott ki a labancok tüzérségének és gyalogsági tűzfegyvereinek a fölénye a nagy létszámú lovasság felett. Heister tábornagy ágyúi véres rendeket vágtak a rohamozó gyalogosok és lovasok között. A bécsi hírlap, a *Wienerisches Diarium* a kurucok veszteségét 3000 halottra és másfél ezer sebesültre tette a császáriak száz (!) halott veszteségével szemben. Forgách tábornagy 2000 halottat ismert el hadi jelentésében, míg egyik alvezére szerint „ezer s hatodfélszáz ember” (1550 fő) esett el a csatában. Ennek a vereségnek legfontosabb tanulságát ekképpen summázta a 17 éves császári katonai tapasztalattal bíró, vesztes parancsnok Rákóczinak. „*Ha reguláris had e mellett [mezei had mellett] nem lesz: nem igen megyünk evvel elő.*”

Erdélyben ugyanolyan forgandó volt a hadiszerencse, mint Magyarországon. Az erdélyiek Rákóczi (távollétében) fejedelmüké választották a gyulafehérvári országgyűlésen 1704. július 8-án. A fejedelmválasztásról Rákóczi bő két hét múlva, Szeged ostroma közben értesült. Az Erdélyi Fejedelemség hivatalos delegációját a selmeci tárgyalásokra utazva, Ipolyságon fogadta. A gróf Mikes Mihály guberniumi tanácsnok, háromszéki kapitány által vezetett, „három nemzetet-négy vallást” reprezentáló követség kifejtette, hogy az új fejedelmválasztásra azért kerítettek sort, mert II. Apafi Mihály jogtalanul mondott le fejedelemségéről a császár javára, áruló magatartását nem bocsátották meg neki az erdélyiek. Első gondolata az volt Rákóczi-nak, hogy titulus nélkül kormányozza majd Erdélyt, ám a küldöttek heves tiltakozására visszakozott. „A két nemzet [magyar, erdélyi] közös ügye” miatt mégis beleegezett fejedelmi trónra emelésébe, ünnepélyesen átvette a megválasztásáról szóló oklevelet.

Bécsben - érthető módon - nagyon idegesen reagáltak a hírré. George Stepney, az angol bécsi követ azonnal érzékelte a bécsi udvarban mutatkozó nyugtalanságot. 1704. október 6-án a brit külügyi államtitkárnak küldött jelentésében egyenesen úgy fogalmazott: az újraindított fegyverszüneti tárgyalások akadályba ütközhetnek, mert „történt egy esemény, amely jó ideig megakaszthatja az egyezség megkötését [...] Rákóczi új méltóságára gondolok, vagyis arra, hogy az erdélyi rendek vagy azok jó része, fejedelmüké választották. A leveleket, amelyek tőle érkeznek, máris mint Transylvaniae princeps írja alá, mintha elhatározta

„történt egy esemény, amely jó ideig megakaszthatja az egyezség megkötését [...] Rákóczi új méltóságára gondolok, vagyis arra, hogy az erdélyi rendek vagy azok jó része, fejedelmüké választották. A leveleket, amelyek tőle érkeznek, máris mint Transylvaniae princeps írja alá, mintha elhatározta

Szabadságharc, 1703-1704

volna, hogy mindenképpen megtartja ezt a rangját, [...]."

Különben a selmeci tárgyalásokon (1704 októberében) részt vevő Stepney személyesen is találkozott Rákóczival, aki éppen a vihnyi fürdőhelyen lábadozott. Az angol diplomatára nagy hatással volt Rákóczi közvetlensége, politikai éleslátása, európaisága. Rákóczi igyekezett megmagyarázni az angol békeközvetítőnek, hogy Magyarország kapcsolata Ausztriával olyan, mint Angliáé Skóciával, mert külön alkotmánya, kormánya, hadserege, kincstára stb. van. Ausztria pedig úgy bánik Magyarországgal, mint Anglia Írországgal, azaz, mint egy fegyverrel leigázott országgal. Stepney megtudhatta Rákóczitól azt is,

hogy az ilyen típusú fegyveres mozgalom immár a hetedik Magyarország történetében: Báthoritól kezdve Bocskain, Bethlenen, a két Rákóczi Györgyön és Thökölyn keresztül 1703-ig. Elmagyarázta Marlborough herceg bizalmasának, hogy a magyarországi alkotmány garanciája kizárólag csak az Erdélyi Fejedelemség helyreállításával képzelhető el. Amikor a selmeci tárgyalások félbeszakadtak, Stepney 1704. december 10-i, Marlborough herceghez írt tájékoztatójában pontosan megjelölte a diplomáciai fiaskó okait. Egyik oldalról a császár őszinteségének a hiánya, másik oldalról Rákóczi bizalmatlansága és macacssága képezi a tárgyalásos megegyezés elmaradását.

(Vak) Bottyán János (legvalószínűbb 1643 v. 1644-1709)

Gúnykép Bottyán Jánosról

Rákóczi írta róla: „Nem volt sem jó származású, sem művelt ember, ezért igen nyers volt, de józan, éber, szorgalmas. Szerette a népet, és az is rendkívül szerette őt, mert katonáit szigorú fegyelemben tartotta, de mindenkor igazságot szolgáltatott nekik, amikor igazuk volt.” Az 1650-1660-as években a nagyszombati jezsuiták vágselyei uradalmának a lovásza volt, hatásukra katolizált. Apja ezért kitagadta az örökségéből. 1665-ben katonának állt. 1681-1686 között Komáromban és Esztergomban lovas katona, hadnaggyá, majd főhadnaggyá léptették elő vakmerő cselekedeteiért. Többek között ő volt az, aki virtusból a török Érsekújvárbán az imára hívogató műezzint a minaretből a mélybe dobta és sikeresen kijutott az éppen vásároló városból. Az 1690-es évek a török elleni harcokkal teltek. Ekkoriban vesztette el csatában egyik szemét, katonái Vak Bottyánnak nevezték ezredesüket. Hírnevét öregbítette úgy is, hogy Zólyomnál párbajra hívta ki a város ostromára odaérkezett kurucok legbátrabb katonáját. Ocskay Lászlóval csapott össze a párbajban, mindketten súlyosan megsebesültek. A Zólyomban lábadozó Bottyán már 1703 decemberében elígérkezett Rákóczinak, aki generális főstrázsamesternek ki is nevezte. Ténylegesen csak 1704 októberétől szolgált a szabadságharcot. Számtalan kisebb-nagyobb csatában részt vett, dunántúli sikerei kiemelkedőek (Dunakömlőd „Bottyán vára”, Szentgotthárd, Sopron bevétele stb.). Egy vakmerő portyája során ő ejtette fogságba Maximilián Adam Stahremberg altábornagyot (1708 februárjában). Agyhártagyuladás végzett vele 1709. szeptember 27-én Tarnaörsön a katonai táborban (van utalás arra is, hogy Lőrincskátán halt meg). A gyöngyösi ferencesek templomában temették el.

Kétségtelen, hogy I. Lipót király soha nem törekedett őszintén a megegyezésre, ő a feltétlen behódolást várta lázadó alattvalóitól. Igazoláslul emeljük ki a tárgyalásokon háttérbe szorított Széchényi Pál kalocsai érsek észrevételét, aki a tárgyalások technikájára figyelt fel. A császári biztosok a korábban elfogadott feltételek helyébe mindig újabb és újabb feltételeket próbáltak állítani, amivel a bizonytalanságot állandósították, így folyamatosan késleltették a döntéshozatalt. Valójában érdemi javaslattal nem is hozakodtak elő. Ezek után a magyarok nem is viselkedhettek másképpen: megingathatatlanul ragaszkodtak a külső országok garanciájához.

A selmeci tárgyalások zsákutcába torkollásával kiújultak a harcok, a hadműveletek a Felföldre helyeződtek át. Rákóczi csapatai diadalmasan bevonultak Kassára (október 31.), Eperjesre (december 1.), Bottyán János tábornok pedig Érsekújvárt foglalta el egy éjszakai rohammal 1704. november 16-án. Az örökös tartományok közvetlen

védelmére kiépített erősség, Lipótvár ostroma is elkezdődhetett december közepén. Hannibál Heister tábornok - Siegbert Heister tábornagy öccse - a zord időjárás ellenére megindította csapatait a Morva folyócskán keresztül azzal a céllal, hogy felmentse Lipótvárt. Rákóczi az átkelés hírére a lipótvári ostromot Antoine La Motte (Mothe) francia tüzérezredesre bízta, maga pedig az ostromló sereg nagyobb részével délnyugatra indult, hogy a Heister hadmozdulatait követő Bercsényi-haddal egyesüljön. Az egyesült sereg Nagyszombatnál találta magát szembe Heister ugyanolyan nagyságú hadával. Rákóczi, Bercsényi lovassága (12 000) és gyalogsága (7800 fő), illetve Heister élő ereje 19 000-20 000 főt - ebből 12 000-14 000 gyalogos - számlált. A kurucok 6 ágyújával szemben a labancok 24 ágyút állítottak fel.

Ez volt a szabadságharc első olyan nagyszabású csatája, amelyet Rákóczi személyesen vezetett. Bercsényi óvatosságból a csata megkezdése előtt azt javasolta Rákóczinak,

*A nagyszombati csata
Hannibál Heister tábornok
és II. Rákóczi Ferenc
arcképével*

Kuruc lovas. Martin Engelbrecht rézmetszete, 18. század első fele

hogy ne ütközzenek meg Heisterrel. Rákóczi válasza: „nem mogyorót ropogatni jöttünk” ide.

Az 1704. december 26-án megvívott nagyszombati csata jól indult a kurucok szempontjából. Bercsényi huszárezredei megrohanták Heister seregének balszárnyát, Esterházy és Ocskay lovassága is összecsapott a császári lovassággal. A támadás annyira sikeres volt, hogy a császári tüzeresség rövid időn belül elnémult. Az ekkor be-

vetett kuruc gyalogság rohama feltartóztathatatlan erejű volt. Délután három órára a csapatkötelékek mindkét oldalon már felbomlottak, a Bercsényi-huszárok a zsákmányolt társzekerek fosztogatásával voltak elfoglalva. Heister a még használható lovasságával behatolt a harcoló gyalogság és a fosztogató lovasság közötti részbe, a gyalogságot szétzúzta, megfutamította. Az általános zűrzavarban Rákóczi visszavonulást rendelt el. A csatanap estéjén 180 kuruckatonára holttestét temették el a nagyszombati szerzetesek, a hadtörténészek maximum 400 fős veszteségről, a csatalétszám 2 százalékos fogyásáról beszélnek. A császáriak közül - a *Wienerisches Diarium* szerint - 10 tisztt, 370 közlegény maradt holtan a csatatéren, 6 tisztt és 250 közkatonára pedig megsebesült. Rákóczi igazi vesztesége az anyagiakban volt jelentős. Nemcsak az ütközetben részt vett 6 ágyúja, hanem a lipótvári ostromnál használt 6 nehézágyú, 7 mozsár is odaveszett. Rákóczi keserű szavakkal így összegezte a tapasztalatokat: „Meg kellett volna nyernünk a csatát - állítja Rákóczi az *Emlékirataiban* - ...ha a tábornok vagy a tisztek a több helyen áttört vonal

hátába kanyarodva támadtak volna. De amikor megvolt a rés, akkor már senki nem gondolt egyébre, csak a szekerekre, amelyeket ki akartak fosztani. Ez a helytelen eljárás éppen úgy eredt az altisztektől is, akiknek sem tapasztalatuk nem volt, sem fogalmuk a köteleességeikről, sem tekintélyük, hogy visszartsák a katonákat soraikban. [...] Ebben az első ütközetben megtanultam, hogy egyikünk sem ért a taktikához, hogy hadaim jószándékúak, de azon túl, hogy rosszul vannak fölfegyverezve, a tiszteik sem tudják vezetni őket.”

Heister a nagyszombati csatát diadalként találta Bécsben, az 1705. január 1-jei zene-szó melletti bevonulását bécsi látványossággá fokozta. Hamarosan kiderült, hogy a fény és a pompa mögött valódi tartalom nincs. Heister visszavonult Magyarországról, másképpen szólva: elhagyta a frontot. Hadtörténeti szempontból különleges csata volt a nagyszombati. Annak a ritkán előforduló esetnek lehettek tanúi a kortársak, amikor a győztes félnek (a csatatéren maradt császáriaknak) semmilyen előnye nem származott a győzelemből, hiszen a vesztes fél (a csatatérről visszavonulók és a pánik-szerűen elmenekültek) továbbra is megőrizte hadászati előnyös helyzetét.

Az 1703-1704-es évek háborús tapasztalatai megmutatták, hogy Rákóczi serege legyőzhető, de már nem semmisíthető meg. 1705 első hónapjában Szatmár és Eger várának labanc védői kapituláltak a Forgách Simonnal kötött megállapodás eredményeképpen, Bercsényi Miklós huszársjai a Pozsony vármegyei Bazin, Modor, Szentgyörgy mezővárosok elfoglalásával jelezték Bécsnek, hogy az 1704. évi csatavesztések egyáltalán nem törték meg a lendületet. 1705 tavaszán Károlyi Sándor portyái Bécs elővárosait zaklatták, több mint húsz falu hamuja árulkodott a pusztításról. Rákóczi 75 000 lovas-t és gyalogost kitevő hadseregére támaszkodva úgy kalkulált, hogy 1705-ben személyesen irányítja majd a dunántúli hadjáratot, ám - Rákóczi szavaival - a „nem jó származású, nem művelt

[...], *de józan, éber, szorgalmas*” Bottyán júniusi vereségei (Dunaföldvár) meghiúsították ezt az elképzelést.

A fő hadiesemények továbbra is a Dunától északra zajlottak. A Heistert váltó új császári főparancsnok, Louis Herbeville tábornagy 1705. augusztus 11-én a vöröskői-pudmerici csatában, Bercsényi és Esterházy Antal hibáit kihasználva, a kétszeres túlerőben levő, mintegy 25 000 fős kuruc hadat verte szét. Noha ez a vereség sem okozott jövőtehetetlen fordulatot a szabadságharc menetében, újra bebizonyosodott, hogy a lelkesedés nem pótolja a hadimesterséget. A hiányos felszereltségű és katonailag képzetlen kuruc hadsereg nem volt alkalmas arra, hogy a döntő összecsapásokban felülkerekedjen a létszámában kisebb, de a minőségi hadviselést jelentő császári-labanc csapatokon. Még az óvatosságot becsülések szerint is Rákóczi hadseregének 70-75 százalékát (1703-1707 között) az önkéntesek alkották.

A katonai vereségek ellenére Rákóczi optimizmusa nem lankadt. Amikor I. Lipót 65 éves korában - 1655-től magyar, 1656-tól cseh király, 1658 óta császár -, 1705. május 5-én Bécsben elhalálozott, a megegyezésbe vetett hite még inkább felerősödött. I. Lipót fia, I. József, akit már 1687-ben magyar királlyá koronáztak, sú-

lyos örökséget kapott apjától. Mindenki nagy várakozással tekintett uralkodása elé: mindenki - mind a háború s mind a béke hívei - a végső, a mindenkit megnyugtató megoldást várta az új uralkodótól.

Esterházy Antal (1676-1722)

Az Esterházy család galántai, grófi ágának tagja, Thököly Imre unokaöccse. Esterházy Pál nádor (felesége: Thököly Éva) udvarában nevelkedett, már nyolcévesen kinevezték Pápa főkapitányának. Részt vett a török elleni felszabadító háborúban, 1698-ban török rabságba esett. Ő volt a sztambuli Héttorony utolsó magyar rabja, a karlócai békével nyerte vissza szabadságát. 1701-ben karriersegítő házasságot kötött Octavian Nigrelli császári tábornagy lányával, Máriával. 1702-ben ezredessé léptették elő, 1703-ban egy huszárezred tulajdonosaként ismert. Állítólag, katonai előjárója, Forgách Simon császári tábornok rábeszélésére állt át Rákóczihoz. Rákóczi azonnal generálissá nevezte ki. 1706-tól tábornagyként, dunántúli, majd Duna-Tisza közí főkapitány beosztásban szolgált a szabadságharcot. 1711 elején Lengyelországba emigrált, 1716-1718 között az osztrák-török háborúban harcolt. 1721-ben érkezett a rodostói magyarokhoz, 1722-ben a pestis ragadta el. 1906 óta a kassai dómban nyugszik.

Esterházy Antal képmása. Olajfestmény

Bécs látképe. Rézkarc, 1686

Serenis. Franciscus
Transylvaniæ Hospes
cum a periculo vitæ
liber evasisset AD 1703.

Az „új állam"

A szécsényi konföderáció (1705) • 54

A konföderáció végzéseit • 61

A *dux* („vezérlő fejedelem") hadserege • 64

Kísérlet a megegyezésre - a nagyszombati tárgyalások • 68

A szécsényi konföderáció (1705)

Magyarországon azt beszélték, hogy a békére nem kell sokat várni, mert I. József (1705-1711) szimpatizál a magyarsággal. A remélt várakozásoknak megfelelően, már a trónra lépésének napján bejelentette, hogy kész orvosolni a magyarok panaszait. Uralkodói szándékát Esterházy Pál nádor útján kívánta a magyarok tudtára adni, mert a közvetítő országok „beavatkozását” a magyar ügybe károsnak és méltánytalannak vélte. Esterházy nádor - az uralkodó meghirdetett elveivel összhangban - a felkelt magyar rendekhez körlevelet intézett. Mindenkinél a megbékélést sürgette. A nádor a gyöngyösi és a selmeci béketárgyalások főmegbízottját, Széchényi Pál érse-

ket mellőzve, Szirmay Istvánon keresztül juttatta el felhívását az Egerben tartózkodó Rákóczihoz. Nem véletlenül esett a nádor választása Szirmayra. Ez a királyi-nádori megbízatást teljesítő ember Rákóczi előtt hiteles emberként jelenhetett meg, mert ő már Thököly szolgálata miatt (1685-1687) is, de a Rákóczi-szervezkedésben való részvétele miatt is (1701-1704) megjárta a király börtöneit. Esterházy a királyi udvarral egyetemben úgy értékelte a magyarországi fejleményeket, hogy az uralkodóváltás lecsendesítheti a háborús országot. Fel sem merült bennük az a gondolat, hogy a sokat emlegetett szabadság helyreállításának elvi akadályát éppen I. József magyar királyságának legitim vagy illegitim volta képezi. Rákócziék fel fogásában I. József nem tekinthető Magyarorszáig törvényes uralkodójának, mert 1687-ben az ország nem választotta meg királyának. Tehát a választás nélküli koronázott király nem törvényes király! Ezt a jogi alapállást mintaszerűen tükrözi Bercsényi Miklós 1705. május 16-i Nyitrán keltezett levele: „...íme, *interregnumot mutatott az Isten!*” I. Lipót király halálával semmiképpen nem halasztható az *interregnum* kinyilvánítása - írta Rákóczinak, majd így folytatta: „...*bizony, tanálunk udvarlót; mi szép leány ez a Regina Hungária, Jungfrau Regede*”.

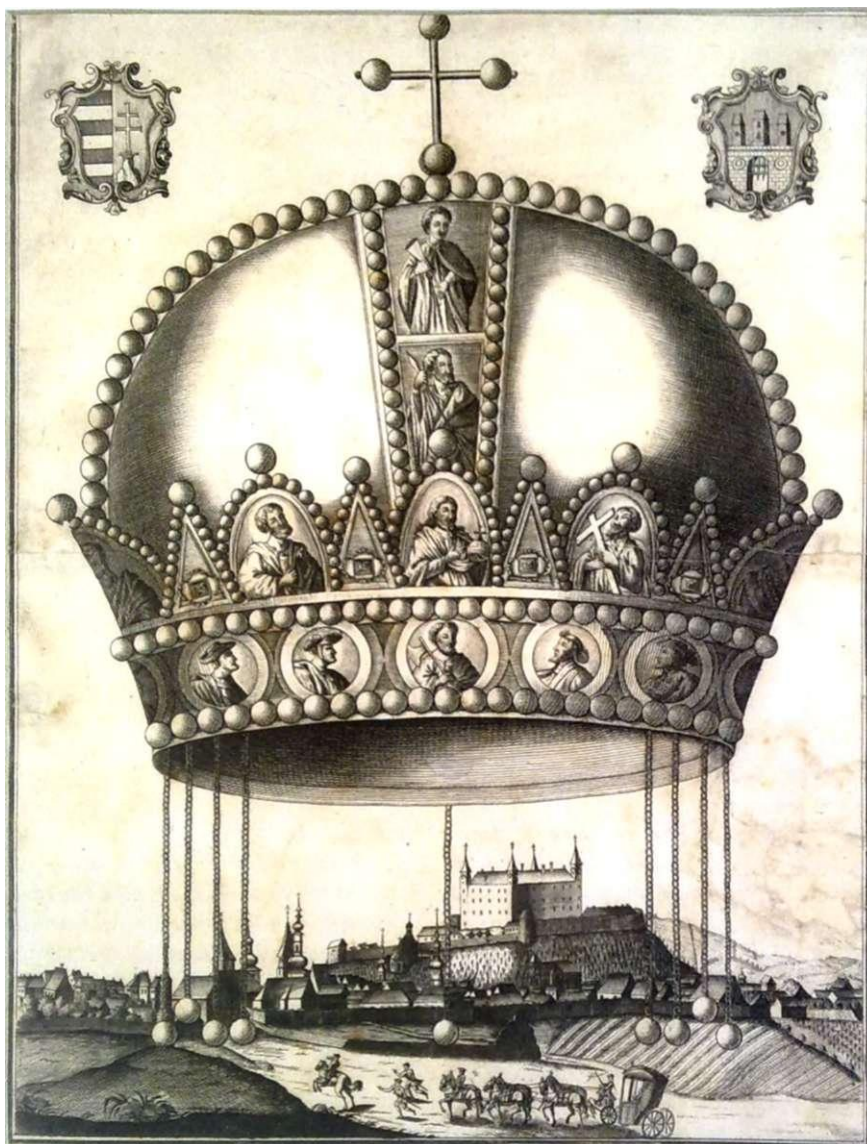
Bercsényi tehát 1705 májusában a szabadságában „megbántódott Magyarország” alkotmányos jogaiba történő visszahelyezése egy gyors, radikális és hatékony módszert javasolt. A megoldás folyamata szorint: az *interregnum* (a királynélküliség) haladéktalan kimondása után királyjelöltek állítása, közülük a leendő király kiválasztása és megválasztása, majd a megválasztott

Habsburg (I.) József (1678-1711)

Kilencévesen koronázták - nem választották! - magyar királynak Pozsonyban, a Szent Márton-templomban. Tizenkét évesen (1690) már német-római császár. Ettől az évtől kezdve a birodalmi Államtanács munkájában részt vett. Uralkodásának jelszava „Amore et timore” volt. Vagyis, az uralkodó személyisége egyidejűleg sugallja alattvalóinak a szeretetet, a gondoskodást, de a távolságtartást, a félelmet is. Magánemberként a nagyvilági életet kedvelte, nőügyeiről Európa-szerte beszéltek. Apja, I. Lipót halála (1705) után erőteljesen folytatta a spanyol örökségért megkezdett háborút. Legfőbb tanácsadója, bizalmasa Savoyai Jenő (Eugen von Savoyen) tábornagy, egyben a Haditanács elnöke is. I. József király szintén az ő hatására engedélyezte Pálffy János-Károlyi Sándor a szatmári társadalmi békét eredményező tárgyalásait. Himlő ragadta el 1711. április 17-én, még az április 29-i szatmári kiegyezés aláírása előtt.

I. József arcképe.
Olajfestmény, 1700 körül

A magyar királyi korona
Pozsony látképével.
Rézmetszet

király megkoronázása. Úgy ítélte meg, hogy az *interregnum* révén szabaddá vált magyar koronáért (Regina Hungaria = Magyar Királynak). Ez a követendő minta kétséget kizáróan Lengyelországból eredt, hiszen ott is királyjelöltek vetélkedtek az országért immár 1572 óta. Bercsényi egyenesen fel is

szólította Rákóczi a határozott cselekvésre: „Mutakozzon meg [hát], hogy mire vagyunk képesek?”

Rákóczi ezt a fontos kérdést mindenképpen az ország színe elé kívánta tární. 1705. július 1-jén végre összehívta azt az országos gyűlést, amely alapvetően a béke vagy a háború kérdésében volt hivatott dönteni. Az eredetileg Rákosmezőre meghirdetett

Confoederatio, konföderáció

Társadalmi csoportok és személyek esküvel és becsület-szóval kötött ideiglenes szövetsége az alkotmányban, a törvényekben rögzített szabadságjogok megővésére, biztosítására.

Conventus generális

A konföderáltak általános gyűlése („általános gyűlekezete”) Magyarországon, tehát nem országgyűlés. (Erdélyben viszont országgyűlés!) A konföderáció ideiglenes jellegéből adódóan a *conventus generális* is ideiglenes jelleggel működött. Végzései, döntései nem kerültek be a *Corpus Jurisba*.

gyűlés végül is szeptember 12-én Szécsényben nyílt meg. A nemzet képviselőiben 1 megyéspüspök, 5 címzetes püspök, néhány szerzetes és világi pap, 36 főnemes, 25 vármegye és több város képviselője gyűlt össze. A királyi delegációt Széchényi Pál kalocsai érsek és Szirmay István királyi tanácsos vezette. Közbevetőleg megjegyezzük, hogy az ország legfontosabb méltóságai – a nádor, az országbíró, a horvát bán, a magyar királyi tanács egyéb tanácsosai, a prímásérsek, a püspökök, a dunántúli vármegyék képviselői stb. – nem jelentek meg Szécsényben. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy már a nyitónapon egy komoly jogi problémával kellett szembenézni.

A szécsényi országos tanácskozást lehet-e, szabad-e országgyűlésnek tekinteni? Az ország első méltóságai távolmaradtak, hiszen nem a király meghívójára gyülekeztek össze a rendek Szécsényben. Következésképpen az országgyűlés (*dieta*) jogi kritériumai hiányoztak. Ebben a jogilag kényes szituációban „a lengyelek hasonló esetekben kialakult szokásainak példáját” lehet csak követni – javasolta a kiutat Bercsényi –, konföderációba kell tömörülni. „Náluk (a lengyeleknél) semmi sem gyakoribb, mint hogy kölcsönös esküvel szövetkeznek, vezért választanak, és annak vezetése alatt állítják helyre megsértett szabadságukat.”

A Szécsényben ülésező főrendiek, vitézlő rendbeliek, szabad királyi városok képviselői Bercsényi indítványát elfogadva, de jogi köntösbe burkolva, tanácskozásukat országgyűlési hatáskörrel felruházott „*Conventus Generális omnis Ordinis et Status Confoederatorum Hungarorum*”-ként (az összeszövetkezett = Konföderált Magyarok Karainak és Rendjeinek Országos Gyűléseként) határozták meg. Ezt a jogi formulát Hont vármegye egykori jegyzője, Kajali Pál jogász terjesztette elő, ám a *conventus generális* születésének ténylegesen Ráday Pált, Nógrád vármegye egykori jegyzőjét kell tekintenünk. Az 1704-ben XII. Károly királynál és a varsói konföderá-

ciónál követségben megforduló Rádaynak a varsói „összeszövetkezés” tulajdonképpen jogi mintát kölcsönzött az 1705-ös szécsényi konföderáció megalkotásához. Az analógiából kiindulva úgy tűnik, hogy a közvetlen lengyelországi tapasztalatokkal rendelkező Ráday Pál a hirtelen döntésektől sem idegenkedő Bercsényivel szemben a *conventus generális* majdani határozataihoz először a konföderáció működésének jogi alapjait kívánta lerakni, utána az ehhez igazodó magyar jogi kereteket próbálta ki-munkálni.

Bercsényi a lengyel és a magyar jogviszonyok lényeges különbségeiről nem vett tudomást. Például arról az „egyszerű” tényről megfeledkezett, hogy az *interregnum* a Rzeczpospolita alkotmánya révén egy törvényileg szabályozott, átmeneti periódus volt. Ilyenkor a megválasztott király megkoronázásáig elhúzódó időben az állam irányítása az *interrex* („átmeneti király”), a mindenkor gnieznói prímásérsek kezébe ment át. Az *interrex* legfontosabb és legsürgetőbb feladata ebben az átmeneti alkotmányos szakaszban a törvényes királyválasztás mihamarabbi lebonyolítása volt.

Nem árt felidézni! Miért is kezdeményezték a II. (Erős) Ágost királlyal elégedetlen főurak a konföderáció életre hívását? Azért, mert megsértette az alkotmányt, az ország hozzájárulása nélkül háborúba sodorta az országot. A konföderáció fel is szólította királyát arra, hogy a konföderáció előtt adjon számot „bűneiről”. Miután a király nem volt hajlandó eleget tenni a beidézésnek, a Rzeczpospolita jog- és törvény-szerűnek deklarálta a nemesi szabadság megsértőjével szembeni büntetést. Szabad-dá nyilvánította magát a királyától és új királyválasztást kezdeményezett.

Ennek a varsói konföderációnak működési alapelvét ültette át a szécsényi gyűlés a magyarországi viszonyok közé. A varsói konföderáltak véleményével egybecsen-gően, Rákócziék a magyar királyt ugyan-olyan alkotmánysejtőnek (az 1687-es or-

A szécsényi országos gyűlés határozata a „Szabadságért küzdő rendek és karok összeszövetkezéséről” (a konföderáció megalakításáról) - 1705

„INSTRUMENTUM CONFOEDERATIONIS
INCLYTORUM REGNI HUNGARIAE
STATUUM ORDINUM PRO LIBERTATE

Mi alól specificált Magyar Ország Statusok és Rendei adgyuk tudtára örök emlékezetül mindeneknek a kiknek illik ez Levelünknek rendiben. HOGY minek utána a szabad Urasagra vágyódó AUSTRIAI HÁZ a Királyi Diplomát hiti megszegésével által hágván minden törvényinkét megvetvén és földre tapodán édes Hazánkat s Nemzetünket minden Szabadságától nem csak megfosztotta, hanem ennek főbb Tagjait minden kegyetlenséggel öldöklötte, és sokat közzűlők rettenetes kínokkal é Föld színéről eltörlni nem irtóztott volna, Istennek tsudálatos vezérléséből azon kegyetlen Uralkodás rabságából Méltóságos Fejedelem RÁKÓCZI FERENCZ Kegyelmes Urunk eő Nagysága ki Szabadulván, és azon Hazánk Szabadságát eltörölő, s ártatlan vérünket szomjuzó Austriaiak ellen Velünk edgyütt fegyvert fogván, és már harmadfél esztendőktől fogva hasznossan hadakozván e végre hogy ezen Úgy dalgában Közöséges akarattal tovább is annál job Rend tétethessék e folyó Ezer hét száz ötödik esztendőben, September Havának első napjára ide a Szécseni mezőben Generális

Conventusra Bennünket hívogató Levellei által össze gyűjtött volna, szükségesnek ítéljük, hogy mindeneknek előtte egy olly Fejet válaszsunk magúnknak, az ki Velünk edgyütt hittel Confoederalván ezen Hazánk Ügyét, valamint Isten által régi Szabadságának helyre hozásával s megnyerésével kívánt czéllját el nem éri, nem csak az Hadi dolgokban, hanem a' Törvényes Egyházi, Politicai, es Oeconomiai állapotokban is igazgassa, kormányozza, és velünk egyetemben oltalmazza. Tettzet közönségessen és edgyezeő akarattal az praetitulált Méltóságos Fejedelmet RÁKÓCZI FERENCZ Kegyelmes Urunkat, Erdély Országának választott Fejedelmét minekünk is Confoederatus Statusoknak VEZÉRLEŐ FEJEDELMŰNKNEK választanunk, az mint Választottunk is. Melly Confoederationknak hogy annyival jobb Fundamentuma nagyobb ereje, és állandósága legyen, azt következő Esküvés modgyával ratificáltuk es stabilizáltuk, sőt annak felette annak fellyebb deciaráit czélljáig való meg tartására nem csak magunkat, hanem maradékinkat és Successorinkat is sub Poena Perpetuae Notae Infidelitatis [örök hűtlenség büntetése mellett] et Perduellionis in Pátriám obligállyuk és obstringállyuk [a hazáért vívott harcra ígérjük és hittel kötelezzük magunkat]."

szágyűlési végzések miatt, az 1699-es karlócai béke miatt stb.) bélyegezték, mint II. (Erős) Ágostot a lengyelek. Következésképpen, ugyanolyan felelősséggel tartozik I. József az alattvalóinak, mint lengyel sors-társa.

A leírt folyamat realizálása Magyarországon mégis akadályokba ütközött. Kezdeve azzal, hogy a Magyar Királyság jogtörténetéből mind a konföderáció (mint társadalmi és nem területiális képződmény!), mind az *interregnum* intézménye, mind az *interrex* funkció hiányzott. A Habsburg-magyar királyok már életükben megválasztatták királyi utódaikat a magyar rendekkel és nyomban meg is koronáztatták őket. (Például III. Ferdinánd a legidősebb fiát IV. Ferdinándként Magyarország királyává választatta és koronáztatta 1647-ben. Az ő 1654-es váratlan

halála következtében másik fiát, Lipótot választatta és koronáztatta magyar királlyá 1655-ben. De hivatkozzunk I. Lipótra, akinek kívánságára a magyar rendek 1687-ben kilencéves fiát, Józsefet trónra emelték, választás nélkül megkoronázták!)

A konföderációk 1573 óta a lengyel közélet velejárói voltak - mind elméletileg, mind gyakorlatilag. Keletkeztek és kimúltak a nemesi szabadság megsértése, illetve a nemesi szabadság helyreállítása okán, azaz, a konföderációk ideiglenes jelleggel funkcionáltak. Intézményei (országos gyűlés, „szénátus”, testületek) és választott tisztségviselői (marsall = az országos gyűlés elnöke, hadvezér = hetman, pénztárnok) sem számítottak állandóaknak. Így a konföderáció *generális conventusa* sem volt más, mint egy ideiglenes, az országgyűlést helyettesítő intézmény. Szükséges

II. Rákóczi Ferenc
1703-ban. Olajfestmény

hangsúlyozni viszont azt, hogy a konföderáció fennállásának idején az országos gyűlés döntései országos érvénnyel bírtak - pontosabban csak ott, ahol azok végrehajtása nem jelentett problémát. Ám a konföderáció feloszlása után, a konföderációs végzések felülvizsgálatra kerültek. Azok, vagy bekerültek a *Rzeczpospolita Corpus Juris*ba (*Volumina Legum*), vagy nem. Ennek az utólagos „becikkelyezésnek” (szentesítésnek) köszönhetette a konföderáció a legitimitását, illetve ennek az elmaradása esetén, a konföderációt és az általa hozott törvényeket illegitimnek minősítették.

Princeps

Jelentése 1. herceg, 2. fejedelem. Ugyancsak értelmezési problémákhoz vezethetnek a fordítások. 1570-től, a speyeri egyezmény aláírása óta létezett a *princeps Transsylvaniae*, Erdély fejedelme titulus. Ezt a címet, rangot viselték a Rákóczi-ősök is. II. Rákóczi Ferenc választott fejedelem 1704-től, 1707-től beiktatott erdélyi fejedelem. Ugyanakkor 1697-ben II. Rákóczi Ferenc (nem örökíthetően) visszakapta I. Lipót császártól az apjától (I. Rákóczi Ferencről) visszavett „birodalmi herceg” címet, aminek latin megnevezése szintén „*Princeps (Sacri Romani Imperii)*”. Tehát a magyar nyelvű dokumentációban, és ennek következtében a szakirodalomban is, hol fejedelem, hol herceg formában tűnik fel a *princeps* latin szó.

Ha ugyanezt a működési elvet a magyar viszonyokra igyekszünk kiterjeszteni, azt tapasztaljuk, hogy a Rákóczi-szabadságharc konföderációjának országos gyűlésein elfogadott *articulusok* magyar Törvénytárba való átemelése nem történt meg, a konföderáció országos gyűléseinek törvénycikkelyei csak ideiglenes (1705-1711) törvényekként funkcionáltak. A szécsényi társadalmi „összeszövetkezés” tanácskozásai - beleértve a későbbi ónodi, sárospataki tanácskozásokat is - szó szerint *generális conventusok*, vagyis jogi értelemben nem országgyűlések, hanem a konföderáltak általános gyűlései, országos konventjei voltak.

Ezzel a fogalmi különbségtétellel érzékeltehetjük, hogy a Rákóczi-szabadságharc „országgyűlései” ideiglenes jelleggel, ideiglenes törvényhozó intézményként működtek, legitimitásuk a sikeres fegyveres küzdelem idejére korlátozódott. Amennyiben Bocskai, Bethlen, I. Rákóczi György Magyarországon tartott országgyűléseivel azonos szintre próbálnánk emelni a Rákóczi-szabadságharc „országgyűléseit” - mint ahogyan a szécsényi résztvevők is megtették -, akkor fel kell hívni a figyelmet legalább két, el nem hanyagolható körülményre. 1. Az említett erdélyi fejedelmeket a magyar királyok *princeps Transylvaniae*-nek (Erdély fejedelmének), legitim uralkodóknak ismerték el azon alapon, hogy a magyar király (az 1570-es speyeri szerződéssel és utána) az őt megillető jogokról átmenetileg (ideiglenes jelleggel) lemondott a Magyar Királyság egy részén a *princeps* (fejedelem) javára. Ilyen hatalomátruházásra II. Rákóczi Ferenc esetében nem került sor, ezért őt Bécsben soha nem is tekintették uralkodásra feljogosított személynek. 2. II. Rákóczi Ferenc választott erdélyi fejedelem nagy elődeinek - Bocskainak, Bethlennek - a magyar királlyal kötött egyezségei bekerültek a kodifikációs folyamatba, a magyarországi országgyűlések törvényerőre emelték azokat. A legnagyobb horderejű törvényekre gondoljunk csak, pél-

dául a hajdúk letelepítésére és kiváltságolására, vagy éppen a szabad vallásgyakorlat érvényesítésére Magyarországon.

A konföderáció országos gyűlésein elfogadott törvények sorsa homlokegyenest más lett. A királyság közjogi értelmezése szerint a „törvénytelen” (1705-1711) időszakban megszületett végzések egy tollvonással érvényüket veszítették az 1708-1715-ös országgyűlésen. (Ülésezése 1709-1712 között szünetelt.)

A konföderáció létrejöttének alapmotívumait a szerződéslevél rögzítette. A hivatalos okirat világosan és egyértelműen fogalmaz: a konföderáció a régi szabadság helyrehozásának a céljából alakult meg és addig áll fenn, amíg a célját el nem éri. A konföderációba mindenki szabad akaratából lép be, akaratát esküvel nyilvánítja ki és erősíti meg, feltétlen hűséget fogad a „*confederatus statusok vezérlő fejedelmének*”, Rákóczinak.

A másik igen fontos jogi dilemma, amivel Szécsényben a jogászoknak meg kellett birkóznuk, az a titulus kérdése volt. Milyen titlussal rendelkezzen a konföderáció vezetője, Rákóczi? Az idézett dokumentumban szereplő „*vezérlő fejedelem*” cím egyáltalán nincs szinkronban a lengyel (litván) konföderációk élére megválasztott marsallok címével, funkciójával, feladatkörével stb. A konföderáció marsalljai, akárcsak a sejmek marsalljai (a parlament elnökei) az állami élet működésének a jogszerűségéért és szakszerűségéért feleltek. II. Rákóczi Ferenc birodalmi hercegnek, Erdély választott fejedelmének, a magyar konföderáció első emberének olyan titlust kellett találni, amely származásával, rangjával és nem utolsósorban a funkciójával (a hatalomgyakorlással) összhangba hozható. Ennek a nem kevés fejtörést okozó problémának a megoldását az 1705. szeptember 17-én Szécsényben felvett jegyzőkönyv 2. pontja rögzítette. Mivel nem az egész ország, hanem csak az ország egyes részei alkották a konföderációt, ezért a Szent Római Birodalom hercegét (*prin-*

ceps) és Erdély választott fejedelmét (*princeps electus*) „*ducale offitium*”-mal, a *dux* tisztséggel szükséges felruházni. Csakis ez a tisztség alkalmas arra, hogy a háborús és a békeidők követelményeihez egyaránt igazodjon. Ahogyan Szécsényben fogalmazták: a konföderációhoz a „*ducalis titulus*” alkalmazkodik, *subsequatur*. (Ez jár hozzá! A konföderációhoz - a *dux*.)

Ez a gondolat Rákóczi esküjében, illetve a Rákóczinak hűséget fogadott új hivatalnokok és az egyszerű konföderátusok esküszövegének címezésében, tartalmában is visszatükröződik. Sennyey István kancellár a „*konföderáció dux-ának*” fogadott hűséget, ígérte, hogy a „*dux Offensége végzéseit és döntéseit*” maradéktalanul végrehajtja stb. Az „egyszerű” konföderátus magyar nyelven elmondott esküjében Rákóczit „*mint a szabadságért össze szövetkezett magyarság választott vezérlő fejedelmének*” ismerte el.

A „II. Rákóczi Ferencz vezérlő fejedelem és a szövetkezett rendek 1705. szeptember 20-án a szécsényi gyűlésen kiállított szövetségselevele” a latin variánsban használt *ducalis officiumot* „*vezérlőfejedelem*” titlussal fordította magyarra. Ez a *dux-princeps* egybemosásán alapuló „*vezérlő fejedelem*” titulus, a szécsényi konföderáció történetével olyannyira egybeforrt, hogy azt a hamis illúziót kelti, mintha Rákóczi Magyarországon az erdélyi fejedelmi címe mellé egy másik fejedelmi, az úgynevezett vezérlő fejedelmi titulust is kapott volna a konföderátusok jóvoltából. Annak elle-

Jelentése 1. vezér, 2. herceg. A *dux* kifejezés alkalmazása félreértésre adhat alapot. Ugyanis II. Rákóczi Ferencet - egyebek között „*Munkács és Makovica hercegét*” = „*Dux Munkacziensis, Makovicziensis*” - 1705-ben a szécsényi országos gyűlésen az „összeszövetkezett rendek és karok” vezérének (*duxának*) választották meg. Mivel 1704-ben már erdélyi fejedelemnek is megválasztották, ezért a Magyarországon használt címe „*vezérlő fejedelem*” lett. Pontos titulusa: vezér (Magyarországon) - fejedelem (Erdélyben).

II. Rákóczi Ferenc ezüstforintja

A konföderáció szenátusa (Szécsény, 1705)

1. id. Barkóczy Ferenc (1709. július 28. †)	17. Labsánszky János (1710 októberében elpártolt)
2. Beniczky László (1711 elején elpártolt)	18. Pethes András ansarai püspök (1711. április 27-én esküt tett a király hűségére)
3. Bercsényi László (meghalt az emigrációban)	19. Petrőczy István (emigrált, majd amnesztiát nyerve 1711-ben hazatért)
4. Berthóti Ferenc (1710. szeptember 11. †)	20. Sennyey István (elfogadta a szatmári kiegyezést)
5. Csáky István (elfogadta a szatmári kiegyezést)	21. Soós István (emigrált, majd amnesztiát nyerve 1711-ben hazatért)
6. Esterházy Antal (meghalt az emigrációban)	22. Telekesy István egri püspök (az esztergomi prímás-érsek 1709-ben megfosztotta a püspökségétől, de a Szentszék 1711-ben rehabilitálta)
7. Esterházy Dániel (elfogadta a szatmári kiegyezést)	23. Török István (1709 végén elpártolt)
8. Forgách Simon (meghalt az emigrációban)	24. Vay Ádám (meghalt az emigrációban)
9. Galambos Ferenc (emigrált, majd amnesztiát nyerve hazatért 1711-ben)	25. Zay Lőrinc (1708 novemberében elpártolt)
10. Gerhard György (emigrált, majd amnesztiát nyerve hazatért 1721 - [v. 1722]-ben)	Utóbb megválasztott szenátorok
11. Gyürky Pál (1710. június 2. †)	Klobusiczky Ferenc (1708. december 15-én megválasztva, elfogadta a szatmári kiegyezést)
12. Illyés István samandrai c. püspök (1707 januárjában lemondatták)	Pyber László almisiai c. püspök (1707-ben Illyés István helyett megválasztva, 1708 augusztusában elpártolt)
13. Jánoky Zsigmond (1709. február 18. †)	
14. Kajali Pál (1710. április 28. †)	
15. Kálmánczay István (1710. szeptember 10. (?))	
16. Károlyi Sándor (a szatmári kiegyezés főszereplője)	

nére, hogy a „vezérő fejedelem” kifejezést a szövetséglevél szó szerint tartalmazza, feltétlenül korrigálni szükséges ezt a pontatlan fordítást. Hogyan is fogalmazott az 1705. szeptember 17-i jegyzőkönyv? A konföderáció vezetőjének, az új állam vezetőjének címe, rangja *DUX* legyen, nyilvánvalóan azért, mert csak ez a cím, rang áll összhangban Rákóczi származásával, csak ez a cím, rang egyeztethető össze mind az államformával, de a választott erdélyi fejedelem címével is. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy Rákóczit Magyarországon „csak” a *Dux Confoederatorum Regni Hungariáé* titulusa, hatásköre illette meg. Magyarországi hivatalos irataira felhelyezett címeres körpecsétjén is - a Szent Római Birodalom hercegi cím kezdőbetűin kívül - kizárólag ez a formula szerepel.

Rákóczi *dux* = vezér meghatalmazása, szinte korlátlan hatáskörrel ruházta fel a választott vezetőt. A konföderációba tömörült főurak, a társadalom bizonyos rétegei, csoportjai egyénileg esküdtek fel a konföderáció céljaira, a konföderáció ve-

zésére. Igazából a hatalomgyakorlás színtere a társadalom volt. Országhatárokkal jelezhető hatalomgyakorlásra Rákóczinak mint fejedelemnek csak Erdélyben nyílt lehetősége. Leegyszerűsítve a *dux-princeps* titulusokkal jelzett hatalmi gyakorlatot, azt kell mondanunk: a *DUX* a magyarországi társadalom egy része fölött, a *PRINCEPS* az ország (Erdély) fölött érvényesíthette jogait.

A szécsényi országos gyűlés határozataival II. Rákóczi Ferenc hatalma kiteljesedett, I. József király legitim uralma nemcsak Erdélyben, de Magyarországon is megkérdőjeleződött. Az igaz, hogy az *interregnum* kimondásáról nem született végzés Szécsényben, de „hatalmi köztesállapot” mégis fennállt. Annak dacára, hogy I. Józseftetszik, nem tetszik tárgyalásokat kezdeményezett „lázádo alattvalóival” és a király, illetve a konföderáció megbízottai felvették egymással a kapcsolatot, a szécsényi *conventus generális* határozatainak a végrehajtása késlekedés nélkül megkezdődött.

A konföderáció végzése

Az országos gyűlések közötti időben az állami élet irányítása a vezér és a szenátus dolga volt. A Szécsényben megalakult szenátusba három főpap, kilenc főnemes és tizenkét köznemes került. Feladatuk elsősorban a tanácsadás volt, a *dux* pedig döntött. A 24 tagú szenátusnak tagja, de egyben elnöke is Bercsényi Miklós lett. A szenátus, amely az országgyűlési felsőtáblát jelenítette meg, főleg külügyi kérdésekkel foglalkozott. Esetenként politikai ügyekben is kikérte Rákóczi a szenátus véleményét. Rákóczi közvetlen környezetében

mindig volt néhány tanácsúr, de a fontosabb ügyek tárgyalására, összesen 11-szer (a legutolsót már 1711 után, Lengyelföldön tartva) az egész szenátust is összehívta. Többször előfordult, hogy városok és vármegyék képviselőit is bekapcsolták a szenátusi munkába, így például az 1706-os miskolci és az 1707-es kassai szenátus ülései kibővített ülésekké módosultak. Az 1704-ben felállított Udvari Tanács (*Consilium Aulicum*) és udvari kancellária mellé a szécsényi *conventus* egy külön kancellárt nevezett ki a szenátus ügyvitelének szervezésére.

Rákóczi állama

Vay Ádám díszbuzogánya

A Sennyey István vezetésére bízott „szénatusi” kancellária 1706-ban különült el az udvari és az erdélyi kancelláriától is. Ez utóbbi élén Rákóczi belső titkárából (*secretarius intimus*) előléptetett Ráday Pál dolgozott.

A konföderáció országos gyűlése vallási téren az 1608., 1647. évi törvényeket és az 1659. évi hitlevelet vette alapul. Viszsaállították a három (katolikus, evangélikus, református) bevett felekezet szabad vallásgyakorlatát, határoztak arról, hogy az 1647-ben megjelölt 90 protestáns templom késedelem nélkül visszakerül a protestánsokhoz. Felhatalmazták Rákóczit, hogy a viták és gyűlölködések elkerülése végett a templomok visszaadására nevezzen ki biztosokat. A katolikus egyház a katolikus „vezérnél” tiltakozott az eljárás ellen, de a törvényeknek érvényt kell szerezni, válaszolta Rákóczi. Megtiltotta viszont az erőszakos templomfoglalásokat, merően elzárkózott a katolikus egyházi vagyon kisajátításának az ötletétől. A település templomát mindig a többség kapta, de azal a kikötéssel, hogy a kisebbségnek új templomot építsen. A vallásszabadság elvi és gyakorlati elismertetése nemcsak a templomokra, hanem az egyházzal szervesen

egybekapcsolódott iskolák (papok és világiak képzése), nyomdák, alapítványok ügyére is kiterjedt. Hogy atrocitások nélkül zajlott országszerte a hitélet problémáinak kezelése, bizonyára Rákóczi személyes példaadásának is a következménye. Tanácsosai, bizalmasai között nem véletlenül, több református, evangélikus munkatársat nevezhetünk meg. Kancellárjai közül Sennyey a római katolikus, Ráday pedig a református vallást követte, vagy mondjuk Bercsényi, Károlyi generálisok római katolikus-ságával Vay Ádám udvari főmarsallnak, a jászok-kunok főkapitányának a reformátusságát, Radvánszky Jánosnak, a Gazdasági Tanács alelnökének az evangélikusságát állíthatjuk szembe.

A szécsényi *conventus* (konvent) gazdasági természetű végzéseket is becikkelyezett. „[...] az *oeconomicának* a jó rendekre való hozatása és állítása” érdekében hivatalosan egy Gazdasági Tanács (*Consilium Oeconomicum*) kezdte el tevékenységét Klobusiczky Ferenc elnökletével, Radvánszky János alelnökletével, kincstartói beosztással. A gazdasági csúcsszervezet hatásköre a kincstári és a kincstári kezelésben (elkobzott) lévő birtokokra, a sóbányákra, sókereskedelemre, harmincadokra és egyéb vámokra terjedt ki. A hegyaljai kincstári szőlők jövedelmei már 1703-ban az ország kiadásainak a fedezésére szolgáltak. A katonai táborokban kincstári borokat mértek, az italért rézpénzzel fizettek a katonák. Rákóczi parancsára 1704 decemberében összeírták a papi ingatlanokat, dézsmákat, a klérus jövedelemforrásait s azokat az ország szükségére haszonbérletbe vették. A klérusnak járó bérleti díj felét ezüst-, másik felét rézpénzben egyenlítették ki. A Gazdasági Tanács intézkedési jogkörén kívül maradt viszont a nemesfémbányászat, a pénzverő házak tevékenysége, a különleges áruk (fegyverek) külkereskedelme. Ebből a felemás helyzetből számtalan gond és probléma származott a hadsereg felszereléséről való gondoskodás terén. Johann Gottfried Hellenbach (egykor-

Vay Ádám képmása.
Olajfestmény

möcbányai polgárcsalád leszármazottja, Wittenbergben diplomázott orvosdoktor) a Rákóczi-szabadságharc idején a bányavárosok főinspektoraként gyakran keveredett hatásköri vitába a Gazdasági Tanáccsal éppúgy, mint Sréter János, a bányavárosok kapitánya, a Rákóczi-hadsereg tüzérségének főfelügyelője.

A legnagyobb problémát azonban a rézpénz, az 1704-ben rendszeresített szükségpénz okozta. Pontosan nem tudjuk, hogy kitől eredt a rézpénzverés gondolata, talán magától a vezér-fejedelemtől, talán Bercsényitől, de nem kizárt, hogy Hellenbachtól. A Lipót-i pénzverés is bocsátott ki ezüst- és rézpolturát (poltura = poltorak, poltora lengyel, orosz szóból = „másfeles”, azaz 1,5 birodalmi krajcár). Elvileg tehát az sem zárható ki, hogy Rákócziéknak a Magyarországon 1696-tól használatos rézpénzverés szolgált mintául. A háborús szükségletek fedezése céljából 1704-ben előállított 2 milliónyi rézpénz 20, 10, 4, 1 polturásokban, valamint dénárokból öltött testet. A rézpénzek összefoglaló neve általában kongó („kongott”) volt, az ezüstpénzeket pengőnek („pengett”) mondták. Mivel a 20 és 10 polturások hátlapjára a „Pro Libertate” feliratot pecsételték, a felirat után liber-tás névvel is illették. E rézpénzek közül a 20, 4, 1 polturások előlapján címer, hátlapján Madonna-ábrázolás, míg a 10 polturásokon és a rézdenárokon csak címer és felirat volt látható. (20 poltura = 10 garas = 30 krajcár = 60 dénár = 0,5 rajnai [rhénes] forint) Az eredeti terv szerint a rézpénzt a belső forgalom kielégítésére, a katonák zsoldjának fedezésére szánták, a hadviseléshez szükséges anyagok importját nemesfém pénzekkel szerették volna biztosítani.

Kezdet kezdetén, a rézpénzen bonyolódott forgalomban fennakadás nem mutatkozott, de már 1705 végén az értékcsökkenés elérte az 50-60 százalékot is. Egy Bercsényi-levelelől ki derül ki, hogy 1705 októberében azt az árut, amelyet „*őfejír pénzen tartanak*”, 9 vagy 10 „vöröserért” (rézpénzért) adják. Miskolcon, a szenátusi ülésen (1706

januárjában) a résztvevők közös elhatározásra jutottak: a rézpénz értékállóságát meg kell őrizni. Ezért intézkedtek arról, hogy a két pénz, a fehér és a vörös, vegyesen folyjon, mindenféle adásvételnél szabadon forogjon. A forgalomban lévő régi pénz mennyiségét csökkentették, a hamisítások kivédésére, az új rézpénzekre a Boldogságos Szűz miniatürizált képét helyezték el a pénzverők. A rézpénz iránti bizalmatlanság elosztatására rézpénzben egyenlíthették ki az adóssok a tartozásukat, sőt az elzálogosított ingatlanok kiváltásakor is érvényes fizetőeszközként használhatták a kongót. A kincstár maga is igyekezett jó példával előljárni. Továbbra is szükségpénzben fizették a zsoldot a katonáknak, akik a piacon és vásárokon libertásért vásárolhattak a gazdasági felügyelők által megszabott árakon. Ettől a pillanattól fogva már nemcsak pénzügyi, hanem gazdasági és társadalmi problémaként jelentkezett a fizetőeszköz körüli huzavona. Ugyanis a hadseregről való gondoskodás a rézpénz forgalmának a fenntartását követelte meg Rákócziéktól, de a piaci viszonyokba való beavatkozás (árlimitációval) az áruforgalom visszaeséséhez, áruhiányhoz vezetett. Az élelmiszerek ára az egekbe szökött, az élelmiszer-termeléssel foglalkozó nemesség saját javára igyekezett kiaknázni az ínséges időket. 1706 végére a pengő-kongó arány 1:4-re romlott. A Gazdasági Tanács újabb és újabb rendeletekkel igyekezett érvényt szerezni a rézpénz árfo-lyamának, drasztikus büntetéseket helyezett kilátásba azoknak a kereskedőknek, akik a limitált árakon felül kínálják portékájukat. Ha az árus az adásvételkor nem fogadná el a rézpénzt, ha nem tartaná be az ezüst-rézpénz paritását, ha a szabott árakat figyelmen kívül hagyná, úgy az árus a nála lévő ingóságának negyedét elveszíti, másodszor a felét, harmadszorra a nála lévő összes ingóságát elkobozzák. Az elkobzott áru kétharmada a kincstárt, egyharmada a tisztviselőt illette.

Szécsényben a hadseregszervezés, a megkezdett regularizálás kérdései ugyancsak napirenden szerepeltek.

A vallásbéke meghirdetése.
Emlékérem, 1705

A *dux* („vezérő fejedelem”) hadserege

A haderő három nagyobb társadalmi csoportból tevődött össze: a nemesi kiváltság nélküliekből (jobbágyok, kisebb számban szabadosok, városi vagy mezővárosi polgárok), a katonáskodó nemesekből és végül, a hivatásos katonaságból, azaz a magyar és a külföldi zsoldosokból. Ennek a haderőnek mindvégig fontos jellemzője az önkéntesség volt. Pontos adatok híján, de megközelítő becslések alapján kimondható: a hadsereg túlnyomó többségét - 70-75 százalékban - a *miles spontaneus* (önkéntes) alkotta. Első pillanattól fogva keveredett itt a reguláris az irreguláris jelleggel az utóbbi javára. Rákóczi 1703. szeptemberi hadiszabályzata, *Edictum Militare-ja* még nem szolgálati szabályzat, nem foglalkozott katonaszakmai (kiképzési, harcászati) kérdésekkel, inkább csak általános erkölcsi szabályokat, a tábori élethez nélkülözhetetlen rendet és fegyelmet írta elő. Rákóczi hadseregében a fő fegyvernemnek - a hagyomány is ezt diktálta - a lovasságot

tekintették. 1705 végén 52 lovas- és 31 gyalogezrede volt Rákóczinak, a tüzérsége viszont mindössze 6 ütegből állt. (1707-ben 58 lovas-, 26 gyalogezred képezte a Rákóczi-hadsereget.) A teljes feltöltöttségű lovas-ezredek - elméletileg - 10 század 100-100 lovasát, tehát ezer lovast + tisztikart, a gyalogezredek 16 század 150-150 „talpasát”, vagyis 2400 gyalogost + tisztikart számláltak. (Megjegyezni szükséges: Rákóczi hadserege soha nem rendelkezett teljes állományú ezredekkel, hadserege soha nem érte el a 60 000 lovas + 60 000 gyalogos létszámot.)

Az irregulárisok zömét az úgynevezett mezei hadak tették ki, s itt szolgált a szegény nemesség is. Ők nem részesültek rendszeres katonai kiképzésben, fegyverzetük, felszerelésük saját tulajdonukat képezte. Többnyire zsákmányszerzésből tartották fenn magukat. A reguláris csapattesteket a legjobb mezei ezredekből és (1705-től) toborzott újoncokból szervezték meg. Idesorolták a vármegyei portaszám szerint kiállított hajdúkat, a portális katonaságot is. A reguláris ezredekben szolgálatot teljesítő katonák rendes havi zsoldot kaptak és a felszerelésük kincstári volt. Ezekből az önként jelentkezőkből szervezte meg Forgách Simon Erdélyből való visszatérte után (1705 decembere) azokat a reguláris lovas- és gyalogezredeket, amelyek a kuruc hadsereg legütőképesebb egységeit adták. A reguláris hadak közül messze kiemelkedtek (fegyelmük, egységes ruházatuk, fegyverzetük alapján) Rákóczi udvari ezredei.

1705-ben a konföderáció haditanácsa három reguláris gyalog- és egy lovasezred, a következő év tavaszán pedig újabb hat gyalog- és négy dragonyos ezred felállításáról döntött. A *vezér-fejedelem* hadserege

Kuruc vitéz fokossal.
Olajfestmény, 18. század

egyidejűleg magán viselte a császári és a rendi hadszervezet nyomait, ily módon a hadsereg felépítése, irányítása és hadkiegészítése rendkívül bonyolulttá vált. A haderő legfelső vezetését 27 tábornok, 33 brigadéros és 3 (udvari főmarsall és helyettese, egy francia katonai tanácsadó), beosztásukra nézve vitathatóan katonai rangú személy alkotta. Ebből a 63 fős állományból 21-en a császári hadsereg aktív katonájaként (főtisztekként, tisztkekként) csatlakoztak Rákóczihoz, 24-en katonai tapasztalatokkal rendelkeztek, 18-an katonai érdemekkel nem dicsekedhettek, legalábbis ilyen jellegű adatokkal nem rendelkezünk róluk. Tábornokok voltak elegenden, ellenben a reguláris harcászatban jártas szakképzett tisztkekből, altisztkekből mindig hiány mutatkozott. Rákóczi szavaival: „*Bár a magyarok többen*

voltak, mint ellenségeik, mindig nagy hátrányban voltak fegyverek, lovak és tisztek tekintetében.” Kézenfekvő megoldás az idegen zsoldosok felfogadása lett volna, de ezt a pénzhiány gátolta, a belső megoldást pedig a vitézlő rendnek a mentalitása akadályozta. Bercsényi Miklós keserűen meg is jegyezte: „...ez a *volontér lélekből származó magyar soha bizony nem szegezi magát hópénzhez és az Edictumokhoz az maga kedvéért. Akár micsoda obedienciára [engedelmes-ségre] fogjuk is rendre az magyart, de későn szokik másként harcolni, vagy úz, vagy szalad. Még Mátyás király ideiben sem magyar volt az fekete had.*”

Rákóczi 1704. május 14-én írta alá 21 pontos edictumát, amelyben a hadsereg fegyelmi állapotát javítandó, összefoglalta a hadbírák és a haditörvényszék tagjainak

A Rákóczi-hadsereg felső hadvezetése (magyarországi, erdélyi tábornokok, brigadérosok)

Aktív katonaként állt Rákóczihoz:	Korábbi katonai tapasztalattal bírt:	Katonai előéletéről nincs adatunk:
Andrássy Pál	Andrássy György	Andrássy István
Babocsay Ferenc	Balogh Ádám	Balogh István
Bagossy Pál	Barkóczy Ferenc, id.	Berthóti Ferenc
Bezerédj Imre	Bercsényi Miklós	Csajághy János
Bottyán János	Berthóti István	Csáky László
Damoiseau, Francois	Buday István	Csáky Mihály
Des Alleurs, Pierre Puchot	Czelder Orbán	Esze Tamás
Ebeczky István	Domokos Ferenc	Fodor László
Esterházy Antal	Ebeczky Imre	Jósika Dániel
Fierville le Hérissey, Louis	Esterházy Dániel	Károlyi Sándor
Forgách Simon	Galambos Ferenc	Kisfaludy László
Georges, Chassant	Gyürky Pál	Ordódy György
Grudziriski, Janusz	Mikes Mihály	Perényi Miklós
Kisfaludy György	Orosz Pál	Szemere László
Lemaire, Louis	Pekry Lőrinc	Szentiványi János
Nagyszegi Gábor	Petróczy István	Szentpétery Imre
Náray László	Radics András	Török András
Ocskay László	Roth János György	Vay László
Ottlyk György	Sennyey Ferenc	
Palocsay György	Sennyey István	
Pongrácz Gáspár	Sréter János	
	Thoroczkay István	
	Vas Sándor	
	Vay Ádám	
21 fő	24 fő	18 fő

Kovács elsütőszerkezetű pisztoly pár, 17. század

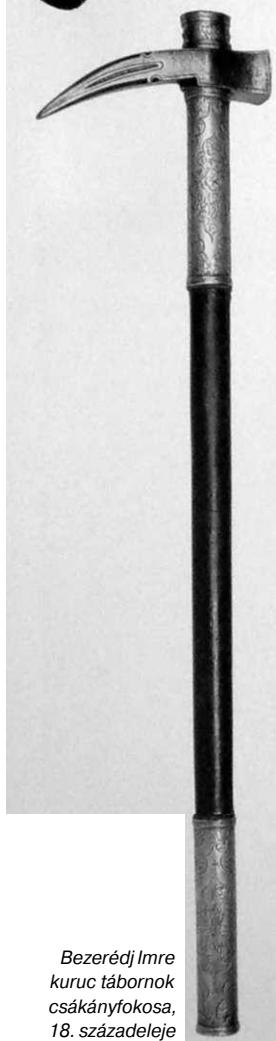
hatáskörére vonatkozó utasításait. Ez az első olyan rendelkezésgyűjtemény a magyar joggyakorlatban, amely a hadbírói és haditörvényszéki tevékenységet szabályozta. A katonák fegyelmi vétségeinek a szankcionálásával a perspektivikus cél a fontosabb. Csak a fegyelem és az engedelmesség biztosításán keresztül vezet az út a hadakozásban meglévő járatlanság felszámolásáig, a szükséges katonai ismeretek elsajátításáig. (Két évvel később már minden egyes ezrednek külön állandó hadbírája volt.) Az 1705. május 1-jei várparancsnokoknak szóló utasítás is ezen az alapon illeszkedik a regularizálást elősegítő folyamatba. 1707-ben egy különleges alakulat, a Nemesifjak Társasága (Nemesi Compania) szerveződött meg Rákóczi személyes kérésére. A karabéllyal, karddal, pisztollyal felszerelt Compania nemcsak a *dux-princeps* testőri védelmét látta el, hanem egy nemesi tisztképző iskolának is szánták. Ebben a speciális tanintézetben Magyarország és Erdély leendő tisztjeit készítették volna fel a modern katonai feladatok ellátására. Ezredesük maga Rákóczi lett.

Rákóczi hadseregének felfegyverzésére gyakorlatilag hadiipart kellett teremteni a semmiből. A hadiipar nyersanyagbázisát a Gömöri-érchegeység vastermelése és a nyírségi (Kalló) salétromfőzés biztosította. A katonai helyzetnek megfelelően 1703. július végén a lőszergyártást, 1703 decemberében pedig a fegyvergyártást sikerült beindítani. A lőszergyártáshoz szükséges salétromfőző officinák, puskaportőrő malmok

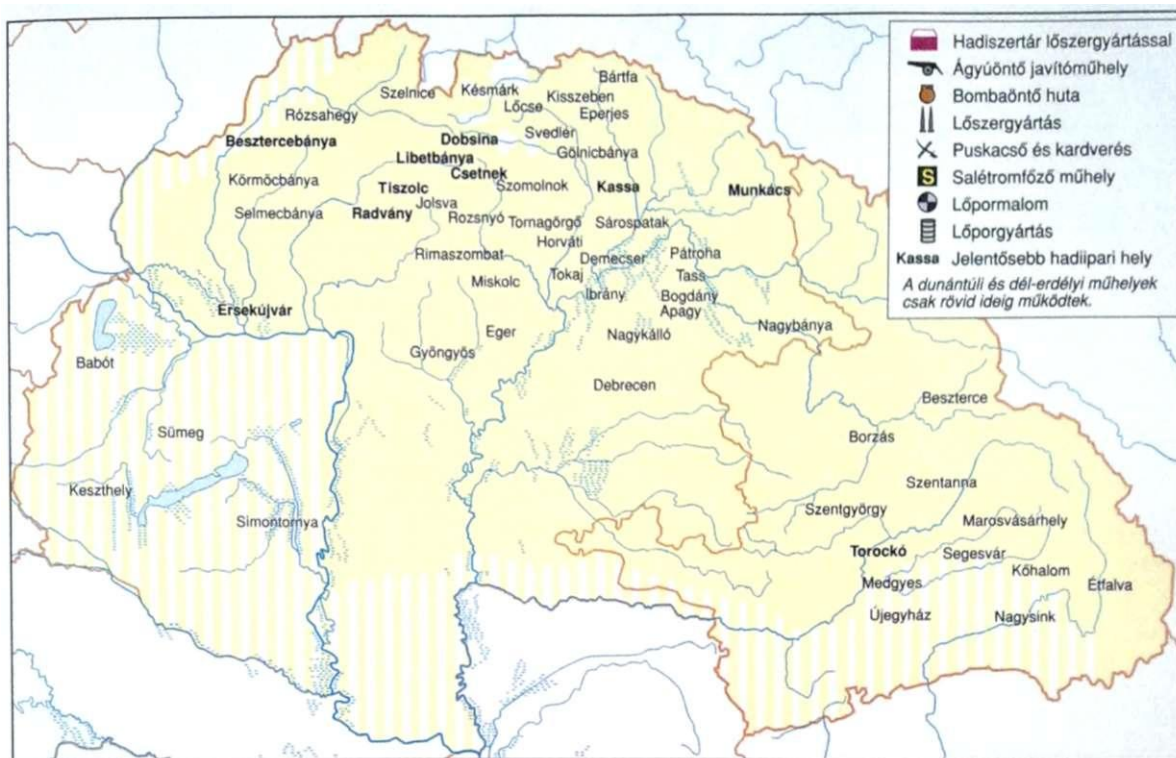
és bombaöntő huták, a fegyvergyártáshoz szükséges vashámorok és bronzöntő-réz-feldolgozó üzemek ekkorra épültek fel. Azokban minimális szakképzett munkaerő dolgozott. Megközelítőleg 400-500 szakmunkás tevékenykedett a magyarországi és erdélyi vashámorokban, a puskaműves lakatosok száma 80-85 fő körül mozgott.

A salétromfőzéshez csupán a természetben mindig újraképződő salétromtartalmú talaj, eresztőkád és réz főzőüst kellett. Szerte az országban sok apró salétromfőző officina működött. Jelentős mennyiségben salétromot azonban a kallói kincstári officina produkált. Számára a nyersanyagot, a tisztítatlan „parasztsalétromot” a nyírségi falvak szállították. Ezt a gyenge minőségű salétromot újra feloldották és kikristályosították, és a finomított salétromot szállították a puskaportőrő malmokba. A puskaportgyártás hagyományos központjai a Tiszántúlon Debrecen, Észak-Magyarországon Kassa, Besztercebánya és a szomszédos Radvány voltak. 1705 elején már tíz, különböző kapacitással működő puskaportőrő malomról van tudomásunk.

Komoly nehézségekbe ütközött a puska-gyártás. Jó minőségű, puskaacsoék alkalmas vasat bőven állítottak elő Magyarország és Erdély közel száz vashámorában, specializált puskaművesek viszont nem voltak az országban. Puska javítással, puska-készítéssel az ügyesebb lakatosmesterek foglalkoztak. Elsősorban az észak-magyarországi kis bányavárosok, Rozsnyó, Csetnek, Dobsina stb. mesterembereire alapozta Lónyay Ferenc „felruházó és fegyveresítő főhadbiztos” a puska-gyártást, de bekapcsolta a munkába a távolabbi vidékek, Hegyalja, Miskolc, Debrecen mestereit is. 1704-1705-ben mintegy nyolc hónap alatt 4000 puska-t gyártottak le. A Besztercebánya-Rozsnyó-Csetnek hadiipari centrum 1707-ben 4550 puska-t és karabint adott át a hadseregnek. Az akkori árfolyamok azt tanúsítják, hogy a gömöri puska-k voltak a legjobbak. A Gömör megyén kívül készített karabélyok ára 4 és 5 arany volt,

Bezerédj Imre kuruc tábornok csákányfokosa, 18. századeleje

a gömöri karabélyokat 4 és 6 aranyért vásárolták. Az ágyú- és bombagyártás megindítása az 1705-ben brigadérossá kinevezett Sréter János tüzérségi parancsnok érdeme volt. A besztercebányai és a kassai öntőműhelyek könnyűágyúk készítésére voltak alkalmasak, a libetbányai „bombagyár” termékeivel a nagyon drága importot lehetett kiváltani.

A hideg fegyverek előállítását ugyancsak Gömörbe és Besztercebányára koncentrálták. Különleges fegyvernek számított a francia mintájú bajonett, amit akkoriban csak „Szent Péter kése”-ként emlegettek az emberek. Rozsnyó városában a bajonett (szurony) gyártásával 34 mester és 16 inas foglalkozott. 1706-ban például 6500 darab szurony került ki a műhelyekből. A rozsnyói mesterek mellett a csetneki kardcsiszárok tűntek ki minőségi munkájukkal.

A gömöri, zólyomi hadiipari centrumhoz három hadiszertár, az érsekújvári,

a kassai és a munkácsi kapcsolódott. Az érsekújvári arzenál a Vág vidékén és a Dunántúlon harcoló seregeket, a kassai (a legnagyobb hadiszertár) a felső-magyarországi és a Tiszán inneni csapatokat látta el hadiszerekkel. Mivel a munkácsi hadiszertár Rákóczi magánbirtokán állt, vezetése nem a hadbiztonság feladata volt. A hadianyag-ellátási rendszerhez hasonlóan működött a hadsereg ételmezésének rendszere is. 1704-ben már ételmezési kerületekre osztották az országot, s minden kerület élére komisszáriusokat állítottak. Ők gondoskodtak a katonák ételmezéséről, a vágómarhák beszerzéséről és az ételkészítéssel kapcsolatban a lakosság feladatairól. Amikor egy-egy terület a hadműveleti zónába esett, akkor az ottani lakosságnak kellett az ott tartózkodó csapatokról gondoskodni. Az utánpótlást szállító trén fogalma ekkor még ismeretlen volt, de már néhány helyen, Kassán, Egerben, Gyöngyösön, Hatvanban állandó katonai raktárak működtek.

A szabadságharc hadiipara

Kísérlet a megegyezésre - a nagyszombati tárgyalások

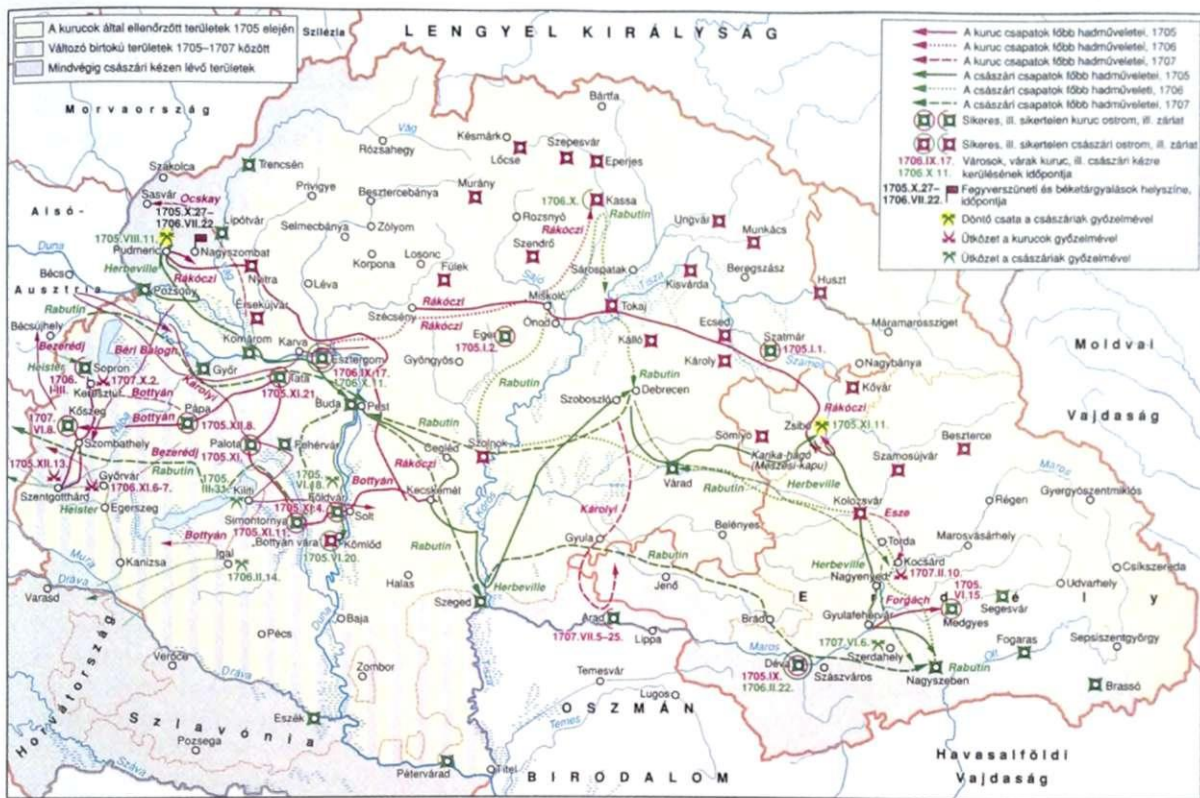
A szécsényi *conventus* határozata értelmében folytatódott a király és országának egyezkedési folyamata, de a nagyszombati tárgyalások (1705. október 27.-1706. július 22.) nem úgy alakultak, mint ahogyan azt Rákócziék elgondolták. A Bercsényi Miklós vezette delegáció három feltételhez kötötte a megegyezést: kívánták a külső országok (Anglia, Hollandia, Svédország, Poroszország, Lengyelország vagy Velence) kezességét, a nemzetet sértő 1687-es országgyűlési végzések törlését, az önálló Erdélyi Fejedelemség elismerését, de a magyar koronától való elszakadás nélkül. Az angol és holland közvetítőktől Bercsényiék megtudhatták, hogy I. József király megfellebbezhetetlenül törvényes uralkodónak tekinti magát. Amennyiben napirendi pontként szerepelne az 1687. évi

örökös királyságról szóló passzus a béketárgyalásokon, úgy méltatlan vitára bocsátana egy vitathatatlan tény. Mint ahogyan Erdély sem képezhetette vita tárgyát: az Erdélyi Fejedelemség a Magyar Királyság elidegeníthetetlen része. Az a magyar királyhoz 1699-ben véglegesen visszatért, az oszmánoktól visszahódított országrész. Az erdélyi probléma egyébként teljesen megmérgezte a tárgyalások légkörét.

Dűlőre kellett vinni az 1704. évi fejedelmválasztás dolgát. Egy sikeres erdélyi katonai akciónak nemcsak az Erdélybe való bevonulás és a fejedelemségbe való beiktatás lett volna a következménye, hanem a nagyszombati tárgyalások kimenetelét is döntően befolyásolta volna. Forgách Simon erdélyi fővezérsege nem volt szerencsés döntés Rákóczi részéről. Egyrészt azért, mert a mellőzött erdélyi főurak nem szívesen fogadták maguk fölül helyezését, másrészt pedig Forgách gróf lépten-nyomon érezte a főméltóságát mindenki szemében. Erdélybe hozott katonáit többre becsülte az erdélyi kurucoknak. Nem volt ritka, hogy Forgách katonái - egy kortárs véleménye szerint - „az erdélyi zekés, condrás hadakat meglátták: pökték, csúfolták.” Ezek a lenézett erdélyiek az udvarhelyi, a csíki, a háromszéki székely hadakkal Pekry Lőrinc parancsnoksága alatt Szebent és Brassót, Jean Louis Rabutin de Bussy erdélyi főparancsnok bázisvárait fogták ostrom alá. A Rabutin felmentésére küldött 16 000 fős császári sereg Csallóközből Magyarországon át - Komárom-Buda-Pest-Kecskemét-Szeged-Debrecen-Várad érintésével - akadálytalanul Erdély határára érkezett. Rákóczi a szibói szorosban próbálta megakadályozni a labanc segélyhad előrenyomulását. Az Erdély bejáratát védő

Az első magyar hírlap:
Mercurius Veridicus, 1705

zsbói sáncok elleni rohamokat a kurucok nem tudták feltartóztatni. Forgách tábornagy balszárnya megfutamodott, a Des Alleurs francia altábornagy vezette jobbszárny felmorzsolódott az összpontosított támadások következtében. Az 1705. november 11-én délután 3 óra körül kezdődő csata kimenetele alig két órán belül már eldőlt. Rákóczi 35 ágyújából 25-öt elveszített, a csatában részt vett 7000-8000 katonájából négyszázán estek el.

A zsbói vereség után „szörnyű bódulás, futás vala az egész országba” - jegyezte fel egy krónikás. A kurucokkal tartó lakosság egy része Moldvába, Havasalföldre, másik része Rákóczival együtt Magyarországra menekült. Pekry Lőrinc tábornok például felesége után Moldvába sietett, Mikes Mihály, aki Rákóczi fejedelemmé választásának a hírével 1704-ben Rákóczi táborában járt, most Rákóczival tartott. A vezér-feje-

delem *Emlékirataiban* ekképpen jellemezte a situációt. „Visszavonulásom után meglepődtem, milyen sok erdélyi főúr és nemes követeti családjával együtt... Megszámoltattam őket, összesen tizenkétezer lélek volt.”

A zsbói vereséggel ütőképes, „rendes” hadsereg nem maradt Erdélyben, a kurucság Északnyugat-Erdélybe szorult vissza. Nem véletlen, hogy éppen itt, Huszton ülésezett 1706. március 8-20. között az az erdélyi országgyűlés, amely Erdély állami státusáról, egy Magyarországgal létesítendő konföderációról (államok közötti konföderációról) határozott. Itt mondták ki Erdély elszakadását a Habsburg-háztól, I. József királyságát annullálták. Megállapodás született abban is, hogy a magyar konföderáció, azaz Rákóczi állama elismeri és biztosítja Erdély önállóságát. Hangsúlyozták, hogy a két ország „igaz szövetségben” marad a jövőben, a magyarországi Részek (a Pai-

Szabadságharc, 1705-1707

Kuruc lovasok és császári
dragonyosok összecsapása.
Olajfestmény

tium) változatlanul az Erdélyi Fejedelemséghez tartoznak. Megerősítették, hogy a megkezdett harc mind a két fél közös ügye, egymás nélkül nem kötnek békét, az esetleges békeszerződésekbe mind a két országot belefoglalják. „Ezen két hazának szerencséje azon egy hajóban evezne, a melynek mind el merülése, mind sorsának bátorságos partra való jutása el szakíthatatlanul öszve volna kapcsolva, mind két részről jónak, hasznosnak és el múlhatatlanul szükségesnek ítélteit.” Ennek alapján az Erdélyi Fejedelemség élvezhette Rákóczi államának vívmányait, Rákóczi pedig a fejedelemsége révén hivatalosíthatta európai státusát. (Az erdélyi-magyar államszövetséget a magyarországi konföderáció részéről 1707-ben az ónodi *conventus*, Erdélyben pedig a marosvásárhelyi országgyűlés ratifikálta.)

A huszti szövetség alapján az erdélyi rendek követeket menesztettek Nagyszombatba, az ott folyó tárgyalásokra. Önmagában az a tény, hogy az I. Józseftől függetlenített ország képviselői felbukkantak Nagyszombatban, máris előrevetítette a tárgyalások zátonyra futását. Az angol és a holland közvetítők váltig győzködtek a választott fejedelmet, hogy mondjon le Erdélyről, Erdélyhez ne ragaszkodjék, inkább keressen magának a császár birodalmában valamilyen Erdéllyel egyenértékű hercegséget. Rákóczi határozottan visszautasította az ajánlatot. Úgy érvelt, hogy nem az egyéni dicsőség és hírnév miatt, hanem az Ausztriai-ház igájának a lerázásáért, a törvényesség helyreállításáért fogott fegyvert Magyarországon is, Erdélyben is. Az Erdélyi Fejedelemség elismerése nélkül megállapodás nincs és nem is lesz - hangoztatta Rákóczi -, mert csakis ez garantálhatja a magyar alkotmányosságot, csakis ezen a fejedelemségen keresztül vezet az út a király és a „megbántódott nemzet” kiegyezéséhez.

Bercsényi mint a konföderáció küldöttségének a vezetője a fentiek szellemében cselekedett, amikor kijelentette: a tárgyalások csak akkor kezdődnek el, ha az erdélyiek mint a konföderáció szövetségesei, hivatalos tárgyaló felekként szintén leülhetnek a tárgyalóasztalhoz. A feloldhatatlan ellentétek bemutatására egy érdekes epizódot mégis idézzünk fel! Miután Bercsényi megvesztegetése nem járt sikerrel, Johann Wenzel Wratislaw, a császári főkövet magánál Rákóczinál próbálkozott, hogy a diplomáciai gépezetet a holtpontról kimozdítsa. Négyszemközti, nem hivatalos beszélgetésük Érsekújvárott 1706. június 30-án zajlott. Wratislaw az eredménytelen vita lezárásaképpen durván Rákóczi sze-

Pierre Puchot, des Alleurs márki (XIV. Lajos francia király követe Rákóczinál) Rákóczi-jellemzése

„Rákóczi fejedelem mindössze harminckét éves, magas, sudár termetű férfi, megjelenése méltóságteljes, arca szép. A szelídség és tanulékonyság fő ékessége elméjének, s ehhez nagyon sok jóakarat és folytonos igyekezet társul. Azt is hozzátehetném, hogy jóllehet a nagyvilági élettől távol nevelkedett, sok dolgot tud, és jól tudja őket. Hat nyelven beszél és ír: magyarul, latinul, franciául, olaszul, németül és lengyelül. Erényes, dolgozó, előzékeny, nagylelkű, jó-tékony ember. Nagyon pontosan teljesíti a vallás előírásait. Értékét semmivel sem lehetne teljesebbé tenni, s úgy látszik, mentes korának szenvedélyeitől.”

Rákóczi tüköre II. (Szerk.: Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes) Bp., 1973. 135. old.

mébe vágta: „*ha Őfelsége a Császár kénytelen volna az erdélyieknek a szabad választást engedélyezni, biztosra veheti a herceg, hogy Őfelsége előbb engedné erre a méltóságra jutni Magyarország vagy Erdély legutolsó alattvalóját, mint őt.*”

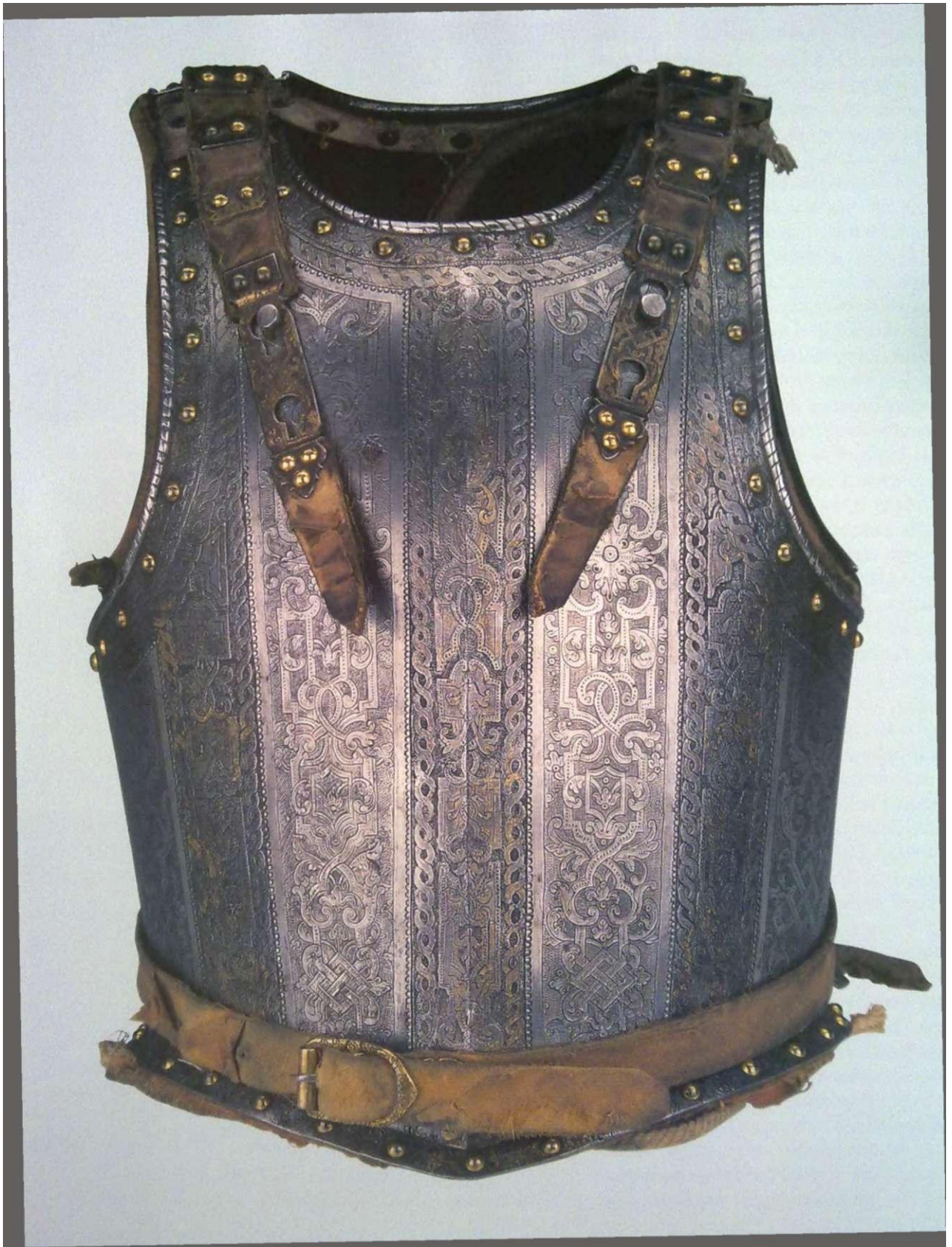
Az előkészítéssel együtt kilenc hónapig elhúzódó, kudarcra végződő nagyszombati tárgyalássorozatnak (1705 októbere-1706 júliusa) többé nem volt folytatása. Stepney angol megbízott a megegyezés elmaradásáért Bécsre hibáztatta, noha kijutott a kritikájából mindkét, kompromisszumra képtelen félnek. 1706 júliusában, amikor a bécsi Hofburg merevsége miatt a tárgyalások végérvényesen elakadtak, Stepney részletes tájékoztatót küldött Londonba: „*Valójában pedig az igazi maxima, amelyre [a bécsiek] jelenlegi igényüket építik, Hobbes elve, miszerint minden jog a hatalmon alapszik.*” Az udvar hivatalos álláspontja szerint a háború célja nem más, mint „*Megtartani Erdélyt a karlovici béke alapján, ugyanabban az állapotában, amibe akkor került; s lemondani a magyarokat e tartományra irányuló minden igényükről, kivéve azt, hogy az erdélyieket, akik jelenleg velük tartanak magánszemélyként belefoglalhassák az amnesztiába és restitúcióba.*” Hát hogyan egyezhetne bele a magyar konföderáció egy ilyen nyilatkozatba? Hát hogyan hagyhatná cserben a magyar konföderáció a szövetségését? - háborgott Stepney. Ha a magyar konföderáció elfogadná ezt az arcátlan bécsi követelést, nem tenne mást, mint „*hogy fejszét fognak a fa gyökerére. S aki oly szerencsés, hogy szabad kormányzat alatt élhet, nem nézheti más-ként mint mély aggodalommal, ha egy szegény népet (amelynek őthatoda a reformált egyházak híve) egy csapásra megfosztanak szabadságától s szolgaságra és jövőendőbeli üldöztetésekre kárhoztatnak, noha erélyes és velük egy hitet valló mediáció járt közben érdekükben.*”

Mai közfelfogásunkból eléggé kiesett, hogy Rákóczi politikai tervében nemcsak az Erdélyi Fejedelemség, hanem Horvát-Szla-

II. Rákóczi Ferenc képmása.
Olajfestmény, 1705

vónország megnyerése is szerepelt. Az országban „*béke csak akkor biztosítható, ha azzal a szomszéd ország is egyetért*” - hangoztatta többször is Rákóczi. A szomszédos ország kifejezés ebben az esetben nem Lengyelországra, hanem Erdélyre és Horvátországra vonatkozott. A magyar konföderáció mint magállam, Erdéllyel és Horvátországgal államok konföderációját alkotva képes lesz megszabadulni a Habsburg-ház elnyomásától, képes lesz a Magyar Királyságot a régi (hagyományos, törvényes) formájában feltámasztani, azaz választó királysággá visszaalakítani. Rákóczi több kiáltványt is intézett a horvátokhoz, de azok visszhang nélkül maradtak. Sőt 1706 februárjában a horvát országgyűlés 20 000 katonát szavazott meg Pálffy János horvát bán előterjesztésére a magyar felkelők elleni harchoz. I. József király értékelte a horvátok hűségét, Horvát-Szlavónország valamennyi kiváltságát ünnepélyes oldevélben erősítette meg. Rákóczi 1706. évi ragyogó dunántúli hadjárata (csak Győr, Komárom, Buda maradt császári kézen) sem térítette jobb belátásra a horvátokat, ők mindvégig kitartottak I. József mellett.

A végleges szakítás

A marosvásárhelyi országgyűlés (1707) • 74

***Conventus generális Onodiensis* (1707) • 77**

Rákóczi mint lengyel király? • 81

Adöntő év (1708) • 86

A konföderáció felbomlása • 90

A marosvásárhelyi országgyűlés (1707)

A belháború sújtotta ország gondjait a Rozsnyóra összehívott szenátusi ülés vette számba (1706. december 18.-1707. február 5.), de a szenátus egybehívásának az igazi okát Rákóczi az *Emlékirataiban* tárja fel: „A szenátus összehívásának legfőbb oka a francia király válasza volt a szövetségi tervezetre, amelyet Egerben adtam át Des Alleurs márkinak. [XIV. Lajos képviselője Rákóczinál.] A király parancsot küldött neki: ismerjen el engem Erdély fejedelmének, és jelentse ki nekem, hogy semmi akadálya sincs annak, hogy velem ebben a minőségben tárgyaljon kapott utasítása szerint. De másképp áll a dolog a szövetséget rendekkel [= a konföderációval], akik szövetségükkel [Szécsény, 1705] még nem szakadtak el az Ausztriai Ház uralmától, és úgy látszik, még elismernek urat maguk fölött. Az pedig ellenkezik a francia király méltóságával, hogy egy másik fejedelem alattvalóival szövetségzék.”

A szenátorok meghívólevele 1707. január 15-ére szól, a legtöbben azonban néhány napi késéssel érkeztek. Maga a fejedelem is csak 16-án foglalta el szállását Rozsnyón. A 24 szenátor helyett ugyanazt a hét szenátort találta a városban, akik a decemberi tanácskozásokon részt vettek. Január 21-én végre befutott Bercsényi Miklós, és valószínűleg ezen a napon még öt szenátor. Minthogy a szenátorok több mint a fele, 13 fő jelen volt, a szenátus jogérvényes üléseket tarthatott.

Mindjárt másnap, január 22-én került a szenátus elé az az előterjesztés, amit Rákóczi eddig titokként kezelte. Rákóczi

nyíltan feltárta a bécsi udvarral folytatott békealkudozások kudarcát, rámutatott arra, hogy a bécsi udvar fortélyos, kétszínű politikája miatt nincs remény a megegyezésre, így a hadakozás folytatása elkerülhetetlen. Márpedig az ország - kétségbeejtő állapota folytán - a maga erejéből aligha tud sikeresen ellenállni. Nincs más választása az országnak, külföldi uralkodók segítségéért kell folyamodni. Szövetségkötésre van szükség mindenáron, ami csak szabad országok között valósulhat meg. De egy általános, európai béketárgyalásokon is csak a szabad országokat veszik számításba, tehát arra kell törekedni, hogy minél hamarabb nyilvánítsa magát függedennek Magyarország az Ausztriai-háztól. A fenti célok miatt mindennél sürgetőbbé vált, hogy a Habsburg-uralkodóházat magyarországi trónjától megfosszák.

Minden jogi alapja megvan a konföderációnak ahhoz - sorolta Rákóczi az ismert kifogásokat -, hogy I. József királyt a magyar királyságából letegyék. A kérdés csupán az, mikor és milyen formában történjen meg a *detronizáció* és az *interregnum* kihirdetése?

A szenátorok egyhangúlag elfogadták azt a javaslatot, hogy a *detronizációról* és az *interregnumról* a szécsényi *conventus generalishoz* hasonló általános országos gyűlés döntsön és a konföderáció határozatát ezen a fórumon nyilvánítsák ki. Rákóczi nem késlekedett: a konföderáció országos gyűlését „*Ónod táján levő Mezőre*” jelölte ki, május 1 -jei kezdéssel.

Itt, Rozsnyón jelentette be Rákóczi azt is, hogy az 1704 óta választott erdélyi fejedelemségét beiktatott fejedelemségre váltja, az erdélyiek országgyűlésén hivatalosan is elfoglalja Erdély fejedelmi trónját. A tör-

II. Rákóczi Ferenc úti keresztje

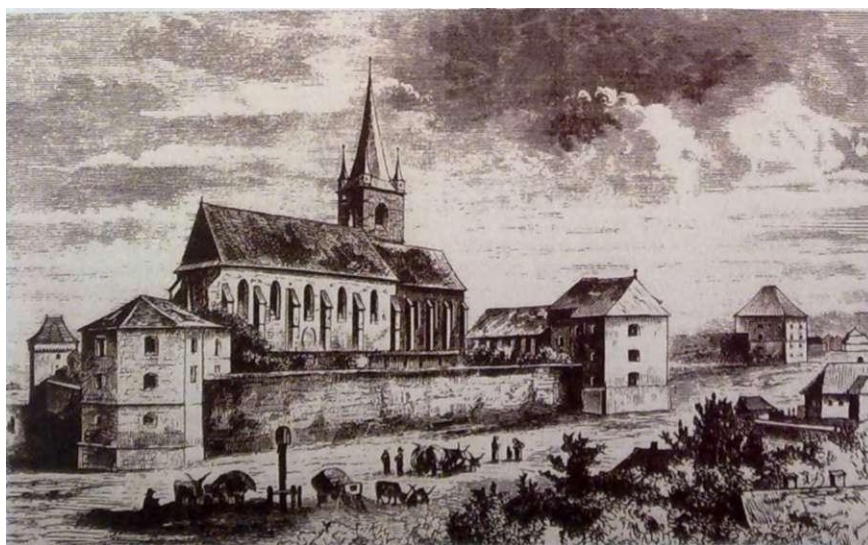
vényességre oly érzékeny Rákóczi Erdély alkotmányát tiszteletben tartva kívánta birtokba venni - felfogása szerint - a jog szerint őt megillető fejedelemséget. Mivel az Erdélyi Fejedelemség jellegét tekintve „rendi-képviselési monarchia” volt, az erdélyi diaeta is „keményen ragaszkodott a fejedelemválasztáshoz, a választási feltételek meghatározásához, a fejedelmi eskükhöz.” Ebből adódóan Rákóczit az „előterjesztés” - a „rendek” (a három nemzet) választási feltételei - hitlevél - „beiktatás” törvényes útján emelték fejedelemségre Marosvásárhelyen 1707. április 5-én. Hivatalos és teljes titulusa ezután így hangzott. „*Mi Második Rákóczi Ferencz Isten kegyelméből a Római Szentséges Birodalomnak, és Erdély Országának Fejedelme Magyar Ország részének Ura Székelyek Fő Ispánnya a Szabadsággért össze szövethetett Magyar Országának vezérő Fejedelme. Munkácsi és Makoviczai Herczeg, Sáros vármegye Örökös Fő Ispánnya és Sárospataknak, Tokajnak, Regécznek, Ecsednek, Somlyónak, Lednicének, Szerencsnek, Ónodnak örökös Ura.*”

Az erdélyiek Marosvásárhelyen megerősítették a korábbi, a huszti országgyűlésen elfogadott végzésüket. I. Józseftől szabadnak tekintik magukat, uralkodó-

juknak II. Rákóczi Ferencet választották, fejedelemségébe beiktatták. A magyar konföderációhoz való csatlakozásukat újólag kinyilatkoztatták, „*az örökös csendes békeségnek viszszafojtásáig*” a háború terheit vállalják, de úgy, hogy Erdély lakosainak és a „*föld népének elviselhetetlen igája és végső romlása ne következék*”. A marosvásárhelyi református templomban ülésező erdélyi országgyűlés azzal is egyetértett, hogy Erdélynek állandó hadserege legyen, mégpedig olyan, amely elégséges „*most az ellenség ellen teendő operációra*”, a jövőben pedig az ország oltalmazására. A diétától a fejedelem teljhatalmat kapott az ország ügyeinek intézésében, egyedül ő rendelkezett az országjövödelmeivel és javaival. Például a sóbányák, az érchegységbeli higany-, aranybányászat hozadékával stb. Megerősítette a jobbágyságnak tehermentességére vonatkozó rendeletét, minden jobbágyságnak a földesúri szolgálat és a közterhek viselése - szállásadás, szekerezés - alól felszabadult. A hűséges szolgálat kézzelfogható jutalmát olvashatták ki a jobbágyságnak abból, hogy Rákóczi a jobbágyszármazású

II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem dukátja. Kolozsvár, 1707

A marosvásárhelyi református templom

Esze Tamás (körülbelül 1666-1708)

A tarpai születésű jobbágy már a hegyaljai felkelésbe (1697) is bekeveredett, Károlyi Sándor Szatmár vármegyei főispán letartóztatta. Szabadulása után sókereskelemből tartotta fenn magát és családját, de 1701-ben a tiszaujlaki sóhivatalnokok elkobozták áruját és fogatait. A bujdosók közé állt, majd 1702-ben katonaborzónak szegődött Kis Alberttel, Thököly egykori hadnagyával együtt. 1703-ban megszöktek katonai alakulatuktól, újra a beregi bujdosók táborába menekültek. A bujdosók harmadik követségét maga Esze Tamás vezette Rákóczihoz Lengyelországba. Rákóczi az ő kezébe adta át a brezáni kiáltványt és a felkelés zászlóit. Ezekkel a zászlókkal hívtak fegyverbe mindenkit a bujdosók a nemzet szabadságáért Váriban, Tarpán, Beregszászban 1703. május 21-22-én. Valójában, ez a Tiszaháton kirobbantott felkelés vezette be Rákóczi szabadságküzdelmét. Esze Tamás ezredes híven szolgált Rákóczit és a nemzet ügyét. Kalló, Szatmár, Tokaj, Kassa ostrománál, illetve védelménél kitüntette magát. Érdemeit 1707-ben brigadérossággal, 1708-ban nemesi oklevéllel ismerte el Rákóczi. 1708 pünkösdi napján a nyitrai katonai táborban lelte a halálát. Halálának körülményei mind a mai napig nem tisztázódtak. Egyik verzió szerint, a tábori istentisztelet, illetve mise után a tábor katolikus és református katonái összeverekedtek és a békítőleg közbeavatkozó Esze Tamást véletlenül meglőtték.

Esze Tamás ezzereskaptányt brigadérossá és három gyalogezred parancsnokává nevezte ki.

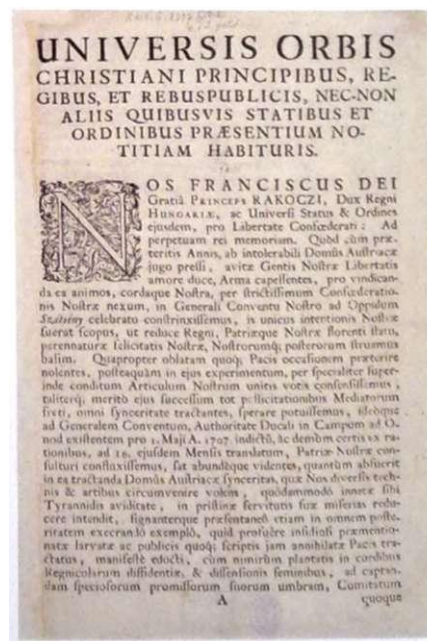
Rákóczi tekintélyét nagymértékben emelte a francia király képviselőjének, Des Alleurs márkinak országgyűlési jelenléte. A márki nemcsak udvariassági látogatáson tartózkodott a fejedelem mellett, hanem Rákóczi fejedelemségének hivatalos elismerését is nyomatékosította. A marosvásárhelyi diéta résztvevőinek lelkesedése nem ismert határokat, mert Rákócziban az ország külső és belső békéjét megteremteni képes uralkodót látták. Az erdélyiek ragaszkodása odáig ment, hogy egy szokatlan, de nagyon is felfelé erkölcsi címmel ruházták fel még a frissen beiktatott uralkodójukat. „*Felsgedet jó Atyánknak, azaz pro Patre Patriae valljuk, ismerjük és manifestáljuk.*” Az Erdélyi Fejedelemség kormányzása az ősi gyakorlatot követte. A három nemzet (magyar, székely, szász) megőrizte önkormány-

II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemként kiadott Manifestumának etető lapja, 1707. május 16.

zatát, a főispánokat, királybírákat Rákóczi fejedelem nevezte ki.

Rákóczi két és fél hetes erdélyi tartózkodása - minden országépítő és szervező szándékát, kezdeményezését elismerve - mégis azt sugallja, hogy az erdélyi történesek a magyarországi történesekhez igazodtak. Az Erdélyben *princeps* (fejedelem), de Magyarországon *dux* (vezér) II. Rákóczi Ferencnek stratégiailag nagy szüksége volt Erdélyre a nemzetközi elismertség érdekében, miközben tisztában volt azzal is, hogy az Erdélyi Fejedelemség birtoklása egyes-egyedül a magyarországi harc kimenetelétől függ. Ha sikerül Magyarországot szabaddá tenni a császártól-királytól, úgy Erdélyt is, Magyarországot is a kezében tudhatja. Ellenkezőleg, „*ha egyszer a várost [Magyarországot] elfoglalják, a fellegrár [Erdély] sem áll ellent sokáig.*”

Alighogy berekesztették az országgyűlést Marosvásárhelyen, máris a magyarországi *conventus* színhelye felé vette az irányt Rákóczi. Radnót, Kolozsvár, Zsibó, Debrecen érintésével sietett a Borsod vármegyei Ónodhoz.

Conventus generalis Onodiensis (1707)

A magyarországi konföderáció II. általános gyűlésének a megnyitása pontosan egy hónapot késett. A tavaszi árvizek miatt a meghívottak és a küldöttek csak május végére gyűltek össze, de nem is Ónodhoz, hanem átellenben, a Sajó bal partján elterülő körömi mezőre. Itt verték fel az ország és a jelenlévők sátrait, az ülés-szak ünnepélyes megnyitására május 31-én került sor. Telekesy István egri püspök ékes beszédére Rákóczi szintén nagy hatású beszéddel válaszolt. A vezér-fejedelem (*dux-princeps*) megvitatásra szánt előterjesztései - a marosvásárhelyi országgyűlés proposícióihoz hasonlóan - a háború folytatásának alaphelyzetéhez igazodtak. Meg kellett vitatni a konföderáció Szécsényben elfogadott célkitűzéseivel szembeszegülőeknek a felvetéseit, az ország pénz- és adóügyi nehézségeit, a hadsereg fizetésének módját, hadrafoghatóságának, ütközésségének állapotát, a szabadságharc kimenetelét befolyásoló európai helyzetet, a konföderáció külkapcsolatait, az Ausztriai-házhoz való viszonyát. Sőt nem elég megvitatni az egyenként is igen-igen bonyolult problémahalmazt, hanem döntést kellett hozni azokról.

A konföderáció országos gyűlése eleve feszült hangulatban kezdte meg munkáját, mert a jelenlévők ismerték azt a köriratot, amelyben Túróc vármegye a 13 északnyugati vármegye nevében a további harc kilátástalanságáról szolt, s az anyagi áldozatok vállalásának az értelmetlenségéről beszélt. A király uralma alatt nagyobb szabadsága volt az országnak, mint Rákóczi alatt - állították a túróci követek. Bercsényi a szenátus nevében a túróciak tettét pártütésnek bélyegezte, a konföderáció elárulásának minősítette. A megvádoltak a fejükre olva-

sott tényt ugyan nem tagadhatták, ám tetüket azzal próbálták magyarázni, hogy a vármegye teljes egyetértésével cselekedtek. Rákóczi - a szenátus véleményével azonosulva - ugyancsak kemény szavakkal marasztalta el a konföderációból kifelé igyekvőket, különösen a személyét érintő igaztalan vádaskodások keserítették el. Az „árulók”, a „békepártiak” a vezér-fejedelem vádjaira elnémultak, kétértelműen hallgattak. Hallgatásukat beismerésként is, de konokságként is értelmezhetette Rákóczi. Érzelmien uralkodni nem tudván, szenvedélyesen kitört: *„Édes Nemzetem! ... Hát ezt érdemlettem sok szíves, hazám ügye mel-*

Telekesy István (1633-1715)

Elemi és középiskolai ismereteit Sopronban szerezte, Nagyszombatban már a papi hivatásra készült 1655-től. Két év múlva Lippay György érsek támogatásával és ajánlásával a római Collegium Germanico-Hungaricum-ban folytatta tanulmányait. Itt, Rómában szentelték pappá (1660. május 1 -jén), 1661 -ben tért haza. Rozsnyón, Hárskúton, majd 1666-1673 között Sárovarott volt plébános. Szónoki tehetségével hamar felhívta magára az egyházi előjárók figyelmét. 1689-ben a töröktől még fel nem szabadított Csanád egyházmegye élére, püspöknek nevezték ki. A karlócai (1699) béke megkötése után sem tudta elfoglalni egyházmegyéjét, ellenben a megüresedett egri püspökséget hosszas rábeszélésre elfogadta. XI. Kelemen pápa 1702-ben erősítette meg kinevezését. A romokban heverő egyházmegyéjét nagy energiával és hozzáértéssel életre keltette. 1703 novembere és 1704 áprilisa között „tisztos kuruc fogságban”, nem annyira Rákóczihoz, mint a lelkipásztor nélkül maradt néphez csatlakozott. A politikai eseményeket elfogadta - aláírta a szécsényi szövetséglevelet, az ónodi trónfosztást -, hogy zavartalanul szervezhesse az egri egyházmegye hitéletét, az egri papnevelde (papi szeminárium) működését. Rákóczi melletti elkötelezettsége miatt Keresztély Ágost esztergomi érsek megfosztotta püspökségétől 1709-ben, a Szentszék 1711 -ben visszahelyezte méltóságába. 1715-ben halálozott el, a Szent Mihály-székesegyház sírboltjában van eltemetve.

Túróc vármegye követeinek
lemészárlása az ónodi
országos gyűlésen.
Rézmetszet

II. Rákóczi Ferenc
20 polturás érméje, 1706

lett való fáradságaim után ... Vagy öljetek meg, avagy nyeljen el a föld; később vagyok az országnak egyik szegletében megvonnom magamat, mintsem reméllett köszönet helyett tyrannusnak mondatnom." Fájdalommal teli hangon sorolta, hogy ő az ország szabadságáért mindenét, családját, vagyonát feláldozta, a Rákóczi-ösök hírnevéhez méltóan cselekedett egész életén át, a privát érdeket soha nem kereste. „Ne szenvedd édes Hazám rajtam ezt a gyaláztatot” - szólt, és elhagyni készült az ország sátorát.

Bercsényi főgenerális volt az, aki kardot rántott a bűnösökre és „haljanak meg inkább a gazok” kiáltással Rakovszky Menyhért jegyzőre sújtott. Károlyi Sándor is karddal támadt a túróciakra, a generálisok példája átragadt a többi képviselőre is. Rakovszkyt a delegátusok halálra vagdalták, szurkálták, fiatalabb követőit, Okolicsányi Kristóf súlyosan megsebesült. Felépülhetett volna sebesüléséből, de bíróság elé állították. A halálos ítéletet három nap múlva végre is hajtották. Egy Rákóczi seregében szolgáló francia tiszt emlékiratában megjegyezte: Károlyi Sándor saját kardját adta az ítéletvégrehajtó kezébe, hogy az áruló vérétől szennyezett fegyver

örök emlékként nála maradjon. Túróc vármegye zászlóját összetépték, pecsétjét visszavonták, a vármegyét feloszlatták. (Ez utóbbi döntést később módosították, a zár alá vett Túróc új főispánt választhatott.)

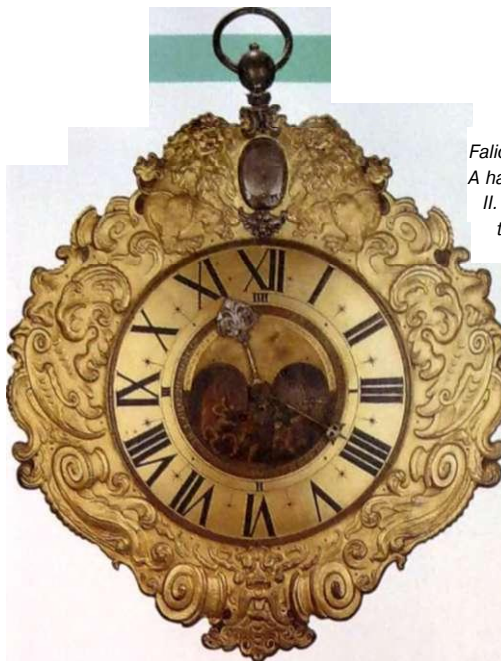
A véres események után az országos gyűlés minden „nehézség” nélkül tárgyalhatta a rézpénz ügyét. Egyhangúan elhatározták, hogy a rézpénz az ezüsttel együtt forgalomban maradjon, de a rézpénz értékét 60 százalékkal leszállították. „XX polturát” (fél florenarius = fél forint) nyolc polturában, a „X polturát” (kongó) pedig négyben számolták, „öt fél florenarius” = 40 poltura, avagy „tíz kongó” = 40 poltura „tegyen ki egy százdenáros forintot, két poltura pedig egy három krajcáros garast.” A devalvált rézpénz értéke mindenben, mindenhol az ezüstével azonos legyen, érvényes fizetési eszközként a javak adásvételénél, kölcsönök kiegyenlítésénél, adósságok törlesztésénél, zálogok kiváltásánál stb. korlátozás nélkül használják és hasznosítsák. Ha valaki - legyen az görög, török, rác, magyar - a megjelölt pénzt vonakodna elfogadni, javait le kell foglalni és el kell kobozni.

A pénz leértékelése következtében a pénzforgalomban 2 200 000 forintnyi, „félülbélyegzett” libertás maradt, a forgalomból kivonandó kétmilliónyi libertást Kasán beolvastották és az abból nyert rezet a Gazdasági Tanácsnak kiadásra átadták. Miközben a rézpénz további verését felfüggesztették, a megpecsételt pénzek forgalmának ellenőrzésére minden megyében „kongó-bírákat” állítottak.

Döntés született az adózás, pontosabban az adókivetés ügyében is. A szabadságharc első hivatalos állami adójának, a portális adónak kivetése 1706 decemberében a rozsnói szenátusi határozattal történt meg. A kivetett adó nagysága kétmillió forint értékű volt. Vármegyénként a kivetés alapját a portaszámok képezték, felosztási táblázatok készültek vármegyékre, szabad királyi városokra lebontva. Igaz, hogy a portaszámok után fizetendő adót

pénzben határozták meg, de az adót terményekben, termékekben rótták le (gabona, húsfalat, vész, posztó, ruházat stb.). Az ónodi országos gyűlés VI. törvénycikkelye újabb adó kivételéről döntött. „Miny-nyáján egyen-egyen, senkit ki nem vévén, két millió pénzbeli segítségadást rendeltünk közöttünk országunkban kiszedni.” Ez az adó viszont már nem portális, hanem dicális (rovásos) rendszerű volt. A dicális szisztéma lényege abban állt, hogy minden személyt, minden ingó és ingatlanvagyonát adókötelesnek tekintett. Ez alól se a világi, se az egyházi nemesség, de még Rákóczi birtokai sem képeztek kivételt. Minden 16. életévét betöltött személyt, minden vagyontárgyat, jószágot, gabona- és borkészletet stb. 30 forint értékű dica (rovás)-ba soroltak. A nemesség csupán a személyi dicáltatás alól kapott mentességet, a vagyontárgyat dicálták. Az összeírások elkészítésére és az új adó mértékének megállapítására két hónapos határidőt szabott meg az ónodi *conventus*. Hogy mennyire pontos vagy pontatlan munkát végeztek a megyei dicátorok, következtethetünk abból, hogy 1707 decemberében a szenátus a lejelentett 800 000-s dicaszámot 1 020 041 dicára módosította. (Más adat szerint: 1 019 640 dicára!) A véglegesített dicaszámok ekképpen oszlottak meg. A nemességre 185 567 dica (körülbelül 18%), a jobbágyságra 696 031 dica (68%), a fegyveres jobbágyságra 28 611 dica (3%), a városokra 109 832 dica (11%) esett.

Látható, hogy szó sincs itt arányos köztelhervisérről! A nemesség mindössze a köz terheiből való részesedésig, a köz terheikhez való hozzájárulásig érkezett el. A közterhek dicaalapú szétosztásánál is érvényesült a kiváltságosak előnyösebb elbírálása. Amíg a jobbágyság és a nemesség egyaránt viselte a nyári hadellátás terheit, addig a téli kvártélyozás, a közmunka és a fuvarozás már csak a jobbágyságra, illetve a városokra hárult (a királyi városok a beszállásolás megváltásául 2 garas/dica összeget fizettek).

Falióra, 17. század vége.
A hagyomány szerint
II. Rákóczi Ferenc
tulajdona volt

Az ónodi országos gyűlés munkájának szintén nagy jelentőségű produktuma a *Regulamentum Universale* (Általános [Katonai] Szabályzat) megalkotása volt. A *Regulamentum Universale* latin és magyar nyelvű szövegét hasábosán szedték egymás mellé, mert a nemzeti hadsereg szolgálati nyelve a magyar volt, a külföldi - francia, lengyel - tisztekkel viszont latinul kommunikáltak. A katonai szabályzat alapelveként leszögezte: csak a fegyelem és a reguláris hadviselés teszi képessé arra a „magyart”, hogy a „németet” legyőzze. A hét részre tagolt *Regulamentum Universale* létszám- és fizetési táblázatokba foglalva megállapította a reguláris és a mezei hadak tisztjeinek, közkatonáinak rang szerinti fizetését. Foglalkozott a hadak fizetésének technikai kivitelezésével, rögzítette a katonák adómentességét, szabályozta a lakosság hadicélból igénybe vehető természetbeni terheit. Rendelkezett a májusi (hadba vonuláskor) és a novemberi (téli kvártélyra vonulás előtt) mustrákról, intézkedett a katonák felszereléséről, fegyverrel, lóval és egyenruhával való ellátásukról. A hetedik fejezetben határozták meg a hadi törvénykezés fórumait és szolgálati útját, az idekapcsolódó *Edictum Universale* 12 titulusa (címe) pedig a főbb katonai büntettek büntetését, a katonák he-

Detronizáció - trónfosztás

1706-ban az erdélyiek huszti országgyűlése - a magyarországi ónodi trónfosztást megelőzően - már kimondta a Habsburg-ház trón nélküliségét, azaz a fejedelemséghez való jogát nem ismerte el Erdélyben. 1707-ben az ónodi *conventus generális* a Habsburgokat a magyar koronához való joguktól megfosztotta, az 1687 előtti állapotokat, a választásos királyságot állította vissza. Rákócziék meghívásos („pályáztatási”) alapon szerették volna betölteni az üres magyar trónt. Királyjelöltjük volt a bajor választófejedelem Miksa Emánuel, Frigyes Vilmos porosz királyfi, de ötlet szintjén felmerült I. (Nagy) Péter orosz cár neve is.

lyes magatartását, az őrszolgálat szabályait, a fegyverek karbantartási útmutatóit foglalta össze. (A *Regulamentum Universale* nagy jelentőségű rendelkezései a gyakorlatban alig-alig érvényesültek.)

1707 pünkösd hétfőjén, június 13-án az istentisztelet után az ónodi gyűlés folytatta a munkáját. Ekkor öntötték végleges formába a már Szécsényben is felmerült trónfosztás és *interregnum* gondolatát. 1705-ben a konföderáció még hajlandó lett volna I. József király örökös méltóságát elismerni, de az ország örökös birtokba szár-

maztatását (lásd Csehország példáját!) kategorikusan elutasította. Most 1707-ben, már kizárólag az *abrenunciáció* (a király lemondatása) és a *detronizáció* kinyilvánításához ragaszkodott. Ahogyan arra már utaltunk, a rozsnyói szenátusi ülésen született meg az elhatározás erről a nagyon fontos közjogi „forradalomról”, de az utolsó szót, a végső és visszavonhatatlan szándékot a konföderáció *conventus generálisának* kellett kimondania. Ezúttal is Bercsényi játszotta a főszerepet. „*Eb urafakó [kutya], maji napságtul fogyást Joseph nem királyunk, inkább egy óra alatt elveszünk, semmint örökös jobbságyságot viselyünk, az ország pedig mondassák interregnumnak mind addig, meglen más országgyűlés alatt királyt nem választunk.*”

Magyarország függetlennek és szabadnak deklarálta magát, de ez a függetlenség az Ausztriai-háztól, a Habsburgoktól való függetlenedésre vonatkozott, nem az állami szuverenitásra. Magyarország jogi értelemben független ország volt eddig is, a *detronizáció* kinyilvánítása után sem változott meg jogi státusza. I. Lipót és I. József királyok idején Magyarország független, de nem volt szabad ország. Törvényeit sorozatosan megsértették a Habsburg-házból kikerülő magyar királyok, ezért az ország a törvényesség és az ősi alkotmány visszaállításáért fogott fegyvert uralkodójára.

Üres lett a magyar trón 1707-ben, de hogyan tovább? Kik lesznek a Regina Hungáriáé kérői? (Bercsényi szavai 1705-ből.) Vagyis, kik lesznek azok a magyar királyjelöltek, akikből a magyar nemzet majd kiválasztja a maga uralkodóját? Sürgősen túl kellett volna lépni az *interregnum* időszakra, mert egy uralkodó nélküli országgal, egy Európa által el nem ismert országgal senki nem köthetett nemzetközi szerződéseket, senki nem számolhatott vele az európai háborúkat lezáró békéknél. Életfontosságúvá vált egy azonnali diplomáciai offenzíva, hogy a fenti kérdésekre a szabadságharc céljaival harmonizáló, pozitív feleletek megszülessenek.

Az ónodi országos gyűlés törvénycikkeinek első lapja

Rákóczi mint lengyel király?

A lengyelországi események 1707-re olyan irányt vettek, hogy az ott harcoló felek bármelyikével, akár XII. Károly svéd királlyal, akár I. Péter orosz cárral is elképzelhetőnek látszott az együttműködés, s bármelyik variáns a szabadságharc ügyének a szerencsés befejezésével kecsegtetett.

A nagy északi háború (1700-1721) újabb szakaszába lépett 1706-ban akkor, amikor XII. Károly a Német-római Császárság területén át Szászországba vezette csapatait és békére kényszerítette II. (Erős) Ágost lengyel királyt, szász választófejedelmet. Európa nyugati fele a lengyel válság megszűnését olvasta ki a 1706-os alt-ranstadti békéből, úgy értékelte, hogy a nagy északi háború a Rzeczpospolita kiválásával szimplán északi háborúra redukálódott. A koalíciók kötésének ideje elmúlt északon, a konfliktus csak a két háborúzó országra, Svédországra, Oroszországra szűkölt. Miközben az európai hatalmak érdekeltek voltak a vesztfáliai békerendszer megőrzésében, legalább ugyanilyen fontosságú volt számukra a svéd fegyverek eltávolítása Szászországból, a császárság területéről. Vagyis, Svédországot arra ösztönözték, hogy az Oroszország elleni háborút folytassa.

I. József császár nemzetközileg érvényesnek fogadta el az alt-ranstadti békét, azaz legitimnek ismerte el az uralkodóváltást a Rzeczpospolita élén. A császár és a Német-római Császárság I. Szaniszlót (Stanisław Leszczyński) mint törvényesen hatalomra került lengyel királyt-litván nagyfejedelmet befogadta az európai uralkodók családjába. A császárral szolidáris Anglia és Hollandia sem késlekedett I. Szaniszló hivatalos elismerésével. Ezek

XII. Károly svéd király lovas képe. Rézmetset

után Brandenburg-Poroszország már kockázatmentesen csatlakozhatott az új királyt elismerők táborába. Franciaország és az Oszmán Birodalom sem maradt ki az új lengyel király hatalmát nemzetközileg hitelesítők sorából.

I. Péter cár és a Szaniszló-ellenes sandomierzi konföderáció nem nyugodott bele a vereségbe. A konföderátusok és a cár

Rzeczpospolita - res publica, azaz köztársaság

1569-től 1795-ig létező állam, tulajdonképpen Lengyelország és Litvánia reáluniója következtében született Nemesi Köztársaság. Államformája monarchia, de kormányzása, irányítása közösen történt, a király és a sejm együttesen hajtották végre a törvényeket. Azt szokás mondani: ebben az országban a törvény uralkodott, mindenki - a király is - a törvény hatálya alá tartozott.

I. Romanov (Nagy) Péter orosz cár (1672-1725)

Minden oroszok cárja tízévesen került a cári trónra. Ténylegesen mostohanővére, Szofja gyakorolta a hatalmat 1689-ig. Az újdonságokra nyitott fiatal ember „játék ezredeinek” (Szemjonovói, Preobrazsenszkojei ezredek) mintájára 1695-re félelmetes hadsereget épített ki.

Oroszország politikai befolyásának növekedését igazolja, hogy már 1697-ben I. Lipót császár és I. Péter cár eredményesen beavatkoztak a lengyel királyválasztásba. 1700-1721 között, az északi háború folyamán Oroszország megtörte a svédek balti-tengeri uralmát. Az ország életét gyökeresen átalakította. Reformok

sokaságával új fejlődési pályára állította perifériális országát. Állami manufaktúrák sorát alapították meg a bányászat, kohászat, textiliparterületén, „nyugatról” behívott szakemberek irányították a gazdasági (Tula) és politikai (Szentpétervár) centrumok építését. Modernizálta az államirányítást, a több mint negyven *prikáz* (központi hivatalok) helyett nyolc kollégiumba („minisztériumok”) koncentráta a végrehajtást. Az egyház és az állam viszonyát szabályozta, megszüntette az egyház művelődési monopóliumát. Állami megrendelésre az állami iskolák és szakiskolák (mérnökiskolák, tengerészeti akadémia) képezték a gazdaság, a hadsereg, a flotta számára a szakembereket. Kortársai nem szerették, rettegtek tőle. Ennek az oka abban keresendő, hogy Péter cár nem ismert lehetetlent. Minden alattvalójától - éppúgy, mint saját magától - emberfeletti teljesítményt várt el. Fiai meghaltak, ezért utódjául feleségét koronáztatta meg Moszkvában, 1724-ben. Még ebben az évben késő ősszel a Ladoga-tavi munkálatokat látogatta meg, ahol erősen meghűlt. Valószínűleg tüdőgyulladás okozta halálát 1725. január 28-án.

I. Péter orosz cár arcképe

szár és I. Péter cár eredményesen beavatkoztak a lengyel királyválasztásba. 1700-1721 között, az északi háború folyamán Oroszország megtörte a svédek balti-tengeri uralmát. Az ország életét gyökeresen átalakította. Reformok

továbbra sem tekintette I. Szaniszlót a Rzeczpospolita törvényes uralkodójának. De hogyan lehetett (volna) semlegesíteni Európa állásfoglalását?

I. Péter cár közvetlenül I. Józsefcsászárhoz fordult. Levelében emlékeztette I. Józsefet arra, hogy 1697-ben II. (Erős) Ágostot még I. Lipót császárral, I. Józsefapjával közösen juttatták a lengyel trónra. S lám, a hálátlan Ágost mindenkivel szemben vállalt kötelezettségének hátat fordított, titokban lepaktált XII. Károlylyal. A „*becsületét feledő*” szász herceg „*istentelen*”, „*legbarbárabb szokású*” lépését azzal tetézte - folytatva haragosan a cár -, hogy a család békegarantálására magát, I. Józsefcsászárt kérte fel. „*Barátilag és testvéreleg (fivéreleg)*” kéri a cár a „*Római birodalom*” fejét, hogy alattvalóját a „*Szászországi kurfürst-öt*” vonja felelősségre. A császár szerezzen érvényt az igazságnak, I. József császár ítéltesse el II. Ágostot a „*Római birodalom más magasrangú tagjaiból és hivatalnokaiból álló bírósággal*” a nemzetközi jog megsértéséért, az esküszegésért.

I. Péter cártól a fentivel szinte azonos tartalmú és hangvételű levelet kapott I. Frigyes porosz, IV. Frigyes (Friderik) dán király is. Az oroszok nemzetközi riadóláncába Róma is beleillett. XI. Kelemen pápától azt kérte I. Péter, minden oroszok cárja, hogy a Szent Atya ne ismerje el törvényes uralkodónak Szaniszlót, mert őt a protestáns svéd király „*erőszakkal s nem a Lengyel királyság törvényei alapján*” emelte trónra.

Miután I. Péter cár elutasítást kapott szerte Európában, manőverezési terét a lengyel korona „piacra dobásával” próbálta bővíteni. Az ellenkirály-választás alkotmányos kereteit az új primásérsek és a konföderáció marsallja azzal teremtettk meg, hogy 1707. május 23-án Lublinban általános gyűlést (*conventus generális*) hirdettek meg a szabad királyválasztás napirendi ponttal. De ki legyen a király? (Ugyanaz a kérdés, mint Magyarországon Ónod után!)

A lengyelek körében népszerű Sobieski fiúk valamelyike (Jakub, Konstanty, Aleksander)? Érdemi tárgyalásokra csak Jakub

Sobieskivel került sor, de a legidősebb Sobieski fiú kitért a felkérés elől. A lengyelek tudomásul vették azt is, hogy I. Péter cár merészen Savoyai Jenő hercegnél jelentkezett a maga és a lengyelek nevében a korona ajánlatával. De a kiszemelt királyjelöltek között volt Rákóczi is. Egy erdélyi születésű, a moldvai vajda szolgálatából cári szolgálatba átlépett udvari tanácsos, Dávid Corbea jelentkezett Rákóczinál a királyságba invitáló felkéréssel. Corbea közvetlenül az ónodi országos gyűlés megnyitása előtt (1707. május 15-20.) tárgyalt a vezér-fejedelemmel Szerencsen. Corbea bizalmasan arról informálta Rákóczit, hogy a cár a sandomierzi konföderáltak vezetőivel közös elhatározásra jutott. A közeljövőben a lengyel-litván nemesség alapvető szabadságjogával élve, szabad királyválasztásra gyülekezik Lublinba, Rákóczi fejedelem királyjelöltsége mind a Rzeczpospolitának, mind cár öfelségének megtiszteltetés lenne, „...*hajlandó-e ezt a váratlanul adódó szerencsét megragadni?*”

Rákóczi ekkor még elhárította a megtisztelő felkérést, ám 1707 júliusában megváltoztatta álláspontját. Mi a magyarázata ennek a pálfordulásnak? A sandomierzi konföderáció lublini országos gyűlése 1707. július 11-én hivatalosította a Lengyel-Litván Nemesi Köztársaságban az *interregnumot*, és a koronás főtől szabad országba a konföderáltak képviselői is, „*Volnizki Mihál névű Lengyelországi Republica emberével*” II. Rákóczi Ferencet a királyságba invitálták. A Sieniawski házaspár bátorító szavai is eljutottak Magyarországra. De hivatkozunk a leglényegesebb mozzanatra, a magyarországi válság kezelésére! Rákóczit idézve: „*elhatároztuk tehát magunkat, hogy bizonyos szövetségben kikötött pontok és alább kijelölendő feltételek alatt a mindenható Isten véghetetlen Gondviselése szerint nekünk felajánlott Lengyelország koronáját elfogadjuk.*” Először a II. Rákóczi Ferenc kikötéseit vegyük számba!

1. „*Muszka-, Magyar-, Erdély- és Lengyelország*”-véd- és dacsövetségét nemcsak

az uralkodók, hanem az országaik is sértetlennek tartsák, s azt, „*sem a jelen, sem jövőben keletkező háború szerencsétlenségei között nem szabad feloldani...*”

2. „...*cár ő Felsége...*[Rákóczi Ferencet támogatja] *mint megválasztandó lengyel királyt egész erejével, fegyverrel, pénzzel és más hadi költségekkel, úgy saját mint lengyel hadsereggel mindaddig, míg a béke és a békés kormányzat végképen helyre nem lesz állítva*”, a királyságában, méltóságában megtartja.

3. A királyi méltóság tiszteletben tartásának velejárója, hogy cár öfelsége minden ügyet a királlyal közösen megvitat, döntés csak egyetértésben születethet, távollétében a lengyelországi „*egész muszka ármádia*” közvetlenül a király parancsnoksága alá tartozik.

I. József félváltja

A krakkói királyi vár,
a Wawell

A Magyarország és „Erdélyország” jövőjének, biztonságának garanciáit taglaló Rákóczi-elvárások közül a „katonai segedelem” dolga volt a központi kérdés. Úgy vélekedett a fejedelem, hogy Lengyelországba való távozása Magyarországon akkor nem váltana ki elkedvetlenedést, ha azonnal megtapasztalhatná az ország a beígért katonai segítséget. A Magyarországra irányított orosz segélyhad „legalább 20 ezer emberből álljon” - kötötte ki Rákóczi -, mert ennyi elegendő lesz az ország védelmére.

Az orosz csapatok magyarországi jelenléte nem minősül háborús beavatkozásnak, diplomáciailag sem kifogásolható - vélekedett Rákóczi. Egyrészt azért, mert a közvetítő szerepre ajánlkozott cárral korábbi szándékát ilyen formában nyomatékosíthatja, másrészt azért sem, mert a cár

a segélyhadat Lengyelország választott királyának, s nem Rákóczi *dux*-ának adja.

Amennyiben a svéd király mégis megtámadná Lengyelországot, akkor „*czár őfelsége Silesia és Magyarország véghatáraitra, nagyobb számú sereget küldjön*” - fejtegette Rákóczi -, ami többszörös előnnyel járna. Azon kívül, hogy az ellenség háttérét veszélyeztetné és a császár, illetve a svéd király küszöbön álló szövetségét meghiúsítaná, a Magyarország feletti „örökösödést” stabilizálná. Mint „*Magyarország felszabaddításának a protectora*” a cár demonstrálna „*a bajor fejedelem felé*” a Magyarország melletti eltökéltségét, „*reményeket keltvén fel*” benne a magyar trón iránt. Mivel Magyarországon is, Lengyelországban is *interregnum* van, Magyarországon sem kerülhető meg a királyválasztás. A „bavarus” (Miksa Emánuel bajor választófejedelem)

magyar trónra való megválasztása nyomán „az osztrák érezvén gyengeségét”, a két háború miatt „Magyarországot kénytelen lenne átengedni”.

I. Péter cár és II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem politikai kombinációja azt is feltételezte, hogy a formálódó szövetség előbb-utóbb maga után vonja a francia, bajor színrelépést a svéd-orosz konfliktus lecsendesítésére. A vázolt gondolatmenet összegzéseként kimondhatjuk, hogy a Rákóczinak felkínált és elfogadott lengyel korona nemcsak a megosztott Lengyelország számára, hanem Magyarországnak is kínált egyfajta perspektívát, miközben Oroszország is szövetségeseket nyert volna háborújához, vagy éppen a béke megszerzéséhez.

Az 1707. szeptember 4/15-én Varsóban aláírt szerződés Rákóczi számára kockázatmentesnek látszott, hiszen nemzetközi pozícióját akár a háború, akár a béke vonatkozásában javította. A fejedelem és bizalmas tanácsadói számot vetettek azzal is, hogy az orosz cárral megkötött paktum a nyugatiak ellenszenvét kiváltja, a francia és a svéd diplomáciai vonal működése megszakadhat. Ám erre is kínálkozott megoldás! Magyarazatképpen idézzük fel! Ki szerződött kivel Varsóban? Oroszország esetében a cár személye egyenlő az országgal, az állammal, a cár nevében kötött szerződések államszerződéseknek minősültek. Rákóczi meghatalmazottjai a magyarországi konföderáltak vezérének (*dux*) és az erdélyi fejedelem (*princeps*) megbízásából tárgyaltak, ám az országok felhatalmazását nem bírták! Sem a magyarországi konföderáltak általános gyűlése, sem az erdélyi országgyűlés ilyen megbízólevelet nem adott ki. Nem véletlen, hogy a betegsége miatt a küldöttségtől elmaradt Bercsényi a cárral folytatandó végső tárgyalások előtt (1707. augusztus 24-én), még a szerződés aláírása előtt, Rádayékat ezekkel a szavakkal figyelmeztette: „... az czár ...az kettős credentiát [megbízást] nem veszi jó néven, kivált tudatlanul, mert

I. Szaniszló lengyel király képmása. Olajfestmény

most még - az országokkal tractalván, edgynek tartya az Fejedelmet, kiben szükségesnek látom praecautiokkal [óvatossággal] élni kegyelmeteknek.”

Az idézetből félreérthetetlenül következik, hogy Rákóczi, Bercsényi, Ráday a varsói megállapodást csak személyek (uralkodók) közötti, és nem az országok közötti szövetségnek minősítette. Éspe-dig azért, hogy a svédek-nél is, a franciák-nál is a varsói egyezmény ideiglenességére lehessen hivatkozni. Ezzel a logikával a szerződésben kikötött 3-4 hónapos moratórium után is - ha szükség mutatkozik rá - a fejedelem kötelezettségvállalása módosítható.

Minden diplomáciai okoskodás és manőverezés dugába dőlt, mert a svédek szász-országi bázisaikat elhagyva Lengyelországra támadtak, 1707 októberében már a Visztulánál táboroztak. Az orosz-svéd háború kiújult, svéd sikerekkel folytatódott. XII. Károly és Szaniszló királyok csapatainak Kis-Lengyelországhoz való közeledése a sandomierzi konföderáció bomlását idézte elő. A Rákóczi lengyel királyságával kapcsolatos tervek tiszavirág-életűnek bizonyultak.

A döntő év (1708)

A veszedelmes kül- és belpolitikai szituáció I. József magyar királyt az országgyűlés összehívására sarkallta. 1687 után - 21 év elteltével (!) - 1708-ban, a Rákóczi-szabadságharc 6. évében, a *detronizáció* kimondása és az *interregnum* kihirdetése után látta elérkezettnek az időt a magyar király arra, hogy tárgyaljon országának ügyes-bajos dolgairól. Természetesen az országgyűlési meghívók megérkeztek Rákóczihoz és a Rákóczi-párti főrendekhez is.

Az 1708. február 29-én Pozsonyban megnyílt országgyűlésen a konföderáció egyetlen tagja sem jelent meg. Rákóczi azonnal kétségbe vonta az országgyűlés diéta jellegét. Rámutatott arra, hogy néhány császárpárti főúr Magyarországgal azonosítja magát. Megértően haragudott az „*alsó-magyarországi*” (Rákóczi értelmezésében: dunántúli) és a „*Vág-vidéki tizenegy vármegye*” főuraira, akik közül sokan Ausztriából vagy Stájerországból választottak maguknak feleséget s ezért „*szívükben Ausztriához húztak*”. A „*színes*” (kétszínű) nádort, Esterházy Pált viszont nem kímélte. „... mert ha ez a főúr már a háború kezdetén... méltósága szerint betöltötte volna a közvetítő szerepét a császárhoz ragaszkodó főurakkal egyetértésben - akkor, a magyarországi háború szerencsésen ért volna véget” -

állította Rákóczi az emigrációban írt memoárjában.

Ha az 1687. évi pozsonyi országgyűlés sikerét Esterházy Pál nádor érdemének tekintjük, addig az 1708. évit a nádor vereségének kell mondanunk. Nádori szerepére alkalmatlannak bizonyult, se a király, se az országgyűlés nem támaszkodhatott rá. Igaz, hogy a király akarata (a háború folytatása) és a jelen lévő rendek szándéka (a rendi sérelmek orvoslása) köszönő viszonyban sem álltak egymással, a nádor tehetetlenül vergődött a politikai pólusok között. I. József király a hosszadalmas és értelmetlen vitáktól menekülve az ülésszakot gyorsan berekesztette, a fegyvereké lett ismét a főszerep.

Eközben Rákóczi az ónodi országos gyűlésen megszavazott adó kivetéséről és behajtásáról értekezett szenátoraival Kassán, Egerben. Ettől függött a küszöbön álló hadjárat sikere. A konföderáció egyetlen, minimális készpénzbevétele a francia segély volt. A segélyeket két útvonalon juttatták el Rákóczihoz. Az egyik útvonalon Danzigon (Gdanskon) keresztül Bonnac márki folyósította, s Rákóczi megbízásából Kray Jakab kezelte ezeket az összegeket. A másik útvonalon 1706 márciusától XIV. Lajos konstantinápolyi francia követségén keresztül érkezett Pápai János megbízotthoz. A franciák anyagi támogatása egészen 1708 augusztusáig tartott, amikor is XIV. Lajos beszüntette a további segélyezést. Danzigban 1703 novemberétől 1708 augusztusáig 2 245 694,20 livre (748 564 tallér 58 poltura), Konstantinápolyban 1706 márciusától 1708 júliusáig 546 056,16 livre (=182 018 tallér 60 poltura) lett kifizetve. A háborús költségek töredékei képező segély mégis nagy **jelentőségű** volt. Kray Jakab pénzügyi

I. József sisakja

biztos tételes számadásából ismerjük, hogy a kiadások java részét külföldi hadfelszerelés vásárlására (1703-1711 között 10 000 puská, pisztoly Danzigból, 8000 Hollandiából érkezett az országba) és a diplomáciai költségekre fordították.

Az égető pénzhányon kölcsönökkel is próbált enyhíteni Rákóczi. Mindössze néhány nagybirtokostól, várostól vagy éppen egyházi intézményektől tudott kisebb-nagyobb összeget kicsikarni. A kölcsönzők sorában Esterházy Antal, Károlyi Sándor, Vay Ádám generálisok, a nyitrai káptalan (7000 forint), a kassai Orsolya-rendi apácák (6000 forint), Debrecen (66 000 forint 1709-1710-ben) szerepelnek. A visszafizetés részben pénzben, részben kompenzációval (például sókiutalással, zálogbirtokkal stb.) történt. A legnagyobb háborús kölcsönöket maga Rákóczi biztosította, igaz hogy ő sem készpénzben, hanem terményben. 1707-ben 28 000 forint ára gabonával, 1708-ban 1000 hordó tokaji borral járult a közkiadásokhoz. Széleskörűen alkalmazták az állami bevételeknek (regáléknak) és a fiskális birtokok jövedelmeinek időszakos lekötését is kölcsönök fejében.

Ezek a pénzügyi manőverek a pénzrendszer összeomlását csupán késleltették. Bercsényi már 1708 januárjában fémértékben akart túladni rézpénzén, április 23-án pedig közölte Rákóczival: „...a pénzverés, Fölséges Uram, igenis abban marad, mert annak nincs haszna.” Egy feljegyzés szerint, az érsekújvári piacon a katonák úgy szórták az értéktelen libertásokat, mint a pelyvát. Az árusok inkább bezárták a boltjaikat, a falusiak elmaradoztak a piacokról, nehogy áruikat, terményeiket az értékét veszített libertásokért kelljen eladniuk. 1707-1708 folyamán az ország több településén, a bányákban, a műhelyekben, a pénzverdékben dolgozók lázadtak fel a rézpénz miatt. Fizetésüket ezüstpénzben követelték, semmilyen rézpénzt nem voltak hajlandók elfogadni.

II. Rákóczi Ferenc követei
XIV. Lajos francia királynál.
Rézmetszet

A belső bajokat külsők tetézték. Kiderült, hogy a Magyar Királyságért nemigen kapkodnak az európai „kérők”. Miksa Emánuel bajor választó magyar királyjelöltje végleg meghíusult a július 11-i oudenarde-i (Flandria) francia vereség után. Országát elveszítette, Bajorországot elhagyva Brüsszelben talált menedéket. XII. Károly és I. Szaniszló Lengyelországban kibontakoztatott támadása pedig I. Péter és Rákóczi varsói szerződését hatástalanította. 1708. július 12-13-án éjjel XII. Károly meglepetésszerű támadással súlyos vereséget mért Golovcsinónál a cári seregekre - bár legyőznie azt nem sikerült. A meggondolatlan svéd-lengyel előrenyomulás folytatódott Ukrajna belseje felé. Az egyetlen remény, amibe még bele lehetett kapaszkodni, Brandenburg-Poroszország felől sejlett.

Az 1701-ben I. (Hohenzollern) Frigyes néven csak Poroszországban királlyá koronázott brandenburgi választófejedelem fia, Frigyes Vilmos trónörökös érdeklődését felkeltette a magyar korona. Nyilván ezzel van összefüggésben Rákóczi 1708. július 18-i Szilézia és Morvaország lakosságához intézett felhívása is. Ebben a cseh korona tartományait a Habsburgoktól való elszakadásra, a magyar konföderációval való szövetkezésre szólította fel. Ettől a gondlattól XIV. Lajos sem idegenkedett és a berlini udvarnak évi 50 000-60 000 tallért kí-

Ocskay László lefejezése.
Rézmetszet

nált fel abban az esetben, ha Brandenburg visszaparancsolja katonaságát a spanyol örökösödési háborúból, beszünteti a Habsburgok katonai támogatását. Távlatosan a porosz királyfi magyar trónra segítségét is vállalta.

Rákóczi úgy tervezte, hogy benyomul Sziléziába a nyár folyamán, sikereivel a katonai és a diplomáciai kezdeményezést újra magához ragadja. Haditervét alvezérei hiúsították meg. Az érsekújvári haditanácsban a *dux-princeps* kezdeményezését leszavazták, és arra kényszerítették, hogy a Vág völgyébe vonuljon. Ebben a térségben két jelentős erő összpontosult. Botyán serege a Csallóközben táborozott, Ocskay serege a Vág völgyében, a morva határszéleken portyázott. A körülrzárt Trencsén és az ostromlott Lipótvár császári katonasága szinte végnapjait élte, a védőseregek már minden tartalékukat felélték. Trencsén elfoglalása könnyebbnek látszott, ezért Rákócziék a seregtesteket oda koncentrálták.

Rákóczi azt várta, hogy a kimerült várórség ellenállás nélkül feladja a várat, ám Siegbert Heister a magyarországi császári csapatok főparancsnoka, Pálffy János horvát bán alvezérével együtt nyílt csatára akarta kényszeríteni Rákóczit. Heister felderítése rosszul működött, így legnagyobb

meglepetésére augusztus 3-án hajnalban Rákóczi serege mögött találta magát. Teljes zavar és káosz támadt Rákóczi táborában. Ahelyett, hogy a fővezér Rákóczi és alvezérei, Bercsényi Miklós és Pekry Lőrinc megakadályozták volna, hogy a mindössze 8 lovasezredet (vértés, dragonyos, huszár), csupán 5200 főt irányító Heister a Vág folyó lapos árterületére kiérjen, értelmetlen és bonyolult hadrenddel a hegy lejtőjén sorakoztatták fel ezredeiket a csata megvívására. Pedig a Rákóczi-hadsereg háromszoros létszámfölényben várta az összecsapást. A 14 000-15 000 főből álló sereg mintegy fele-fele arányban gyalogos és lovas volt, 10 tábori ágyú és 4 mozsár erősítette még Rákóczi *dux* és Bercsényi főgenerális hadát. Rákóczi csapatai frissek és kipihentek voltak, a csata előtti este már a szokásos táborrend szerint tértek nyugovóra. Ugyanakkor Heister, Pálffy lovassága napok óta erőltetett menetben érte el a Vág folyót, a csata előtti éjszakát végig nyeregben töltötte, tehát kimerülten bozcsátkozott harcra. Mindezek ellenére a császáriak meglepő győzelmet, sőt könnyű győzelmet arattak.

A csata döntő momentuma az volt, hogy a jobbszárnyat képező Pekry-lovasság nem tudta feltartóztatni Pálffy támadását, így a császári lovasság a centrumban harcoló hajdú és francia gyalogságot oldalról támadta meg. A déli órákban a harc már egyoldalúvá vált, a konföderáció serege pánikszerűen menekült. Rákóczi személyesen igyekezett feltartóztatni a fejevesztett tömeget, Pandúr nevű lován előrevágtatott. Kitűnő lova az egyik árok átugratásakor felbukott, nyakát szegte. Rákóczi lezuhant lováról, eszméletét veszítette. A vezér-fejedelem környezetében lévő nemes ifjaknak sikerült kimenteni Rákóczit a zűrzavarból, ám a balesete halálhírként terjedt tova. Nem voltak parancsnokok, akik parancsokat osztogattak volna, de nem voltak századok, ezredek, amelyek engedelmeskedtek volna már a parancsoknak. Teljes felbomlás - teljes vereség!

Beniczky Gáspár, a fejedelem titkára szomorúari jegyezte meg: „*kiki valamerre mehetett, szaladott, a szaladásban sokat kbz-
zülek elejtén az ellenség.*”

A súlyos katonai vereség talán korrigálható egy újabb diplomáciai manőverrel? Bő két héttel a trencsényi vereség után, Rákóczi már augusztus 20-án Egerben fogadta az idős, tapasztalt Jemeljan Ukraincev cári diplomatát. I. Péter cár újabb javaslattal fordult a szövetséges társhoz. Az európai helyzet gyökeresen megváltozott 1707-hez képest és ezek a változások a magyarországi ügyet kedvezőtlenebb szituációba juttatták - választa bevezetőjében az orosz követ. I. József császár és XIV. Lajos francia király már belefáradt a háborúskodásba, a békekötésen törik a fejüket. A spanyol és az itáliai frontokon felszabadult katonai erők átáramoltatása Magyarország felé már megkezdődött. Sőt több ezer dán zsoldost már a császári haderőbe tagoltak Magyarországon. A protestánsok vallásszabadsága miatt kirobbant konfliktus XII. Károly svéd király és I. József császár között megoldódott, következőképpen, II. (Erős) Ágost szász választófejedelem, az egykori lengyel király - minden kockázat nélkül - akár segélycsapatokat is adhat a császárnak. Ebben a veszélyeket érlelő nemzetközi helyzetben a legcélravezetőbb megoldás az lenne - szólt az ajánlat -, ha Rákóczi fejedelem kibékülne I. József császárral. Ebben a kibékítésben szívesen közreműködne a cár öfelsege.

A háború folytatására elszánt fejedelem I. Péter cár közbenjárását mégis elfogadta, nem zárkózott el a békétárgyalások megindításától sem, türelmetlenül várta a császári udvar reagálását Oroszország kezdeményezésére. Bécsben komolyan foglalkoztak a magyarországi háború gyors és előnyös lezárásának kérdésével, de az Erdélyi Fejedelemség Rákóczi kezébe való átengedésről változatlanul hallani sem akartak. Felmerült ismételt az a terv, hogy Erdélyt valamilyen birodalmi hercegséggel -

lévén Rákóczi a Német-római Császárság birodalmi hercege - kellene kompenzálni. Ezzel az ötlettel az orosz bécsi követ, Johann Christoph Urbich is egyetértett. Amikor „*a magyar konföderáltak duxának*” a fülébe jutott ez a bécsi ötlet, hargagosan kifakadt a bécsi orosz követre: „*az bécsi udvarnak inkább kívánja intenciót secundálni [szándékát támogatni]*”, ahelyett hogy urának, I. Péter cárnak érdekeit képviselné.

Az 1708. év hátralévő része sikert, kudarcot egyaránt hozott. Augusztus 25-én labanc kézre jutott Nyitra vára, 28-án Ocskay László brigadéros ezredével együtt átállt a császárhoz. Nyitra vármegye császárpárti lett. Esterházy Antal ugyan a Dunántúlon még sikerrel harcolt a dánokkal megerősített császáriak ellen, Béri Balogh Ádám pedig szeptember 2-án Kölesdnél (Tolnában) aratott szép győzelmet. Heister tábornok is megszágyenülten vonult el Érsekújvár alól, de balsikerét a bányavárosok elleni hadjáratával feledtette. Támadása valószínűs menekültáradatot zúdított Felső-Magyarországra (Gömörre, Abaújra, Sárosra). Keletről az otthonaikból kiűzött vagy otthonaikat elhagyó erdélyi kurucok igyekeztek Rákóczi egyre szűkülő országába. Mindenütt a félelem, a fáradtság, a fásultság uralkodott. Rákóczi ilyen közhangulatban hívta össze Sárospatakra a konföderáció utolsó, III. országos gyűlését.

Béri Balogh Ádám (körülbelül 1665-1711)

A család a 16. század végétől használta nemesi előnévként a Bérít. Birtokaik Vas és Sopron vármegyében feküdtek. 1695-ben Sopron, 1700-tól Vas vármegye egyik járásának főszolgabírójaként ismert. 1704-ben csatlakozott Rákóczihoz. Híres portyázó, kétszer is „ellátogatott” a Bécs környéki településekre. Győrvárnál (1706) és Kölesdnél (1708) fényes győzelmeket aratott a császáriak felett. 1708-ban Rákóczi brigadérossá nevezte ki, az erről szóló pátenst csak 1709-ben vehette át. 1710 októberében a császáriak Szekszárd környékén elfogták, s mint hazaárulót elítélték. 1711. február 6-án kivégezték.

A konföderáció felbomlása

Sárospatakon 1708. november 28-án kezdte meg munkáját az országos gyűlés. A legfontosabb kérdés - magától értetődően - most is a „háború vagy béke?” kérdése volt. Mivel a békességnek alapfeltételei az elmúlt évek során semmit sem változtak (Erdély önállósága, a szabad királyválasztás jogának visszaállítása, az idegen hadak kivonása Magyarországról), eleve a további harc folytatásának a személyi és anyagi feltételeiről vitáztak a küldöttek. A pataki vár palotatermében tartott gyűlésen mindenki elégedetlenkedett, mindenki a katonaság fenntartási költségeit kifogásolta. Egyesek a szegénységükre hivatkoztak, mások a kíméletlen rekvirálásokat em-

legették, megint mások a menekült nemesség élelmezését tették szóvá. Rákóczi nagy beszédében rámutatott arra, hogy az ellenség azért ajánlott fel megalázó fegyverszünetet s nem békétárgyalásokat, mert már megneszelte a széthúzást, a konföderáció gyengülését. Becsületes és tisztességes békét csak akkor köthet a konföderáció, ha mindnyájan egy erővel, egy akarattal a harctérre vonulnak. Ez az egyetlen módja annak, hogy a hatalmat bitorló I. Józsefet megegyezésre bírják. Rákóczi beszédének leírhatatlan hatása volt. Idézzük Beniczky Gáspár titkár december 4-i bejegyzésének egy részletét! „...felkiáltván az egész státusok, kiki életit letenni édes haza szabadsága

A sárospataki vár
belső udvara

mellett, és vérét kiontani resolválta, melly resolútióra a Szent és Seregeknek Ura, Istene segéllyen minnyájokat, és kívánt végét engedje" .

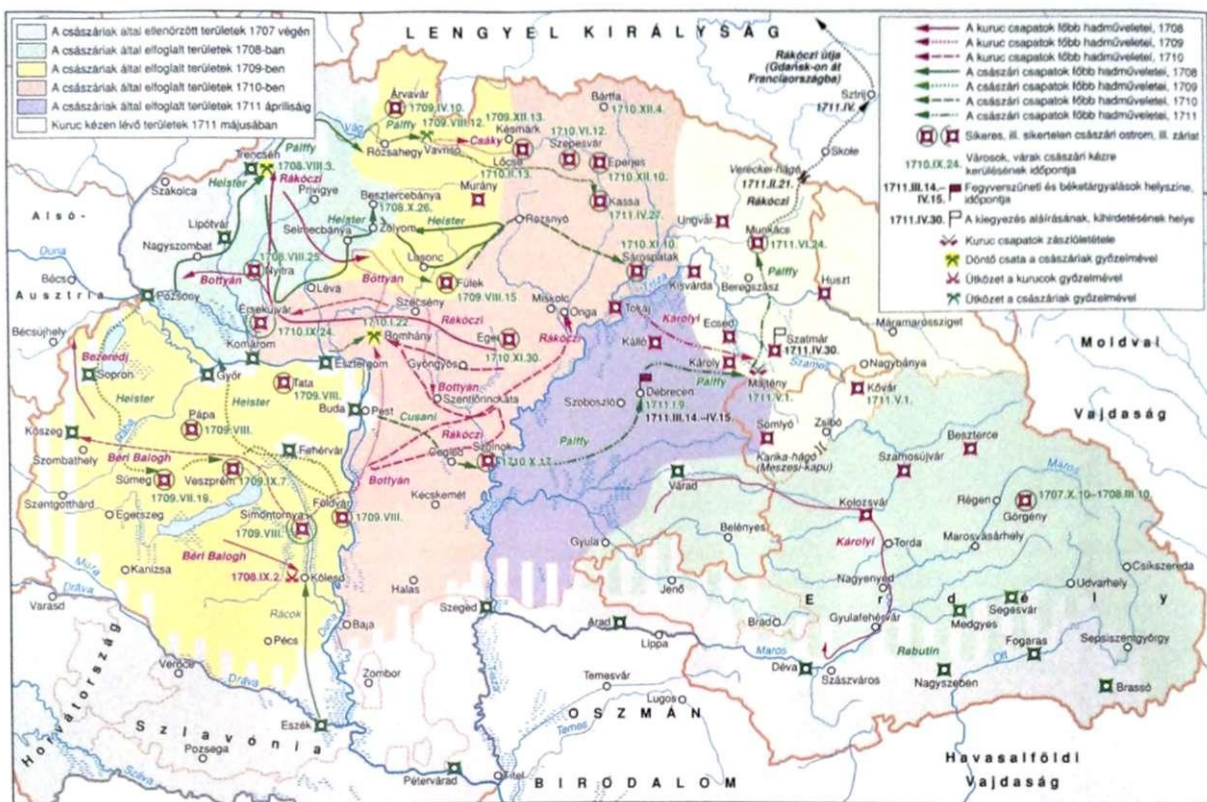
Rákóczi erkölcsi tekintélye megint csak elegendőnek bizonyult a háború továbbviteléhez, a katonáskodó rend cserébe megkapta a hajdúszabadság ígérését. Egy olyan ígéretet, amely szerint a jobbágy státusú katonák kiszabadulnak a földesúri függés alól a háború győztes befejezése után. A X. törvénycikk a katonáskodó jobbágy otthon maradt családtagjait, az elesettek özvegyeit mentesítette a közterhek alól. A sárospataki *conventus* kisebb, de így is irreális mértékű adót rótt ki a hadélelmezésen felül, mint az ónodi. A vezetőik tiszteletdíjával együtt 800 000 forint és 12 000 portális hajdú kiállításáról határoztak. A végrehajtást, az adóbehajtás feletti ellenőrzést pedig magára a hadseregre bízta. Praktikusan ez úgy nézett ki, hogy a vármegye az adókirovást elkészítette, az adó beszédésével a hadsereg foglalkozott. Ez a módszer rendkívül sok visszaélésre adott alkalmat. Mindenki a saját bőrén tapasztalta a keserű valóságot: a Rákóczi-szabadságharc a kivetett adók és szolgáltatások, illetve a begyűjtési (végrehajtási) módszerek tekintetében ugyanoda jutott,

ahonnan az ország küzdelmét kiváltó királyi abszolutizmus miatt elindult. 1709-ben az adók kivétele még megtörtént, de a kirott mennyiségeket már az összezsugorodott Rákóczi-állam területéről sem tudták beszélni. (A sárospataki adókivetés egyúttal az adók beszédésének a végét is jelentette. 1710 folyamán a konföderáció tagjai, rendjei már nem is tárgyaltak az elvárt adókról, Rákóczi önkéntes felajánlásokat várt a megyéktől.) Félreértheteden jelzés ez! Az ország gazdasági teljesítőképessége a végéhez ért, a szabadságharc gazdasági

Kurucok és németek viaskodása. Olajfestmény

Tarpa hajdúváros címere. 1708

Szabadságharc, 1708-1711

agóniája elkezdődött. Az 1709 tavaszán kitört pestisjárvány miatt kezelhetetlenné vált az a probléma, amelyet egyébként az egész szabadságharc ideje alatt nem sikerült feloldani. A császári haderő minőségi fölényét létszámnöveléssel próbálták egyensúlyban tartani Rákócziék, márpedig ez óhatatlanul a gazdasági erőforrások kimerülését gyorsította fel.

A nyolcéves háborúskodás 85 000 emberi életet követelt, a pestis 1709-1710. évi áldozatainak a száma ötször nagyobb, 410 000 ember volt. Más becslések szerint Magyarország és Erdély embervesztése mintegy félmillióra rúgott 1708-1711 között. Megbénult az országban az élet. A halál elől mindenki menekült, mindenki került a tömeget, a városok, falvak kiürültek, a hadsereg bomladozott, ezredek „tűntek el”. Bercsényi az emigrációban

egyszer azt találta mondani: nem a német, hanem a pestis győzött le bennünket.

Az 1709. év katonai eseményei sem igazolták vissza a sárospataki gyűlés lelkesedését és optimizmusát. Támadó hadjáratról eleve szó sem lehetett, de Alsó-Magyarország (Érsekújvár) és a bányavárosok védelme, megőrzése kulcsfontossággal bírt. Azaz, bírt volna. 1709 nyarára Heister ellenőrzése alá vonta Alsó-Magyarország nyugati részét, csapatait Érsekújvár-Zólyom-Liptószentmiklós vonaláig tolta előre. Nyitra vármegye után Trencsén, Liptó, Bars, Zólyom vármegyék egymás után a király hűségére tértek át. Érsekújvár és Lőcse még tartotta magát, 1709 decemberében viszont Esterházy Antalnak nem volt más választása, fel kellett adnia a Dunántúlt. A Dunántúl, Erdély, a bányavárosok sorra elvesztek, ám a vezér-fejede-

lem egy pillanatra sem adta fel a küzdelmet. A végsőkéig el volt szánva az ellenálásra és a végsőkéig reménykedett a diplomácia eredményességében.

Ha Franciaország se, Lengyelország se, Poroszország se, Oroszország se adott megfelelő támogatást - talán a Portától remélhető? 1708-tól a magyarországi ügyekkel hivatalosan nem a szultáni tanács, hanem a nándorfehérvári beglerbég foglalkozott. Vagyis, egy nem is olyan régen, még 1699 előtt fontos külpolitikai kérdésnek számító magyar ügy a központból a perifériára került. Vajon miért? Úgy véljük, a törökök kurzusváltása mögött a magyarországi pozíciók teljes feladása húzódik, nem zárkozva el a látszatpolitizálástól. A szultán és a külpolitikáért felelős nagyvezír Rákóczi kezdeményezéseit „lefokozta”, Nándorfehérvárhoz utalta. Ezen a szinten kockázatmentesen lehetett tárgyalgatni, egyezkedni, ígérgetni stb. Isztambul hatáskörébe a karlócai béke, másképpen szólva, a karlócai béke megőrzése tartozott. Rákóczinak sem magyarországi *dux*, sem erdélyi *princeps* minőségében nem sikerült megingatni a törökök szilárd álláspontját. A császár és a szultán 1699. évi békéje stabil maradt.

A Porta választott. Lemondott Magyarországról és Erdélyről, őt Oroszország lát-

ványos előretörése nyugtalanította. A Lengyelországban szerzett orosz befolyást megengedhetetlennek vélte. Az ortodox Moldva és Havasalföld Oszmán Birodalomról való leválása aktuálissá vált, különösen a poltavai győzelem után. XII. Károly és I. Szaniszló királyok Poltavánál (1709. június 27.-július 8., Ukrajnában) elszenvedett vereségük után törökök földre menekültek és Benderi (Bendery) városában állapodtak meg. Rákóczi éppúgy értesítést kapott az orosz fegyverek nagyszerű diadaláról, mint egész Európa. Diplomáciáját azonnal aktivizálta, követét a Dnyeszter parti Benderibe indította. Ráday Pál azért kereste fel a török földre menekült XII. Károlyt a francia diplomatákat megelőzve, hogy a svéd királyt összebékítse a cárral és eltérítse az orosz-török háború kirobbantásának veszélyes gondolatától. Egy ilyen megbékélés ugyanis az 1707-es varsói megállapodásba újra életet lehelt volna, Magyarországot katasztrofális helyzetéből kiementette volna.

1709 novemberében még az elveszett katonai kezdeményezés is visszanyerhetőnek tűnt, Józef Potocki vajda (Szaniszló király főhetmanja) „*kétezer tényleg létező*” lovasságának magyar földön való felbuk-

Pestiskereszt az erdélyi Csatószezen

A poltavai csata. Olajfestmény

A „lőcsei fehér asszony”,
Korponay Jánosné
képmása. Olajfestmény

kanásával. A XII. Károlyhoz és Szaniszló királyhoz hűséges főhetman, akit lengyelországi bujdosása, 1701-1703 óta kiválón ismert Rákóczi, a poltavai csata után menekülő embereivel szabad átvonulásért folyamodott Rákóczihoz. Szabad átvonulásukat Rákóczi mint a cár szövetségese megtagadta, de áthidaló megoldást ajánlott Potockinak. Álljanak magyar szolgálatba, mert az mégis jobb, mint az orosz hadifogság. Munkácson le is tette a hűség esküt Potocki egysége, amely a lengyeleken kívül svédeket, franciákat, lengyel tatárokat (lipkákat) is magában foglalt. Ezzel a váratlanul adódó katonai erővel szánta el magát Rákóczi, hogy a több mint egy éve halogatott támadását végrehajtja. Zemplén megyéből indult meg az a hadjárat, amelynek az volt a célja, hogy áttörje a császáriak vonalát Nógrád vármegyében, s így felmentse a blokád alá vont Érsekújvárt. Rákóczi utolsó támadó hadjárata 1710. január 22-én a romhányi csatával ért véget.

21-én a magyar katonákat magyar, a svédeket francia, a lengyeleket latin nyelven buzdította. Rákóczi többek közt azért gondolt arra, hogy Romhány körze-

tében fog megütközni, mert a Dunántúlról kiszorított Esterházy Antal 3000 fős seregével Érsekújvárhoz közeledett. Ezt a felvonulást, illetve a Rákóczi-seregek egyesülését Vadkert és Szécsény felől igyekeztek a császáriak megakadályozni. Rákóczi serege mintegy 12 000 emberből állt, s a sereg nagy részét a lovasság alkotta. A Rákóczival szembekerült Johann Damian Sickingen császári altábornagynak mindössze másfél ezer lovasa volt, mintegy nyolcszoros hátrányban az ellenséggel szemben. Valójában egyik fél sem akart megütközni, délután 3 órakor mégis elkezdődött az összecsapás. Az óriási létszámfölényben lévő Rákóczi-, Esterházy-, Potocki-ezredek alig másfél óra alatt megfutamították Sickingen seregét, de az üldözés helyett fosztogatásba kezdtek. Rákóczit annyira lehangolta csapatainak viselkedése, hogy visszavonulót doboltatott. A támadó hadjárat a romhányi csatával végérvényesen megfeneklett. Rákóczi keserű tapasztalatait papírra vetette, tisztjei okulására közreadta: „...úgy látom... hogy az német ellen reguláris had nélkül nem boldogulhatunk: melyre nézve teljes igyekezetem az, hogy áztat újonnan szaporítsuk és fenthagyjuk inkább annak haszontalanfizesését, az ki se harcolni nem tud, se tanulni nem akar.”

A romhányi csata hősei, a lengyel és a svéd segélyhadak Rákóczi minden igyekezete ellenére elhagyták az országot, a pestis újult erővel szedte áldozatait 1710-ben. De járvány tizedelte a szarvasmarha-állományt, végül egy kiterjedt saskajárás fosztotta meg élelmétől Erdély és Magyarország megmaradt lakosságát. Márciusban a sereg a teljes felbomlás szélén állott, az ezredek mustalétszámának 50-70 százaléka hiányzott. A főtisztek, tisztek és egyszerű katonák már nyíltan kérték szolgálat alóli felmentésüket. Küszöbön állt a katonai összeomlás. Késmárk 1709 decemberében, Lőcse 1710 februárjában kapitulált. (A hagyomány a vár feladását a lőcsei „fehér asszony”, a kuruc apa lánya,

Géczi Julianna, Korponay János labanc katonatiszt felesége személyéhez kötötte.) Rákóczi országát a Bártfa, Eperjes, Krasznahorka, Murány, Eger, Szolnok, Sarkad, Várad, Huszt váraival, városaival körülhatárolt területtel azonosíthatjuk, szeptemberben Érsekújvár kapitulációjával az utolsó északnyugati erőd is elveszett.

Az 1710. szeptember 26-án Heister helyébe lépő új magyarországi főparancsnok, Pálffy János tábornagy (1704 óta horvát bán is) erélyesebben, de hozzáértőbben is látott neki Magyarország lecsendesítéséhez. Pálffy a nyugati hadszíntéren felszabadult császári csapatokkal (Magyarországon 42 526, Erdélyben 9540 katona) a szabadságharc kiinduló körze-

tébe nyomta vissza a Rákóczi mellett kiktartó seregmaradványokat. Rákóczinak az ősz végére már alig volt 20 000-22 000 embere. Októberben a császári csapatok sorra elfoglalták a felföldi városokat, Tokaj, Szolnok után novemberben Sárospatak, Eger adta magát a király kegyelmére. Csak az északkelet-magyarországi vármegyék - Ung, Ugocsa, Bereg, Máramaros, Szatmár, részben Szabolcs - folytatták a kilátástalan harcot.

A kuruc vezérek közül Forgách Simon, Esterházy Antal tábornokok Rákóczi engedélyével Lengyelországba emigráltak. Bercsényi is Lengyelországba ment, de ő orosz katonai segítségért. A vezér-fejedelem mellett egyedül Károlyi Sándor tartózkodott.

Alócsai városháza

A király és az ország kiegyezése

A debreceni és a nagykárolyi tárgyalások • 98

A kompromisszum • 104

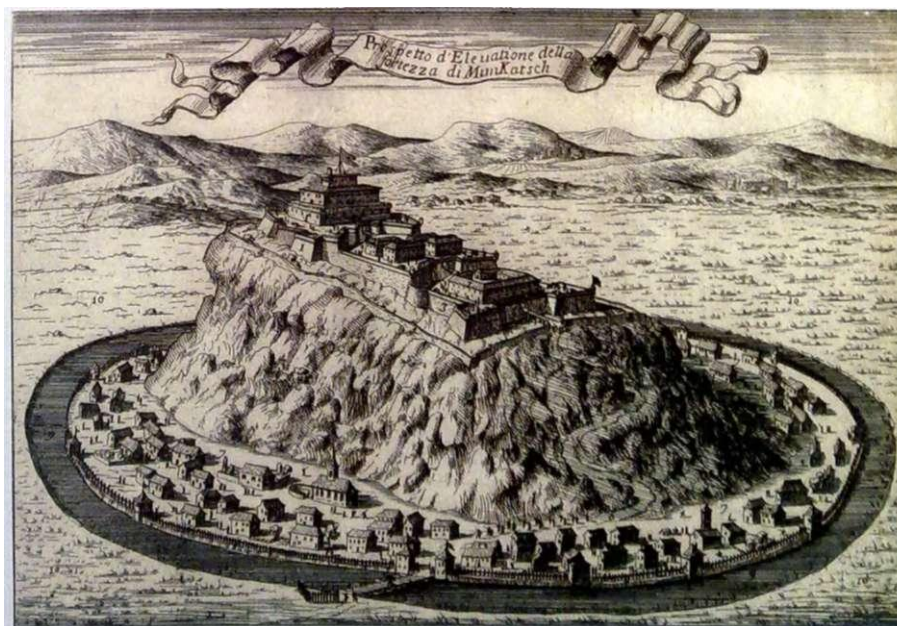
A debreceni és a nagykárolyi tárgyalások

Mentőövet csak Lengyelországból kaphatott Rákóczi. Úgy gondolta, hogy amíg a cári segélyhadak be nem futnak, addig Munkács várába zárkózik. Éppúgy, mint anyja 1685-1688 között, ő is képes lesz dacolni a császáriak ostromával, időt tud nyerni Bercsényi visszatéréséig. Megint csak reménykedett! Hitt abban, hogy a cár jóváhagyásával a lengyel trónra visszatérő II. (Erős) Ágost és „örök” szövetségese, I. Péter segítő kezét nyújt.

„Bercsényi [1710. november] 26-án lépte át a határt és Jaraszlónak [Jaroslaw] vette útját, hogy Dolgorukij herceggel értekezzék. E miniszter... biztosította Bercsényit ura támogatásáról. Bercsényi tábornok reményekkel telten azt hitte, hogy egy erős orosz csapat élén érkezik, és olyan leveleket írt nekem, hogy azok alapján méginkább óhajtottam időt nyerni.... Azt ajánlottam Károlynak -

aki elég közelről ismerte e tábornokot [Pálffy Jánost] -, írjon neki s értesse meg vele, hogy dicsőségére válnék, ha a magyarországi háborút könnyebb és gyorsabb módon fejezné be, mint ahogy fegyverekkel remélni lehet”- írta Emlékirataiban Rákóczi.

A lényeg tehát az, hogy megkezdődtek a tárgyalások. Lengyelországban Bercsényi és Jakov Dolgorukij, itthon Pálffy János, illetve Károlyi Sándor lépett egymással kapcsolatba. A kezdeményező fél Pálffy tábornagy volt, aki november 14-én levelet intézett Károlyi Sándorhoz. Ebben a magánjellegű levélben a császári hadak magyarországi főparancsnoka Károlyi Sándort igyekezett meggyőzni arról, hogy értelmetlen a további küzdelem, kérje a király bocsánatát, aki személyének, családjának, vagyonának érinthetetlenségét garantálja.

Munkács vára. Rézmetszet

Az örökös szatmári főispán, akinek hadvezéri képességeiről Rákóczi meg volt győződve - „*kitűnő katonai szemmértékkel rendelkezett, szilárd, tevékeny, fáradhatatlan, ... szorgalmas, mindig vidám és nyíjas ember volt, ..., a nagy lakomák és a puhaság ellensége*” -, minden titkolózás nélkül bemutatva Pálffy levelét a konföderáció vezérének. Elhatározták, hogy ezt a magántermészetű kezdeményezést sem szabad visszautasítani, egy hosszabb idejű fegyverszünet elérése céljából hasznosítani kell. A Pálffy-Károlyi-levélváltások közvetítőjének a Bihar vármegyei alispánt, a debreceni főbíró, Komáromi Csipkés Györgyöt választották ki. Mindegyik fél óhajtotta első lépcsőben a fegyvernugvást, távlatosan pedig a megegyezést.

Az 1711. január első napjaiban Debrecenbe érkezett Pálffy János tábornagy már az első hivatalos levelében figyelmeztette Károlyit. A királyi udvar nem zárkózik el a fegyveres harc békés rendezésétől, de a „*méltóságos herceg*” (Rákóczi) nincs alkupozícióban. Tehát az Erdélyi Fejedelemség átengedésére még célzást sem tehet a jövőben, fegyverszünetről se álmodozzon

Rákóczi, mert hadserege már szétmállott, s egy majdani országgyűlés elé utalni a király és országa konfliktusát, ugyancsak hiú ábránd. Ez idő alatt megbizonyosodhatott Rákóczi herceg arról is, hogy külföldről sem kaphat segítséget. Nincs más választása, mint a király „gratiája”-ért való folyamodás. Ha sokáig késlekedne a herceg aláztos engedelmisségének közzétételével, úgy 40 regiment (ezred) fogja ezt kikényszeríteni rövid időn belül. Alázatosságát a császár-király nemcsak személyére és vagyonára vonatkozóan méltányolja, hanem a herceg követőire is kiterjeszti.

Károlyi nagyon nehéz helyzetbe került, közvetítenie kellett Pálffy és Rákóczi között. Hogyan lehet rábírni Rákóczit arra, hogy ilyen diktátumok mellett tárgyalásokra kerüljön sor? Kínos helyzete még kínosabbá vált, mert Pálffy a király nevében teljes körű kegyelmet (cím, rang, vagyon megtartása) kínált Rákóczi elhagyásáért, a királyi hűségnyilatkozat megtételéért.

II. Rákóczi Ferenc és Pálffy János vajai találkozója, 1711. január 31.

„Estefelé megérkeztem e helyre. Pálffy tábornok és én ugyanabba a kastélyba szálltunk. Előttém érkezett és kint fogadott, amikor lovamról leszálltam. Lakásomba vonultam, Pálffy elkísért, és három tábornokkal együtt nálam vacsorázott. Kényszeredettség és feszélyezettség nélkül folyt le minden. Amikor egyedül maradtunk Pálffyval, biztosított a császár jóakarataról, és arra buzdított, írjak e fejedelemnek egy hódoló levelet, és ha ezt megteszem, biztosíthat róla, hogy a császár a nemzetnek éppúgy, mint az erdélyieknek, megadja törvényeken alapuló minden szabadságát és általános bocsánatot mindazoknak, akik még fegyverben vannak. Ami pedig az én személyemet illeti, nincsen olyan becsület, méltóság, kedvezés és vagyon, amelyet ne remélhetnék, az erdélyi fejedelemség kivételével. Arra kért, fontoljam meg éretten ügyeim állását. Mert ha elmulasztom azt, hogy e háborút olyan szerződéssel fejezzük be, mely biztosíthatja a nemzetnek törvényeit és kiváltságait, elkerülhetetlenül fegyverrel hódítják meg, és a császár tanácsának ez ürügyül szolgálhat arra, hogy eltörölje minden törvényünket, mint ahogyan Csehországban tették a prágai csata után.”

Részlet az Emlékiratokból

*Károlyi Sándor képmása.
Olajfestmény*

A vajai kastély egy szobája

Az előre kiállított amnesztialevelet Károlyi nem volt hajlandó átvenni, ellenben Pálffy és Rákóczi személyes találkozájának a megszervezéséből kivette a részét. Az 1711. január 31-én Vaján - Rákóczi udvari marsalljának, Vay Ádámnak a kastélyában - megejtett találkozóra Rákóczi már egy lengyelországi információ birtokában érkezett. Dolgorukij herceg világosan értésére adta: amennyiben az Oszmán Birodalom háborút kezdeményez Oroszországgal, a cár semmilyen akciót nem indíthat, illetve semmilyen akcióban nem vehet részt, ami a császár ellen irányulna.

Rákóczi és Pálffy beszélgetése lényegileg semmiben nem tért el az 1706-os Rákóczi és Wratishlaw négyszemközti beszélgetéstől. I. József császárnak Rákóczi minden kérése, kikötése elfogadható és teljesíthető az Erdélyi Fejedelemség kivételével. Ez a felvetés tulajdonképpen a Károlyival már egyszer közölt javaslat megismétlése volt, de most megtoldotta egy fenyegetéssel is: amennyiben Magyarország nyakaskodna, úgy járhat, mint Csehország 1620-ban.

Rákóczi egy feloldhatatlan dilemma elé került: ha kegyelemért folyamodik a királyhoz, akit mindvégig illegitimnek tekintett, akit 1707-ben trónvesztettnek nyilvánítottak, akkor őt a haza, a nemzet jogosan árulónak bélyegezheti. A konföderációs esküjéhez méltatlanná vált, a konföderációtól kapott felhatalmazással visszaélt. Ugyanakkor I. József császár és király vele, a *dux-princeps* „államfő” minőségben fellépő személlyel nem tárgyalhat, mert a tárgyalások már önmagukban is legitimálhatták volna a királyellenes mozgalmat, a királyellenes belháborút.

Rákóczi vezér-fejedelem nem kért a felkínált kegyelemből, „államfőként” intézkedett a konföderáció szenátusának és a szövetséges rendeknek az újabb összehívásáról. „... *mi helyesebb a haza érdekében: ha a fegyverszünet végével bezárkózom munkácsi váramba, vagy ha átmegek Lengyelországba, hogy a nevezett fejedelemmel [I. Péter orosz cárral] tárgyaljak?*” - tudakolta Rákóczi a létszámában igen megfoghatkozott konföderátusok véleményét. Miután a jelenlévők a lengyelországi reményt biztatóbbnak ítélték, elutazása előtt még az erdélyi kérdést kellett sürgősen rendeznie. Az erdélyi tanácsosokat ugyancsak döntés elé állította Rákóczi. Kifejtette nekik, hogy az erdélyiek saját kezükbe vehetik sorsukat, ha azt akarják. Ő készen áll arra, hogy a fejedelemválasztási és beiktatási okmányt visszaszolgáltassa nekik, kész arra, hogy az erdélyi rendeket hűségesküjük alól felmentse. Szabaddá teszi őket, hogy döntésüket ne befolyásolhassa 1704., 1707. évi álláspontjuk. Megérti és elfogadja az erdélyiek bármilyen döntését, legyen az I. Józseffel való egyezkedés, megegyezés vagy a fejedelmük melletti kitartás. Az erdélyi küldöttek nem fogadták el Rákóczi fejedelem nagylelkűségét, a magyarországi konföderátusokhoz hasonlóan ők is a külföldi segítségserzésre bíztatták *princepsüket*.

1711. február 21-én távozott Lengyelországba Rákóczi, de a magyarországi dol-

gokról Károlyi mindenkor tájékoztatta urát. Rákóczi lengyel földről a Pálffy–Károlyi-tárgyalások ismeretében hirdette meg a konföderáció immár IV. országos gyűlését a Máramaros megyei Husztra. A Rákóczi távollétéről tudomást szerző Pálffy ekkor Károlyit végképp a sarokba szorította. A többszörösen meghosszabbított fegyverszünet lejárt, Rákóczi elhagyta az országot, a felhatalmazással rendelkező Károlynak döntenie kellett. Vagy a kilátástalan harc folytatása és a biztos halál mellett voksol, vagy a felkínált békességet elfogadja, de a már kialakult feltételeken túli módosításokkal. Károlyi egyedül nem vállalta a végső szó kimondását, ezért saját elhatározásából átvitte a Husztra kitűzött *conventus generalist* „saját városába”, (Nagy)Károlyba. Innen vitte Rákóczihoz aláírásra a konföderáció által jóváhagyott békeszerződés tervezetét Sztrijbe (a mai Ukrajnában) a megfogytatott konföderáció küldöttsége. A konföderáltak vezére haragra lobbant: „*A (nagy)károlyi gyűlés követéit visszaküldtem heves kiáltvánnyal e tábornok [Károlyi Sándor] ellen, aki hatalmával visszaélve nemsokára feladta Kassát. Mindenekfölött azt a merészséget vetetem szemére, hogy Károlyba tette át azt a gyűlést, melyet én Husztra hívtam össze.*”

Károlyi igenis hajlott a megegyezésre, mert a körülmények erre rákényszerítették. A harcot folytatni lehetetlen volt, nem volt kivel és nem volt mivel. Károlyi környezetében mindenki, a nap minden órájában a békességről beszélt, Károlyi nem volt képes, de nem is akarta mentesíteni magát a realitástól. Egészen másképpen élte meg a helyzetet, mint a távolból üzengető, irreális terveket szövögető Rákóczi. A családi életét, vagyonát, főúri rangját kockáztató Rákóczinak igaza volt abban, hogy nem az egyéni dicsőség keresése vagy a meggazdagodás vágya miatt állt a nemzeti ügy élére, de 1711-ben azt állítani konokul, hogy a gyöngyösi (1704) és a nagyszombati (1705-1706) tárgyalások

követeléseiből egy jottányit sem szabad engedni, az illúzió volt. Károlyi meggyőződéssel vallotta: az országnak minden áron békességre van szüksége, mert a legrosszabb kompromisszum is értékesebb, mint a feltétel nélküli kapituláció.

A békepontok szövegezési folyamatát még I. József király váratlan halála (április 17-én) sem akasztotta meg. Rákóczi viszont még az utolsó pillanat utáni pillanatban is megkísérelte a kiegyezés zátonyra futtatását. „*Hát ez-e jutalma a hazáért és szabadságért vért ontó dicsőségnek? Ez-e az értelme nem csak a confederationknak, hanem a régi magyar nemzet törvénye természetének?*” – kérdezte a Szatmáron gyűlekező konföderátusoktól. Károlyit pedig egyenesen megátkozta Kassa feladásáért, a megegyezés előkészítéséért. „*... ha pedig az én [Rákóczi] javaslatom nem jobb, mint Pálffyé, sit sanquis civium effusus et effundendus super vos et super filios vestros*” (legyen magán és ivadékain az emberek kiontott és kiontandó vére).

Április 27-én Szatmáron, a konföderáció maradékának gyűlésén, Károlyi ismételtén feltette a kérdést: a vezér-fejedelem távollétében folytassák-e a tárgyalásokat a békesség megkötéséig? Mivel igenlő választ kapott, a szatmári gyűlés pontot tett

*I. József a halálos ágyán.
Rézmetszet*

A szatmári kiegyezés, 1711 (Részlet)

„Melyek császár és koronás király kegyelmes urunk ő felsége [I. József] kegyes plenipotentiája [meghatalmazása] mellett ezen Magyarország és Erdély nyugodalmának és csendességének visszahozatására s megerősítésére fejedelem Rákóczy Ferencz uramnak és követőinek a feljebb emiített Magyar- és Erdélyország statusainak és rendéinek resolváltattak. [határozottattak]

Először: Felül emiített Rákóczy Ferencz uramnak a feljebb irt császári és királyi plenipotentiának ereje mellett életének, és minden ingó és ingatlan jószágainak, kivéven azokat, melyek praesidiumokhoz tartozandók volnának, az egész magyar korona alatt lévőeknek az országban, mellette lévő szolgálival, és udvarával együtt való bátorságos maradásával gratia [kegyelem] és engedelem adatik; melynek véghez menetelére, ha a fejedelem ő felsége gratiáját elfogadná, de az hivsége való esküvésnek letételét 'halasztani akarja, az alább irt dátumtól számlálván, három heti terminus [1711. május 1 -től számítva] engedtessek;

Másodszor: Az uri, papi, fő és nemesi renden lévő magyar országi, és mind a három natioju erdélyi vitézeknek, a kik mostanság az országban és a fejedelem mellett vágynak; ámbár ha szintén némelyek közülök, ezelőtt valakinek magokról reversalis levelet adtak volna is, hasonlóképen a megirt terminus közben, fejeknek és minden jószágoknak amnistialis gratiájok lészen.[...] ...méltónak meg ítéltetik, hogy a midőn a parasztság az adót nem fizethetné, a földes urak nem büntetnének jószágok elvesztésével. - A fegyver letételének ígéit pedig nem úgy kell érteni, mintha nem szabad volna valakinek fegyvert viselni, hanem hogy ellenségeskedést ne kövessen. Szabad lészen azért az uraknak és nemességnek bevett módja szerint a fegyver viselésben maga szokása szerint élni és járni, csak a megbántásra okot ne adjon. [...]

Az alább való renden lévő vitézi rendnek pedig a felül megmondott amnistialis gratia hasonlóképen adatik, senkin is közölök erőszak nem tétetetik, hogy elhagyván a mostanit, a f. császár és király hadi szolgálatjának felvételére kényszerítetnék; csak hogy letévén a hivsége való esküvéseket, hazájokban menjenek, és ott gazdálkodjanak s magokat békével viseljék. [...], azoknak is mindazonáltal, a mint regementjek elhagyásáért érdemiettékk volna, büntetések elengedtetik; de az ő előbbeni zászlóik alá visszamenni tartoznak. [...]

Hogyha végtére a nemtelen renden lévő vitézek, ezen háborúban magokat az előmenetellel érdemesekké tették volna, az olyanok azért, hogy már azelőtt a rendek és communitás által szabadosoknak lenni esmértek, kegyelmes urunk ő felsége plenipotentiája szerint most is olyanoknak resolváltatnak; mindazonáltal a földes urak praejudiciuma nélkül.

Harmadszor: Császár és koronás király ő felsége kegyelmes urunk a vallásnak dolgában országunknak törvényét megtartja, úgy annak gyakorlását, ezen ország végezése és articulusai szerint, mind Magyarországon, mind Erdélyben, ahoz tartozandó beneficiumokkal együtt törvény szerint megengedi;...

Negyedszer: Hogy ezen háborúban megholtaknak árvái, és özvegyi (kikhez ő felsége magával született kegyelmességéből kiváltképen való emlékezettel viseltetik) az ő felsége kegyelmességével dicsekedhessenek, minthogy másként is az amnistialis gratia csupán csak a királyi kegyelmességtől származik; ezen özvegyeknek, árváknak és successoraiknak [örököseiknek] is minden jószági, melyek még valakinek nem conferáltattak, vagy el nem adattattak, adattassanak vissza. [...]

...most declaráltatik: hogy az olyan árváknak, és successoroknak is, a kik akár fiuk, akár leányok, ha szintén már férjhez adattattak is, de mostan is a fejedelem pártján voltak, az amnistialis gratia szerint egész jussok és jószágokban való successiójuk [öröklésük, örökségük] meghagyatik.

Ötödször: [...] ... olyanokra is értetődik ezen gratia, a kik idegen országokon, akár követségbe, akár tanulásnak, vagy kereskedésnek kedvéért most foglalatoskodnak, valamikor magokat illendőképen bejelentik. Azoknak pedig a kik távolabb lévő esztendőkből a fegyverkezésben békeveredtenek vala, és kik most is életben volnának (a karloviczai békességnek 10dik punctuma maga épségében fenhagyatván), ez mostani amnistia alá értetődnek, és fejeknek gratia adatván, jószágokhoz való jutásnak reménységétől is el nem zárattatnak; hogy ha a felséges udvarnál illendő instantiájuk által magokat jelentendik. Azon erdélyi urak és nemesek eránt, a kik magokat Moldvában, vagy Havasalföldben venni kényszerítették, s most is ott mulatnak, tudni kell, hogy ide Magyarországra nagy költséggel és fáradsággal jönni ne kényszerítessenek,

meg van hagyva generál gróf Steinville [Stephan Steinville erdélyi főhadparancsnok 1710-től] uramnak, hogy midőn magokat a felülirt terminus alatt emiétett generális uramnál insinualják [bejelentik], valamint Magyarországon, ugyott is fejeknek és minden jószágoknak gratiája lészen;...

Hatodszor: Ezen amnistialis gratiában részesekké tétetnek mindenféle állapotban lévő, és hadakozásban fogságba esett hazabéliek.

Hetedszer: A minémű károk a frigynek elkezdésétől fogva valakinek tétettek, végére járván a dolog valóságának mindkét részről bonificáltassanak. [kárpóltassanak]

Tizedszer: Mindennek hatalma lészen a jövő országgyűlésében a több gravameneket [panaszokat] nem csak elő-

venni, de a melyek a nemzet boldogulására és becsületére hasznosoknak találtatnának is, szabad vox [szólás] szerént ő felségétől kérni és sürgetni. Hogy senki abban ne kételkedjen, hogy ő felsége mind a törvényeknek megtartásában, mind a hazafiaknak az ország hivataljaira való alkalmaztatásában az egész keresztény világ előtt nyilvánvalóvá akarja tenni, hogy ő felségének ezen Magyarországhoz és Erdélyi fejedelemséghez viseltető atyai indulatjában semmi fogyatkozás nem lészen, a mint viszont ő felsége is felette igen kívánja, hogy a magyar és akármelyik nemzetségből való erdélyi lakosok az ő törvényes szabadságokkal való élés mellett királyokhoz való hűségekben egy nemzetnek se engedjenek.

Költ Szathmár dato29-a April 1711."

a Pálffy és Károlyi által öt hónappal korábban elkezdett folyamat végére. A magyarországi és az erdélyi konföderátusok 1711. április 29-én aláírták a „*pacificatio*”-t és a már két hete halott király nevére elmondták a hűség esküt. A szatmári egyezség igazi hitelesítése másnap, 30-án történt, amikor

a majtényi síkon felsorakozott 10 000-12 000, Károlyi parancsnoksága alá tartozó csapatok a zászlóikat (és nem a fegyvereiket!) földbe szúrták, letették. 149 csapat zászlót hátrahagyva a sereg még aznap megkezdte a hazaoszlást, a nyolc éven tartó küzdelem véget ért.

A majtényi zászlóletétel.
Rézkarc, 18. század

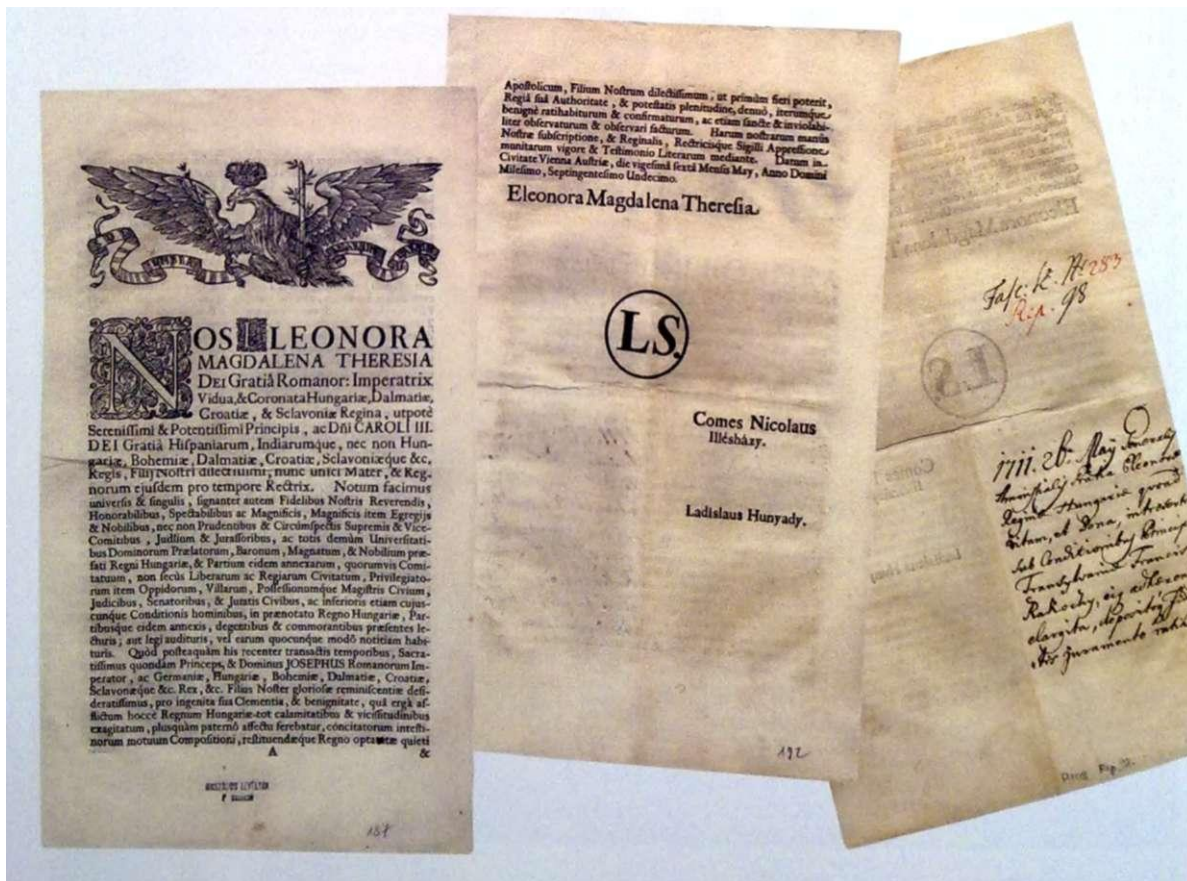

A kompromisszum

Eleonóra Magdaléna
Theresia koronázott magyar
királyné (az elhunyt magyar
király, I. József és a leendő
magyar király, III. Károly
édesanyja) megerősíti
a szatmári kiegyezést -
1711. május 26.

A magyar történelemben ez az első olyan, király és országa közötti kiegyezés, amely a „megbántódott nemzet” egészére, a Magyar Királyság Magyarországának és Erdélyi Fejedelemségének teljes lakosságára, kiváltságosokra és kiváltság nélküliekre egyaránt vonatkozott. A személyre és vagyonra kiterjedő általános amnesztia, kezdve a vezér-fejedelem II. Rákóczi Ferencről a szabadságharc katonái és politikai vezetőin át a vitézlő rend nemes és nemtelen katonáiig, sőt

azok özvegyeivel, árvaival bezárólag, mindenkre érvényes volt. Az egyezés lényegében orvosolta a rendi sérelmeket, a nemesek és a kiváltságosak (például a hajdúk) jogait helyreállította, illetve helybenhagyta. A rendi intézmények (vármegyei gyűlések, országgyűlés) működése elé nem gördített akadályt, tehát adódik a végkövetkeztetés: a szatmári kiegyezés egy társadalmi béke, s nem a katonailag győztes fél diktátuma volt. Nem kapituláció eredményeképpen, nem oktrojált békés-

séggként született meg a szatmári írásos végzés.

A „megbántódott nemzet” ugyanakkor olyan alapvető célkitűzésekről volt kénytelen lemondani, mint a szabad királyválasztás, az Erdélyi Fejedelemség 17. században élvezett önállósága, a Habsburg-dinastiától való függetlenedés. Hangsúlyozni kívánjuk ismételten: nem a függetlenség, a szuverenitás kivívása volt a Rákóczi-szabadságharc távlatos célja, hanem a független, de nem szabad ország csorbított alkotmányosságának a helyreállítása. Az évszázados magyar, erdélyi törvények betartatása. A király és országa közötti belháború valóságos kompromisszummal zárult. A királyi hatalom meghátrált, mert az 1670-es évektől alkalmazott abszolutista eszközeiről kénytelen volt lemondani. Ezzel az engedménnyel tulajdonképpen elérte azt, hogy a magyar rendek és az erdélyi *natiók* többé nem feszegették a Habsburg magyar királyok legitimitását. „Elfelejtették” a Habsburg-dinasztia magyarországi és erdélyi detronizációját. Magyarország is, az Erdélyi Fejedelemség is visszatért a király hűségére. Felmondták a Magyarországról távozott konföderáció vezérének és erdélyi fejedelmnek az engedelmességet, de kialakított feltételek és garanciák mellett. A Magyarországon és Erdélyben áhított békevágyat mi sem bizonyítja jobban, mint hogy tömegesen tértek haza a menekültek az életre és vagyonra kiterjedő kegyelem („*gratia vitae et bonorum*”) kihirdetése után. Május közepén az erdélyi császári csapatok főparancsnokának, Stephan Steinville-nek mintegy 5000 ember hazatelepülését jelentették.

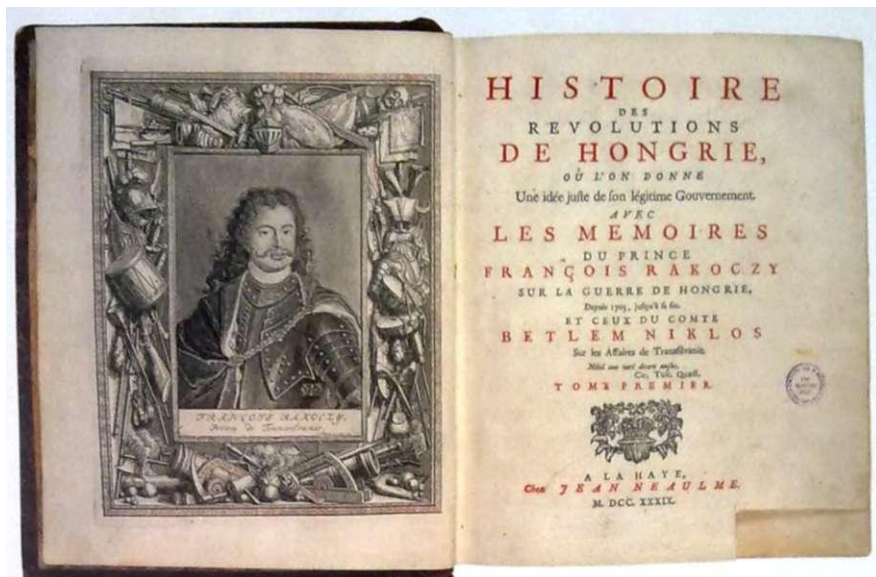
Rákóczi - ki kell mondanunk - politikai vereséget szenvedett, de erkölcsileg legyőzöttnek nem tekinthető. Ő nem fogadhatta el a neki is felkínált amnesztiát, mert szentül hitt abban, hogy igazságos ügyért harcolt, amikor az Erdélyi Fejedelemségre érvényesíteni szerette volna igényét. Őt jogosan megillette az Erdélyi Fejedelemség - véleménye szerint -, mert a fejedelmi

Kuruc tárogatós. Martin Engelbrecht színezett rézmetszete, 18. század első fele

család hagyománya, származása alapján erre igényt formálhatott, de azért is, mert törvényes keretek között, országgyűlési választással jutott Erdély élére. Az Erdélyi Fejedelemséghez való ragaszkodása, amit jogi és erkölcsi bizonyítékokkal támasztott alá, az egyezkedési folyamatból eleve kizárta. A nemzeti keretekben elszenvedett politikai vereségét nemzetközi szinten korrigálhatónak gondolta. A békekötést végzetes lépésként értékelte, mert I. József halálával új fejezet kezdődött az ország életében. Egyébként is, I. József halála mindenféle megállapodást érvénytelenít - állította Rákóczi. A konföderátusok, beleértve saját magát is, az új, megválasztott és megkoronázott királynak, tehát a valóban legitim királynak készek hűséget fogadni. Váltig állította, hogy ez a szatmári, végig nem gondolt, elszett kiegyezés a törvényességről való végleges lemondást jelenti. Ezért követett el megbocsáthatatlan bűnt Károlyi Sándor Rákóczi szemében, ezért vádolta oly hevesen Károlyi Sándort és a királlyal megbékélést kereső konföderátusokat. Ne kerüljük meg a kérdést! Reális volt-e Rákóczi koncepciója?

II. Rákóczi Ferenc
emlékiratai Brenner
Domonkosnak
a szabadságharc történetét
összefoglaló munkájában,
1739

II. Rákóczi Ferenc rodostói
száműzetésében faragott
széke

Azt kell mondanunk, hogy Rákóczi helyzetértékelése és gondolatmenete – mind a bel- és a külpolitikai viszonyokat tekintve – nem volt reális, egyenesen illuzórikus volt. Belpolitikailag azért, mert sem Magyarországon, sem Erdélyben nem voltak meg az anyagi alapok a hosszú háború viseléséhez. Olyan átütő katonai sikereket nem tudott produkálni Rákóczi hadserege, amely kétségessé tudta volna tenni a Habsburg (azaz „idegen”) királyok magyarországi, erdélyi uralmát. Gondoljunk csak bele! A stratégiai fontos erősségek és városok – Buda, Pest, Komárom, Győr, Szeged, Arad, Várad – megvívása elmaradt hatékony ostromágyúk híján. De Rákóczi hatalmának a stabilizációja

azért sem sikerülhetett, mert az ország vezető politikai garnitúrája (nádor, bán, érsek stb.) mindvégig kitartott a „megtámadott” király mellett. Királpártiságuk a dunántúli és az alsó-magyarországi nagybirtokaikon élő jobbágyaiknál eleve éreztette hatását. A nyugati és északnyugati vármegyékben érvényesülő befolyásukat több hadjáratral sem tudták megtörni a kuruc generálisok. Nem szabad elhallgatni azt sem, hogy a Rákóczi-szabadságharc utolsó emberi és anyagi tartalékait a közel három éven át dühöngő, majdnem félmillió emberi életet követelő pestis emészte fel.

A sikereket eredményező nemzeti összefogás társadalmi bázisa az 1708-as trencsényi vereséggel megrendült, csak eredményes külpolitikai szövetségekkel lehetett volna pótolni a veszteségeket. Francia sugallatra (nyomásra?) az ország szabaddá tette magát a *detronizáció*, *interregnum* kihirdetésével, de Franciaország nemigen sietett hivatalos, diplomáciai kapcsolatot létesíteni Rákóczi állammával. Rákóczi külpolitikai kombinációinak irrealitását a Miksa Emánuel bajor választófejedelemhez, Frigyes Vilmos porosz ki-

rályfihoz fűzött reményei, valamint az 1711–1712-es évek igen szemléletesen tükrözik. Oroszország segítségével szinte vakon bízott. Nem vette észre, hogy a cár XII. Károly poltavai veresége után, de közel foghatóan I. József császár halála után, „ejtette” a magyar, az erdélyi vonalat, ki-mondottan is a megegyezést sugallta. Mire az illúzió világából a realitás talajára újból visszatért Rákóczi rádöbbsent arra, hogy az 1706-ban elűzött II. (Erős) Ágost király-I. Péter cár megújított szövetsége helyre-áll, megint csak XIV. Lajos felé fordult. Az érlelődő *pax universalis*, az európai általános béke egyik formálójától várta a magyar ügyek kedvező elbírálását. Várhozásában ezúttal is csalatkoznia kellett. A nagyhatalmi politizálás szintjére emelni, pontosabban fogalmazva, az európai politika részévé tenni a magyar ügyet, még francia támogatással sem lehetett. Maradt az elvhűség, az igaz ügghöz való magányos ragaszkodás, az önként vállalt száműzetés. Bujdosásában kevés ember követte az országait vesztett fejedelmet. Erkölcsei nagy-

ságát viszont senki sem kérdőjelezheti meg. Inkább választotta az emigráció és a nyomorúság minden keservét, mint a „nemzet rabsága” melletti asszisztenciát. Becsületén, morális elkötelezettségén folt nem esett.

A Rákóczi-szabadságharc Bécsre vonatkozó tanulságait az ekkor még csak spanyol király (1712. május 22-én koronázták magyar királlyá) III. Károly 1711. május 27-én Wratisslaw kancellárhoz írt levelében pontosan összegezte: „Az az akaratom és különösképpen arra kell ügyel-ni, hogy ezzel a nemzettel nagyobb meg-értéssel kell bánni s elejét kell venni azon panaszának, hogy a németek elnyomják; meg kell nekik mutatni, hogy bennük épp úgy megbízom, mint a többiekben s becsü-letben tartom őket. Szigorúan meg kell hagyni az ottani vezénylő tábornokoknak, hogy az országban a legjobb rendet tartsák fenn s a zsarolásokat ne tűrjék; meg kell mutatni a magyaroknak, hogy őket pártat-lan igazsággal és szeretettel akarják kormá-nyozni. ”

III. Károly megkoronázása,
1712. május 22.

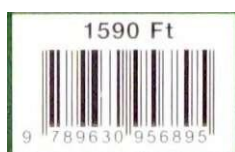
Ajánlott irodalom

- A Rákóczi-szabadságharc (Szerkesztette: *R. Várkonyi Ágnes, Kis Domokos Dániel*). Budapest, Osiris Kiadó, 2004.
- A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. I–II. (Szerkesztette: *Tamás Edit*). Sárospatak, 2003.
- Archívum Rákóczián. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Első osztály: had- és belügy. 1703-1712. I–III. Közli: *Thaly Kálmán*. Pest-Budapest, 1873-1874. (ARI/I-III.)
- Asztalos Miklós*: II. Rákóczi Ferenc és kora. Budapest, Dante Könyvkiadó, 1934.
- Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról (Szerkesztette: *Czigány István*). Budapest, Zrínyi Kiadó, 2002.
- Bánkúti Imre*: A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái, 1703-1711. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991.
- Bánkúti Imre*: A szatmári béke. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
- Erdély története 1606-tól 1830-ig (Szerkesztette: *Makkai László, Szász Zoltán*). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- Európa és a Rákóczi-szabadságharc (Szerkesztette: *Benda Kálmán*). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.
- Gierowski, Józef Andrzej*: Wielka historia Polski. Tom III. Cześć 2. Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648-1763), Kraków, 2003.
- Heckenast Gusztáv*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. (Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta: *Mészáros Kálmán*). Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2005.
- II. Rákóczi Ferenc ezertizenkét napja. Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma, 1707-1710 (Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta: *Bánkúti Imre*). Budapest, Nap Kiadó, 2005.
- Ingrao, Charles W.*: Josef I. Der „vergessene Kaiser“. Graz-Wien-Köln, 1982.
- Kovács Ágnes*: Károlyi Sándor (Magyar História. Életrajzok). Budapest, Gondolat Kiadó, 1988.
- Köpeczi Béla*: II. Rákóczi Ferenc külpolitikája. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002.
- Köpeczi Béla*: Tanulmányoka kuruc szabadságharcok történetéből. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.
- Köpeczi Béla-R. Várkonyi Ágnes*: II. Rákóczi Ferenc (Második, átdolgozott és kibővített kiadás). Budapest, Gondolat Kiadó, 1976.
- Mag) 'ari András*: Rákóczi és az erdélyi kurucmozgalom. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003.
- Márki Sándor*: Rákóczi I–III. Budapest, Athenaeum Kiadó, 1907-1910.
- Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc csatái. Válogatott tanulmányok (Sajtó alá rendezte: *Mészáros Kálmán*). Budapest, Nap Kiadó, 2003.
- R. Várkonyi Ágnes*: Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában. 1660-1711. („Nemzet és emlékezet” sorozat). Budapest, 1984.
- Rákóczi állama Európában. Konferencia a szécsényi országgyűlés 300. évfordulója emlékére (Szerkesztette: *Bng} 'inszki Istvánné, Balogh Zoltán*). Salgótarján, 2006.
- Rákóczi Emlékkönyv (Szerkesztette: *Lukinich Imre*). Budapest, Franklin Társulat, 1935.
- Rákóczi Ferenc*: Vallomások. Emlékiratok (A szerkesztés és a jegyzetek *Hopp Lajos*; az utószó *Hopp Lajos, Szepes Erika és Vas István* munkája). Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1979.
- Rákóczi kiáltványa a keresztény világhoz a szabadságharc okairól és céljáról. Budapest, Magyar Helikon, 1976.
- Rákóczi-tanulmányok (Szerkesztette: *Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes*). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.
- Rákóczi-tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. (A kötet anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztette: *Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes*). I–II. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1973.
- Reifenscheid, Richárd*: Die Habsburger in Lebensbildern. Von Rudolf I. bis Kari I. (4. Aufl.) Graz-Wien-Köln, 1990.
- Spielman, John P.*: Leopold I. Zur Macht nicht geboren. Graz-Wien-Köln, 1981.
- Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kitörésének 300. évfordulójára - Studia ad tricentennarium belli principis Francisci Rákóczi pro Patria et Libertate. In: Hadtörténelmi Közlemények 2003/3-4.
- Zachar József*. Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság, 1683-1792. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2004.

MAGYARORSZÁG T Ö R T É N E T E

Főszerkesztő Romsics Ignác

1. Östörténet és honfoglalás
2. Államalapítás 970-1038
3. Válság és megerősödés 1038-1196
4. Nagy uralkodók és kiskirályok a 13. században
5. Az Anjouk birodalma 1301-1387
6. Luxemburgi Zsigmond uralkodása 1387-1437
7. A Hunyadiak kora 1437-1490
8. Mohács felé 1490-1526
9. A három részre szakadt ország 1526-1606
10. Romlás és megújulás 1606-1703
12. Megbékélés és újjáépítés 1711-1790
13. A nemzeti ébredés kora 1790-1848
14. Forradalom és szabadságharc 1848-1849
15. Polgári átalakulás és neoabszolutizmus 1849-1867
16. A dualizmus kora 1867-1914
17. Világháború és forradalmak 1914-1919
18. A Horthy-korszak 1920-1941
19. Magyarország a második világháborúban
20. Demokráciából a diktatúrába 1945-1956
21. Az 1956-os forradalom és szabadságharc
22. A Kádár-korszak 1956-1989
23. A Harmadik Magyar Köztársaság 1989-2009
24. Időrendi áttekintés

KOSSUTH KIADÓ
www.kossuth.hu